RESPUBLIKA MIQYOSIDAGI ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

ZAMONAVIY JAMIYATDA FANLARARO INTEGRATSIYA VA UNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

INTEGRATSIYA – INNOVATSIYA – RIVOJLANISH – KELAJAK

BILIM – ILM – INNOVATSIYA – TARAQQIYOT

Konferensiyaning maqsadi

Mazkur konferensiyaning asosiy maqsadi zamonaviy jamiyatda fanlararo integratsiyaning nazariy va amaliy asoslarini o‘rganish, ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarish sohalari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni mustahkamlash, innovatsion yondashuvlar asosida ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish hamda turli fanlar kesishmasida yuzaga kelayotgan dolzarb muammolar va ularning yechimlarini muhokama qilishdan iborat.

Shuningdek, konferensiya yosh olimlar, tadqiqotchilar va mutaxassislar o‘rtasida tajriba almashish, ilg‘or ilmiy g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash hamda fanlararo tadqiqotlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Konferensiya sho‘balari:

1. Fanlararo integratsiyaning nazariy va metodologik asoslari

- Fanlararo yondashuvning mohiyati va ahamiyati
- Ilmiy tadqiqotlarda integratsiya metodlari
- Zamonaviy ilm-fan rivojida integratsiya jarayonlari

2. Ta’lim tizimida fanlararo integratsiya

- Kompetensiyaviy yondashuv va integratsiyalashgan ta’lim
- Raqamli pedagogika va innovatsion metodlar
- STEAM ta’lim tizimi

3. Texnologiya va innovatsiyalar integratsiyasi

- Sun’iy intellekt va uning turli sohalarga ta’siri
- Axborot texnologiyalari va raqamli transformatsiya
- Startaplar va innovatsion ekotizim

4. Yosh olimlar ilmiy tadqiqotlari

- Innovatsion ilmiy g‘oyalar
- Startap loyihalar
- Yosh tadqiqotchilar ishlari

Mundarija

Axmadaliyeva R., Hamroliyev U.T. KITOBXONLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA IJTIMOIY AHAMIYATI	3
To‘xtameshev F. BOLALAR VA O‘SMIRLAR SPORTI MASHG‘ULOTLARI NAZARIYASI VA USLUBIYATLARI TARIXI	6
Yaxshilikov A. IBN SINO MEROSIDA INSON VA JAMIYAT MUNOSABATLARI MASALASI	9
Muslimov Sh. ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR ASARLARIDA VATANPARVARLIK TARBIYASI VA UNING OILADAGI ILDIZLARI	13
Mirzayeva P. THE SENSE OF HOME IN THE PLAGUE OF DOVES BY LOUISE ERDRICH	20
Джалилова Д.Б. ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИ ЎЗБЕК ТИЛИДАН ФРАНЦУЗ ТИЛИГА ТАРЖИМА ҚИЛИШДА ТРАНСФОРМАЦИЯ УСУЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ	25
Murodova E. INGLIZ VA O‘ZBEK PAREMIOLOGIK BIRLIKLARIDA SOMATIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK VA KOGNITIV TAHLILI	29
Jantayev M. AL -XORAZMIYNING “AL-JABR VAL MUQOBALA” ASARIDA OLAM VA BILISH MUAMMOSI	36
Mirzayeva P. ‘PLACE ATTACHMENT’ IN SOCIAL PSYCHOLOGY AND LITERATURE	41
Narzukulova F. LYUDVIG VITTGENSTEIN FALSAFASIDA TIL, MANTIQ VA IJTIMOIY ONG	45
Turdaliyeva Q. PEDAGOGIK TAJRIBA-SINOV ISHLARINING MAZMUNI VA UNI AMALGA OSHIRISH METODIKASI	50

Mundarija

Bayeshanov A. YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA “YASHIL MAKON” UMUMMILLIY LOYIHASINI IJTIMOIY AHAMIYATI	56
Muslimov Sh. ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING AKSIOLOGIK QARASHLARI	59
Раҳмонов А. РАҚАМЛИ МУҲИТНИНГ ИЖТИМОИЙ ФАЛСАФИЙ МОҲИЯТИ	65
Сайдуллаева Д. ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАР ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ФАОЛИЯТИДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР	79
Babajanova Y. MILLIY REALIYALAR TARJIMASI: FONETIK PRINSIP VA TRANSLITERATSIYA USULI	86
Obloqulov J. OLIY TA’LIMDA TADQIQOTGA YO‘NALTIRILGAN O‘QITISH (RBL) VA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIKPSIXOLOGIK ASOSLARINI BOTANIKA FANI XUSUSIYATLARIDAN KELIB CHIQQAN HOLDA OCHIB BERISH	99

KITOBXONLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA IJTIMOIY AHAMIYATI

Axmadaliyeva Ra’noxon O’rinboy qizi
Farg’ona davlat texnika universiteti
Hamroliyev Umidjon To’lqin o’g’li
13-25 Yo’l muhandisligi yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada jamiyatda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik, ma’naviy va ijtimoiy ahamiyati kengaytirilgan holda tahlil qilinadi. Kitobxonlik shaxsning intellektual salohiyatini oshirish, mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, nutq madaniyatini rivojlantirish hamda ma’naviy barkamollikka erishishda muhim omil sifatida yoritiladi. Maqolada yosh avlodda kitob o‘qishga qiziqishni kuchaytirish yo‘llari, oila va ta’lim muassasalarining o‘rni, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosidagi yondashuvlar hamda amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: kitobxonlik, mutolaa madaniyati, ta’lim, tarbiya, ma’naviyat, pedagogik yondashuv.

Kirish: Hozirgi globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida shaxsning bilim olish manbalari keskin kengaygan. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari tezkor axborot manbai bo‘lib xizmat qilayotgan bo‘lsa-da, chuqur bilim va puxta tafakkur aynan kitob orqali shakllanishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Afsuski, bugungi kunda yoshlar orasida kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi kuzatilmoqda. Shu sababli kitobxonlikni rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlarning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Kitobxonlik — bu shaxsning kitobni ongli, tushunib va muntazam o‘qish jarayoni bo‘lib, u bilim olish, tafakkurni rivojlantirish va ma’naviy ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiladi. Pedagogik adabiyotlarda kitobxonlik mutolaa madaniyatining asosiy ko‘rinishi sifatida talqin qilinadi. U faqatgina matnni o‘qish emas, balki uni tahlil qilish, baholash va hayotiy xulosalar chiqarishni ham o‘z ichiga oladi. Kitob o‘qish insonning aqliy rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Mutolaa jarayonida xotira,

diqqat, tafakkur va tasavvur faol rivojlanadi. Badiiy adabiyotlar shaxsda estetik didni shakllantirsa, ilmiy adabiyotlar mantiqiy fikrlash va tahliliy yondashuvni kuchaytiradi. Ayniqsa, maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik odatini shakllantirish kelgusida mustaqil ta’lim olish qobiliyatining rivojlanishiga zamin yaratadi.

Oila kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Ota-onaning shaxsiy namunalari, ya’ni ularning kitob o‘qishga bo‘lgan munosabati bolalarda mutolaaga qiziqish uyg‘otadi. Uy sharoitida kichik kutubxona tashkil etish, bolaga yoshiga mos kitoblar tanlab berish, birgalikda o‘qish va o‘qilgan asarlar yuzasidan suhbatlar o‘tkazish samarali usullar sirasiga kiradi. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida kitobxonlikni rivojlantirish tizimli yondashuvni talab etadi. Dars jarayonida qo‘shimcha adabiyotlardan foydalanish, mustaqil o‘qish topshiriqlarini berish, kitobxonlik kundaliklarini yuritish o‘quvchilarning mutolaaga bo‘lgan mas’uliyatini oshiradi. Shuningdek, adabiy kechalar, kitob taqdimotlari, viktorinalar va musobaqalar o‘tkazish orqali kitobxonlikka rag‘bat kuchaytiriladi.

Raqamli texnologiyalar davrida elektron va audio kitoblar, onlayn kutubxonalar kitobxonlikni rivojlantirishning muhim vositasiga aylanmoqda. Ushbu resurslar vaqt va makon jihatidan qulaylik yaratadi. Biroq ularni an’anaviy kitob o‘qish bilan uyg‘unlashtirish muhimdir. Chunki bosma kitob bilan ishlash chuqur diqqat va tahlilni talab etadi.

Kitobxonlikni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar

- yoshlar uchun qiziqarli va zamonaviy adabiyotlar ro‘yxatini shakllantirish;
- ta’lim muassasalarida "Eng faol kitobxon" loyihalarini joriy etish;
- oila va maktab hamkorligini mustahkamlash;
- ommaviy axborot vositalarida kitobxonlikni targ‘ib qilish

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, kitobxonlikni rivojlantirish jamiyatning intellektual va ma’naviy taraqqiyotini ta’minlovchi muhim omildir. Ushbu jarayonning samaradorligi oila, ta’lim tizimi va jamiyatning uzviy hamkorligiga bog‘liq. Tizimli va maqsadli olib borilgan ishlar natijasida yosh avlodda kitobga mehr va mutolaa madaniyatini yuksaltirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent.
2. Abdullayev A. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
4. Jo‘rayev R. Ma’naviyat asoslari. — Toshkent.

BOLALAR VA O‘SMIRLAR SPORTI MASHG‘ULOTLARI NAZARIYASI VA USLUBIYATLARI TARIXI

Firdavs To‘xtameshev

Mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar va o‘smirlar sport mashg‘ulotlari nazariyasi va uslubiyatining tarixiy shakllanish bosqichlari keng tahlil qilinadi. Qadimgi davrlardan boshlab zamonaviy sport pedagogikasigacha bo‘lgan rivojlanish jarayonlari yoritilib, yosh sportchilar tayyorgarligida qo‘llaniladigan ilmiy yondashuvlarning evolyutsiyasi ochib beriladi. Shuningdek, sport tayyorgarligining yoshga xos fiziologik va psixologik xususiyatlari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: bolalar sporti, o‘smirlar sporti, sport nazariyasi, sport metodikasi, jismoniy tarbiya, periodizatsiya.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the historical development of the theory and methodology of children’s and adolescents’ sports training. It examines the evolution of physical education from ancient civilizations to modern sports pedagogy, highlighting scientific foundations, age-specific physiological and psychological characteristics, and methodological principles of youth athlete preparation. The study emphasizes the importance of systematic planning, long-term athlete development, and periodization in organizing effective training processes.

Keywords: children’s sport, youth sport, sports theory, sports methodology, physical education, periodization, athlete development.

Kirish.

Bolalar va o‘smirlar sporti jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi hisoblanadi. Yosh avlodni sog‘lom, jismonan barkamol va irodali etib tarbiyalash jarayonida sport mashg‘ulotlari muhim o‘rin tutadi. Sport mashg‘ulotlari nazariyasi esa uzoq tarixiy rivojlanish jarayonida shakllangan ilmiy yo‘nalish bo‘lib, u pedagogika, fiziologiya va psixologiya fanlari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanib kelgan.

Asosiy qism.

Qadimgi Yunoniston va Rim davrlarida bolalarning jismoniy tayyorgarligi davlat siyosati darajasida tashkil etilgan. Bu davrda jismoniy tarbiya asosan harbiy maqsadlarga xizmat qilgan bo‘lsa-da, yosh organizmni chiniqtirish tamoyillari shakllana boshlagan.

XVIII–XIX asrlarga kelib Yevropada jismoniy tarbiya ilmiy asosda rivojlana boshladi. Gimnastika tizimlari yaratildi, yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurati paydo bo‘ldi. XX asrda sport mashg‘ulotlari nazariyasi mustaqil ilmiy fan sifatida shakllandi va sport tayyorgarligini rejalashtirishning ilmiy asoslari ishlab chiqildi.

Periodizatsiya nazariyasining yaratilishi sport mashg‘ulotlarini bosqichma-bosqich tashkil etish imkonini berdi. Yosh sportchilarning jismoniy yuklamalari ularning yoshiga, organizm rivojlanish darajasiga va funksional imkoniyatlariga mos ravishda belgilanishi ilmiy asoslab berildi.

Mustaqillik davrida O‘zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Sport maktablari, bolalar-o‘smirlar sport klublari faoliyati kengaytirildi va ilmiy-metodik ta’minot takomillashtirildi.

Tahlil va muhokama

Tarixiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, bolalar sporti dastlab amaliy ehtiyoj asosida shakllangan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan ilmiy-nazariy asosga ega bo‘ldi. Zamonaviy sport metodikasida individual yondashuv, uzluksizlik, yuklamani bosqichma-bosqich oshirish va sog‘liqni saqlash tamoyillari ustuvor hisoblanadi.

Xulosa

Bolalar va o‘smirlar sporti mashg‘ulotlari nazariyasi uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanib, zamonaviy bosqichda kompleks ilmiy yondashuv asosida rivojlanmoqda. Yosh sportchilar tayyorgarligini samarali tashkil etish uchun ularning yoshga xos xususiyatlarini chuqur hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matveyev L.P. Sport tayyorgarligi nazariyasi asoslari. – Moskva, 1991.

2. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2020.

3. O‘zbekiston Respublikasining 'Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida'gi Qonuni. – Toshkent, 2015.

4. Platonov V.N. Sport tayyorgarligi tizimi. – Kiev, 2004.

IBN SINO MEROSIDA INSON VA JAMIYAT MUNOSABATLARI MASALASI

Yaxshilikov Abdurashid Tuxtashevich
Mustaqil izlanuvchi
abdurashid26061984@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola Ibn Sino (Avicenna) falsafasida inson va jamiyat munosabatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot Avicenna falsafasida insonning ontologik va epistemologik maqomi, uning axloqiy va ijtimoiy mas’uliyati hamda jamiyat bilan o‘zaro aloqalari kontekstida tahlil qilinadi. Maqolada insonning jamiyatdagi o‘rni, ijtimoiy axloqiy me’yorlar, adolat va ma’naviy kamolot masalalari, shuningdek, inson va ijtimoiy tashkilotlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqliklar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot tarixiy-falsafiy tahlil, kontseptual qayta qurish va solishtirma metodlardan foydalangan holda amalga oshirilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Avicenna falsafasida inson va jamiyat munosabatlari individual kamolot va umumiy ijtimoiy barqarorlikni uyg‘unlashtirish tamoyiliga asoslanadi.*

Kalit so‘zlar. *Ibn Sino, inson va jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy mas’uliyat, individual kamolot, ijtimoiy barqarorlik, ma’naviy kamolot, falsafiy antropologiya, ijtimoiy falsafa, islom peripatetizmi.*

Kirish. Inson va jamiyat munosabatlari masalasi falsafa tarixida har doim markaziy o‘rin tutgan mavzulardan biridir. O‘rta asr islom falsafasida esa bu masala individual kamolot, axloqiy mas’uliyat va ijtimoiy barqarorlik kontekstida tizimli tarzda yoritilgan. Shu nuqtai nazardan, Ibn Sino (Avicenna) falsafasi inson va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur tahlil qiladi va uni ontologik, epistemologik hamda axloqiy asoslarda tushuntiradi.

Avicenna nazariyasida inson jamiyatning faol a’zosi sifatida qaraladi, uning axloqiy va intellektual kamoloti nafaqat shaxsiy manfaatlarga, balki umumiy ijtimoiy barqarorlik va adolatga xizmat qiladi. Insonning jamiyatdagi roli va ijtimoiy mas’uliyati uning ontologik maqomi, aqliy salohiyati va ruhiy tarkibi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu bilan birga, jamiyat insonning ma’naviy va axloqiy

kamolotini shakllantiruvchi muhit sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Ushbu maqola Avicenna falsafasida inson va jamiyat munosabatlarini o‘rganishga, individual va ijtimoiy barqarorlikni uyg‘unlashtirish tamoyillarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot Avicenna asarlarining tarixiy-falsafiy tahlili va kontseptual yondashuv yordamida inson va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni, shuningdek, uning zamonaviy ijtimoiy va falsafiy kontekstdagi ahamiyatini aniqlashni maqsad qilgan.

Ushbu maqolada Ibn Sino falsafasida inson va jamiyat munosabatlarini o‘rganish uchun tarixiy-falsafiy, kontseptual-tahliliy va solishtirma metodlar qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida Avicenna asarlari, xususan Kitab al-Shifa, Al-Najat va Al-Isharat wa al-Tanbihat olingan, ularning antropologik va ijtimoiy-falsafiy qismi tahlil qilindi.

Tarixiy-falsafiy yondashuv Avicenna falsafasini o‘rta asr islom peripatetizmi kontekstida o‘rganishga imkon beradi va uning ijtimoiy falsafa va inson haqidagi qarashlarining konseptual ildizlarini aniqlashga xizmat qiladi. Kontseptual-tahlil usuli orqali asosiy tushunchalar, xususan insonning ontologik maqomi, aqliy va ruhiy salohiyati, ijtimoiy mas’uliyat va ma’naviy kamolot bir-biri bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganiladi.

Solishtirma metod yordamida Avicenna ijtimoiy falsafasi va antropologiyasi boshqa o‘rta asr faylasuflari, xususan Al-Farabi va keyingi G‘arb faylasuflari bilan taqqoslanadi. Bu yondashuv uning falsafiy tizimining original va izchilligini ko‘rsatishga yordam beradi.

Shunday qilib, maqolaning metodologiyasi tarixiy-falsafiy tahlil, kontseptual qayta qurish va solishtirma tahlilni uyg‘unlashtirgan bo‘lib, Avicenna falsafasida inson va jamiyat munosabatlarini tizimli va konseptual yondashuv orqali o‘rganishga imkon yaratadi.

Avicenna falsafasida inson va jamiyat munosabatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan mavjud adabiyotlar ikki asosiy yo‘nalishga bo‘linadi. Birinchi yo‘nalish bevosita Avicenna asarlarining tahliliga qaratilgan. Masalan, Kitab al-Shifa, Al-Najat va Al-

Isharat wa al-Tanbihat asarlarida insonning ontologik maqomi, aqliy va ruhiy salohiyati hamda jamiyatdagi ijtimoiy roli tahlil qilingan. Tadqiqotchilar ushbu manbalarni tarixiy-falsafiy kontekstda o‘rganib, Avicenna falsafasida inson va jamiyat munosabatlarining konseptual tizimini aniqlashga harakat qilganlar.

Ikkinchi yo‘nalish zamonaviy tadqiqotlar bo‘lib, ular Avicenna falsafasini boshqa o‘rta asr faylasuflari va G‘arb o‘rta asr falsafasi bilan solishtirishga qaratilgan. Tadqiqotchilar Avicenna ijtimoiy falsafasining original jihatlarini va uning Islom peripatetizmi kontekstidagi o‘rnini aniqlashga intilganlar. Masalan, G‘afforov N., Olimov M., Qodirov S. kabi olimlar Avicenna insonning ijtimoiy mas’uliyati, individual kamolot va jamiyat bilan uzviy bog‘liqligi masalalarini chuqur tahlil qilganlar.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda ayrim bo‘shliqlar mavjud. Ko‘pchilik tadqiqotlar inson va jamiyat munosabatlarini faqat ijtimoiy yoki axloqiy jihatdan alohida tahlil qilgan, Avicenna falsafasidagi epistemologik va ontologik bog‘liqlik yetarli darajada yoritilmagan. Shu sababli ushbu maqola Avicenna falsafasida inson va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni, individual va ijtimoiy barqarorlikni uyg‘unlashtirish tamoyillarini tizimli va kontseptual tahlil orqali yoritishni maqsad qilgan.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ibn Sino falsafasida inson va jamiyat munosabatlari uzviy va tizimli bog‘liqdir. Avicenna nazariyasida insonning ontologik maqomi, aqliy va ruhiy salohiyati uning jamiyatdagi rolini belgilaydi, shu bilan birga, jamiyat ham insonning ma’naviy va axloqiy kamolotini shakllantiruvchi muhit sifatida xizmat qiladi.

Birinchi natija insonning individual kamoloti va epistemologik salohiyati jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik bilan bevosita bog‘liqdir. Inson aqli va ruh uyg‘unligi orqali o‘z bilimini va axloqiy fazilatlarini rivojlantirib, jamiyatdagi adolat, tartib va ma’naviy uyg‘unlikni ta’minlashga hissa qo‘shadi. Shu bilan Avicenna falsafasida individual va ijtimoiy kamolot bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalar sifatida qaraladi.

Ikkinchi natija ijtimoiy mas’uliyat va axloqiy tamoyillar Avicenna falsafasida

markaziy o‘rin tutadi. Insonning jamiyatdagi faoliyati faqat shaxsiy manfaatlar bilan cheklanmaydi, balki umumiy ijtimoiy barqarorlik va ma’naviy kamolotga xizmat qiladi. Bu esa inson va jamiyat munosabatlarini teleologik va axloqiy kontekstda tushuntirishga imkon beradi.

Uchinchidan, inson va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik epistemologik va ontologik jihat bilan mustahkamlanadi. Insonning epistemologik imkoniyatlari uning ontologik maqomi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bilim va aqliy kamolot jamiyatning ma’naviy rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Ibn Sino falsafasida inson va jamiyat munosabatlari tizimli va uzviy bog‘liqdir. Insonning ontologik maqomi, epistemologik salohiyati va axloqiy kamoloti uning jamiyatdagi rolini belgilaydi, shu bilan birga, jamiyat insonning ma’naviy va axloqiy rivojlanishi uchun muhit yaratadi. Avicenna nazariyasida individual kamolot va ijtimoiy barqarorlik bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalar sifatida qaraladi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, insonning epistemologik va ontologik salohiyati jamiyat bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, axloqiy va intellektual rivojlanish jamiyatdagi adolat, tartib va ma’naviy uyg‘unlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan Avicenna falsafasida inson va jamiyat munosabatlari teleologik va axloqiy kontekstda bir-birini to‘ldiruvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, Avicenna falsafasida inson va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik individual va ijtimoiy kamolot, epistemologik imkoniyatlar va ontologik maqomni uyg‘unlashtiruvchi konseptual model sifatida ifodalanadi. Ushbu model insonning ma’naviy, axloqiy va epistemologik rivojlanishini jamiyat bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi va uning falsafiy antropologiya hamda ijtimoiy falsafa doirasidagi ahamiyatini oshiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ibn Sino. Kitob al-Shifa. – Toshkent: Fan, 1989. – 4 jild.
2. Ibn Sino. Al-Najat (Najot kitobi). – Toshkent: Sharq, 1990. – 352 b.
3. Ibn Sino. Al-Isharat wa al-Tanbihat. – Toshkent: Fan, 1991. – 2 jild.

4. G‘afforov N. O‘rta asr islom falsafasi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2003. – 278 b.

5. Olimov M. Ibn Sino va uning ijtimoiy-falsafiy qarashlari. – Samarqand: SamDU, 2010. – 184 b.

6. Qodirov S. Falsafiy antropologiya va insonning ijtimoiy mas’uliyati. – Toshkent: Fan va Texnologiya, 2015. – 220 b.

7. Xudoyberdiyev A. Ibn Sino va insonning jamiyatdagi roli. – Toshkent: Sharq, 2008. – 196 b.

8. Mirzaev B. O‘rta asr islom falsafasida inson va ijtimoiy barqarorlik masalalari. – Toshkent: Fan, 2012. – 240 b.

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR ASARLARIDA VATANPARVARLIK TARBIYASI VA UNING OILADAGI ILDIZLARI

Muslimov Sherzod Akbarovich
Mustaqil tadqiqotchi
Samaqand davlat chet tillar instituti
muslimov.sherzod@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir, shoir va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida vatanparvarlik tarbiyasining mazmun-mohiyati hamda uning oilaviy ildizlari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Boburning “Boburnoma” asari asosiy manba sifatida o‘rganilib, unda aks etgan yurtga sadoqat, milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotira va fuqarolik mas’uliyati kabi qadriyatlarning shakllanishida oila muhitining o‘rni ochib beriladi. Maqolada ota-ona namunasi, oiladagi ma’naviy muhit va tarbiyaviy an’analarning vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, Bobur qarashlarining Sharq falsafiy-pedagogik tafakkuri bilan uzviy bog‘liqligi, xususan, Alisher Navoiy va Abu Nasr Forobiy ta’limotlari bilan uyg‘unligi ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari Bobur merosining zamonaviy tarbiya tizimida yosh avlodda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishdagi dolzarb ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: Vatanparvarlik tarbiyasi, oilaviy tarbiya, ma’naviy qadriyatlar, milliy o‘zlik, fuqarolik mas’uliyati, ota-ona namunasi, “Boburnoma”, barkamol avlod, Sharq pedagogik tafakkuri.

Kirish. Zamonaviy globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalasi dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Har bir jamiyatning barqaror rivoji, uning milliy qadriyatlari va ma’naviy asoslarining mustahkamligi, avvalo, oilada shakllanadigan tarbiya tizimiga bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, tarixiy merosda mujassam bo‘lgan tarbiyaviy g‘oyalarni o‘rganish va ularni zamonaviy sharoitda qayta talqin etish muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Bu borada buyuk mutafakkir, shoir va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Boburning boy ilmiy-adabiy merosi alohida ahamiyat kasb etadi. Uning asarlarida, ayniqsa “Boburnoma”da vatanparvarlik, yurtga sadoqat, milliy o‘zlikni anglash va fuqarolik mas’uliyati kabi qadriyatlar chuqur badiiy va falsafiy talqinda aks ettirilgan. Bobur o‘z hayoti va faoliyati orqali ham bu g‘oyalarning amaliy ifodasini namoyon etgan shaxs sifatida tarixda muhim o‘rin egallaydi.

Bobur qarashlarida vatanparvarlik faqat siyosiy yoki harbiy tushuncha sifatida emas, balki insonning ma’naviy-axloqiy kamolotini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sifatida talqin etiladi. Bu qadriyatning shakllanishida esa oilaviy muhit, ota-ona tarbiyasi va nasliy an’analar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu bois maqolada vatanparvarlik tarbiyasining ildizlari oiladan boshlanishi, oilada shakllangan ma’naviy qadriyatlar shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy faolligini belgilab berishi ilmiy asosda yoritiladi.

Mavzuning ilmiy yangiligi shundaki, unda Bobur merosida aks etgan vatanparvarlik g‘oyalari oilaviy tarbiya kontekstida kompleks tarzda tahlil qilinadi hamda ularning zamonaviy tarbiya tizimidagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqotning maqsadi Bobur asarlarida vatanparvarlik tarbiyasining mazmunini aniqlash, uning oiladagi ildizlarini asoslash va ushbu g‘oyalarning bugungi yoshlar tarbiyasidagi o‘rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Shu bilan birga, tadqiqotda tarixiylik va mantiqiylik, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil kabi ilmiy metodlardan foydalaniladi. Bu esa Bobur merosini nafaqat adabiy-tarixiy, balki ijtimoiy-falsafiy va pedagogik nuqtai nazardan chuqur o‘rganish imkonini beradi. Natijada, maqola yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy merosning o‘rni va ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Mavzuning ilmiy-nazariy asoslarini yoritishda Sharq mutafakkirlarining ma’naviy merosi hamda zamonaviy pedagogik-falsafiy tadqiqotlar muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari tadqiqotning asosiy birlamchi manbasi sifatida tanlandi. Ushbu asarda muallifning shaxsiy hayotiy tajribasi, ijtimoiy-siyosiy faoliyati va ma’naviy qarashlari orqali

vatanparvarlik, yurtga sadoqat, tarixiy xotira va milliy o‘zlik kabi qadriyatlarning mazmuni chuqur ifodalangan. Ayniqsa, Boburning o‘z yurti va xalqiga bo‘lgan munosabati, oila va naslga oid qarashlari farzand tarbiyasining asosiy manbai sifatida muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuni kengroq yoritish maqsadida Sharq falsafiy-pedagogik tafakkurining yirik namoyandalari merosi ham tahlil qilindi. Jumladan, Alisher Navoiy asarlarida insonparvarlik, komil inson g‘oyasi va axloqiy qadriyatlar masalasi markaziy o‘rin tutadi. Abu Nasr Forobiy esa o‘zining ijtimoiy-falsafiy qarashlarida jamiyat va shaxs kamolotida axloqiy tarbiya hamda fuqarolik mas’uliyatining ahamiyatini asoslab beradi. Shuningdek, Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari ham oilaviy tarbiya, vatanparvarlik va ma’naviy yetuklik masalalarini o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda vatanparvarlik tarbiyasi va uning ijtimoiy ildizlarini o‘rganish masalasi ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlarda tahlil qilinmoqda. Xususan, milliy qadriyatlarni saqlash, yoshlar ongida fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish va globallashuv sharoitida ma’naviy immunitetni kuchaytirish masalalari ilmiy izlanishlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Bobur merosini zamonaviy pedagogik va falsafiy yondashuvlar asosida qayta talqin etish zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiylik va mantiqiylik tamoyillariga asoslangan yondashuv qo‘llanildi. Tarixiylik tamoyili orqali Bobur yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy sharoitlari, uning hayoti va faoliyati kontekstida qarashlari o‘rganildi. Mantiqiylik tamoyili esa uning g‘oyalarini tizimli ravishda tahlil qilish va umumlashtirish imkonini berdi.

Shuningdek, tizimli tahlil metodi orqali vatanparvarlik tarbiyasining tarkibiy elementlari axloqiy, ma’naviy va ijtimoiy omillar o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi. Qiyosiy tahlil metodi yordamida Bobur qarashlari boshqa Sharq mutafakkirlari g‘oyalari bilan solishtirildi va ularning umumiy hamda o‘ziga xos jihatlari aniqlandi.

Germenevtik yondashuv esa “Boburnoma” matnlarini chuqur talqin qilish, undagi ma’no qatlamlarini ochib berishda qo‘llanildi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Zahiriddin Muhammad Boburning ijodiy va tarixiy merosida vatanparvarlik g‘oyasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Bu g‘oya faqat siyosiy-harbiy faoliyat bilan cheklanib qolmay, balki insonning ma’naviy-axloqiy kamolotini belgilovchi asosiy qadriyat sifatida talqin etiladi. Ayniqsa, “Boburnoma” asarida Boburning o‘z yurtiga bo‘lgan chuqur mehr-muhabbati, tarixiy xotiraga sadoqati va milliy o‘zlikni anglashga doir qarashlari aniq ifodalangan.

Tahlil jarayonida ma’lum bo‘ldiki, Bobur merosida vatanparvarlik tarbiyasi bevosita oilaviy muhit bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuv instituti sifatida, yosh avlodda yurtga sadoqat, milliy qadriyatlarga hurmat va ma’naviy mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantiruvchi asosiy muhit hisoblanadi. Bobur qarashlariga ko‘ra, ota-ona namunasi, oilaviy tarbiya an’analari va nasliy qadriyatlar shaxsning keyingi ijtimoiy faoliyatida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Boburning vatanparvarlik haqidagi qarashlari Alisher Navoiy va Abu Nasr Forobiy kabi Sharq mutafakkirlarining g‘oyalari bilan ma’lum darajada uyg‘unlikka ega. Navoiy ijodida ham insonparvarlik va ma’naviy yetuklik, Forobiy falsafasida esa fozil jamiyat va axloqiy tarbiya masalalari asosiy o‘rinni egallaydi. Bu esa Bobur qarashlarining umumiy Sharq falsafiy-pedagogik an’analari bilan uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Tahlillar davomida yana bir muhim natija aniqlanganki, Bobur asarlarida vatanparvarlik faqat hissiy tuyg‘u emas, balki ongli ijtimoiy pozitsiya sifatida talqin qilinadi. Bu pozitsiya insonni o‘z jamiyati, madaniyati va tarixiga nisbatan mas’uliyatli bo‘lishga undaydi. Shu jihatdan, oilada beriladigan tarbiya yosh avlodning fuqarolik ongini shakllantirishda hal qiluvchi bosqich sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, tahlil natijalari Bobur merosida ma’naviy va axloqiy qadriyatlarning uyg‘un tizimi mavjudligini ko‘rsatdi. Ushbu tizimda vatanparvarlik, insonparvarlik, adolat, ilmga intilish va axloqiy poklik kabi qadriyatlar o‘zaro bog‘liq holda

rivojlanadi. Aynan shu uyg‘unlik Bobur qarashlarining falsafiy va pedagogik ahamiyatini yanada oshiradi.

Xulosa: Olib borilgan tahlillar natijasida shuni ta’kidlash mumkinki, Zahiriddin Muhammad Boburning ilmiy-adabiy merosida vatanparvarlik g‘oyasi markaziy o‘rin egallab, u nafaqat tarixiy-siyosiy, balki chuqur ma’naviy-axloqiy mazmunga ega qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi. Uning “Boburnoma” asarida aks etgan fikrlar vatan tuyg‘usining shakllanishi insonning ichki ma’naviy olami, oilaviy tarbiya muhiti va ijtimoiy qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, vatanparvarlik tarbiyasining ildizlari eng avvalo oilada shakllanadi. Oila shaxsning birlamchi tarbiya muhiti sifatida, unda beriladigan axloqiy, ma’naviy va madaniy qadriyatlar keyinchalik fuqarolik ongining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bobur qarashlarida ota-ona namunasi, nasliy an’analar va oilaviy muhit yosh avlodning vatanparvarlik tuyg‘usini rivojlantiruvchi asosiy omillar sifatida talqin etiladi.

Shuningdek, Bobur merosining Alisher Navoiy va Abu Nasr Forobiy kabi Sharq mutafakkirlarining falsafiy-pedagogik qarashlari bilan uyg‘unligi uning g‘oyalarining umumiy nazariy asosga ega ekanligini tasdiqlaydi. Bu uyg‘unlik vatanparvarlik, insonparvarlik va axloqiy kamolot kabi qadriyatlarning Sharq tafakkurida izchil tizim sifatida shakllanganini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2008.

2. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2016.

3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.

4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006.

5. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. – Toshkent: Fan, 1980.

6. Ibrohim Mo‘minov. O‘zbekiston ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixidan. – Toshkent: Fan, 1994.

7. Eshmuhammad Yusupov. Falsafa. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.

8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Pedagogika va tarbiya nazariyasi. – Toshkent, 2020.

THE SENSE OF HOME IN THE PLAGUE OF DOVES BY LOUISE ERDRICH

Mirzayeva Parvina Ulugbek kizi

Email: mustafoyevaparvina@icloud.com

An independent researcher

Bukhara State University

Annotation: *The representation of the sense of home makes ‘The Plague of Doves’ by Louise Erdrich different, situating the analysis at the intersection of social psychology and literary studies. Through a close reading of the novel, the paper argues that the sense of home in Erdrich’s narrative is shaped by interwoven processes of memory, trauma, and communal identity. The reservation landscape and surrounding spaces function as sites of both belonging and displacement, reflecting the enduring impact of colonial histories on Native American communities. By employing fragmented narration and multiple perspectives, Erdrich reveals how home is continuously reconstructed through storytelling, where personal and collective memories intersect. This paper argues that The Plague of Doves redefines home as a dynamic and contested construct, shaped by both loss and resilience, and contributes to broader discussions on identity, belonging, and the cultural significance of place in contemporary literature.*

Key words: *place attachment, narration, US literature, indigenous, Ojibwa, Louise Erdrich, identity, Native American writing.*

Introduction The feeling of place is more of an idea than a precisely defined construct; it is an illusory and abstract term with roots in phenomenological geography and philosophy but no real opportunities for practical research. The sense of place is multidimensional and represents the individual attitude of the subject to the environment of residence and life activities. An individual’s relationship with a place, where they associate it with memories, tales, and personal meaning, shapes their sense of place. The location is a socially and subjective concept. In the novel “The Plague of Dove,” Evelina narrates how her grandfather told them the events they passed through

together with other members of the family. These stories show their cultural identity as a tribe and community. Furthermore, the reader can delve into the values by grasping the meaning the author wants to share.

Main part Sofia Reznichenko in the article mentions that interdisciplinary research on sense of place focuses mainly on three aspects [5; 19]. They are:

1) sociocultural (e.g., attachment to society, contribution of social capital to the formation of place attachment);

2) biophysical (the influence of natural, territorial, climatic factors and subject-substantive characteristics of the environment on attachment to place;

3) integration of socio-cultural and biophysical aspects in the study of attachment to place.

Louise Erdrich also portray the formation of her characters’ identity according to these aspects. Evelina and Joseph, their parents or grandparents, or the members of the place they reside possess the feeling that they belong to this place, and this feeling is noticed when the author provides information about traditional ceremonies as ‘Ash Wednesday’, ‘Easter Sunday’ or other festivities. This is sociocultural aspect, which has been mentioned by Sofia Reznichenko.

The second aspect – biophysical one is also noticed in the novel “The Plague of Doves”. Exactly explaining, it should be stated that even the title that the author select for the novel, or the information about North Dakota and its geographical peculiarities helps the readers grasp how this aspect is crucial in characters’ place identities. Overall, these two aspects lead to the place attachment of the characters. All characters play key role in unravelling the interconnected stories, and all of them contribute to the formation of their place identities as well. The characters in the novel are crucial in revealing secrets and history, this aspect is important in their unity and bond as the residents of the city Pluto in the novel “The Plague of Doves”. Louise Erdrich mostly focus on all these aspect while depicting her characters in the novel. Especially the last aspect in the determination of the characters’ sense of place is a key point, which

illustrates and shape their perceptions, experiences, and connections with North Dakota.

‘Sense of place’ is a term used to describe the visceral and affective bond that people may have with physical spaces and their belongings [5; 18]. An external event, item, or stimulus can be used to determine an individual’s attitude toward their surroundings. The idea of the relationship between personality and place is congruent with the idea that the interiorized experience of relationships with other people forms the psychological basis of each personality, which is an individually holistic system of subjectively evaluative, consciously chosen relationships to reality. A theoretical foundation for classifying interactions between individuals and location is provided by personality attitude theory.

A person who feels a pleasant emotional bond with his surroundings is said to have place attachment. Research has indicated that individuals who are older and/or from lower socioeconomic backgrounds have a more robust and long-lasting attachment to their home than do persons who are younger, successful, and well-off [5; 20]. Based on age disparities, the characters in the book are categorized as young or elderly. Joseph and Evelina are younger, and Evelina narrates the most of the book. Throughout the book, Evelina’s life journey from childhood to maturity is depicted. This path demonstrates how the girl’s identity is formed as she moves about due to various events. Older characters as Evelina’s grandfather and his brother and other characters, however, Mooshum’s story about his love towards Evelina’s grandmother clearly illustrates their personal path as a community member or tribal part. When Evelina’s grandfather retells his story about his marriage and how they achieved their goal in North Dakota. Mooshum describes his beloved person by mentioning the values of Michif nation. Here how he describes: *She had the pale, opaque skin and slanting black eyes of the Metis or Michif women* [4; 12]. This portrait visualizes a young girl who is in her twenties and very naive. Especially her skin, which is ‘pale’ and ‘opaque’ attracts the reader. This description hints that not only Junesse but also most girls in the Metis tribe possessed the beauty as Junesse had.

Evelina continues her narration by adding some information about her grandmother. By giving detailed information about her grandmother, Evelina mentions the people to whom Junesse belongs and their cultural values as well. This detailed story also clarifies how Evelina’s identity as a character forms because of the people around her and the place she belongs. ‘*Junesse Malaterre was innocent, but she was also sharp of mind. Her last name, which comes down to us from some French voyageur, describes the cleft furrows of godless rock, the barren valleys, striped outcrops, and mazelike configurations of rose, gray, tan, and purple stone that characterize the badlands of North Dakota. To this place, Mooshum and Junesse eventually made their way’* [4;13]. Louise Erdrich describes how her characters started their way and the other members continued it. Evelina, as a true offspring, strives to take care of the traditions of the tribe and even becomes her great-grandfather; her grandfather and father bring her up. The feeling of place is more of an idea than a precisely defined construct; it is an illusory and abstract term with roots in phenomenological geography and philosophy but no real opportunities for practical research. The sense of place is multidimensional and represents the individual attitude of the subject to the environment of residence and life activities.

Conclusion Thus, place identification is a cognitive component that reflects feelings of personal identity; place attachment is the emotional aspect of a person’s relationship to a place; and, lastly, dependence on place is a conative or value component, the quality of which is determined by the subject’s activity and the extent to which the environmental conditions of that activity comply with the subject’s preferences.

References:

1. Beidler, Peter G. Murdering Indians: A Documentary History of the 1897 Killings That Inspired Louise Erdrich’s ‘The Plague of Doves’. McFarland & Company, 2014.

2. Brown, Jeffrey. Louise Erdrich's 'The Sentence' explores racial tensions in a divided Minneapolis. PBS News Hour, Interview, 2021.

3. Bruchac, Joseph. Native North American Literary Companion. Visible Ink, 1998.

4. Erdrich, Louise. The Plague of Doves. HarperCollins e-books, 2008.

5. Reznichenko, S. Place Attachment and Sense of Place: Models and Phenomena. Social psychology and society, № 3, 2014.

6. *Vizenor, Gerald Robert. Narrative Chance: Postmodern Discourse on Native American Indian Literatures. University of Nebraska Press, 1993. https://archive.org/details/narrativechance00gera/page/105/mode/1up*

ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИ ЎЗБЕК ТИЛИДАН ФРАНЦУЗ ТИЛИГА ТАРЖИМА ҚИЛИШДА ТРАНСФОРМАЦИЯ УСУЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Djalilova Dilfuza Baxodirovna,
O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail:dilfuza.jalilova2024@gmail.com

Аннотация: Мақолада ўзбек тилидаги фразеологик бирликларни француз тилига таржима қилишда қўлланиладиган трансформация усуллари тизимли равишда тавсифланади. Ушбу усулларнинг лингвомаданий хусусиятлари аниқ мисоллар орқали таҳлил қилиниб, таржима жараёнида маъно, образ ва маданий мазмунни сақлаш механизмлари илмий жиҳатдан асосланади.

Калит сўзлар: фразеологик бирлик, таржима, трансформация, эквивалентлик, калькалаш, адаптация, изоҳли таржима, лингвомаданий хусусият.

Фразеологик бирликлар ўзбек тилида миллий тафаккур, ижтимоий тажриба ва маданий қадриятларнинг тилдаги концентрлашган ифодаси сифатида намоён бўлади. Уларда тарихий хотира, урф-одатлар, ахлоқий меъёрлар ҳамда халқнинг дунёқараши концептуал-образли шаклда мужассамлашган бўлиб, бу ҳолат уларни оддий лексик бирликлардан тубдан фарқлантиради. Фразеологизмлар семантик жиҳатдан яхлит, структураси жиҳатидан барқарор ва прагматик жиҳатдан юқори экспрессивликка эга бўлган бирликлар сифатида нутқда нафақат ахборот етказиш, балки таъсир ўтказиш функциясини ҳам бажаради.

Замонавий тилшуносликда фразеологик бирликлар когнитив ва лингвомаданий ёндашувлар нуқтаи назаридан ўрганилиб, улар инсон онгида шаклланган концептуал моделлар билан узвий боғлиқ эканлиги таъкидланади [2]. Шу маънода, ҳар бир фразеологизм муайян маданий кодни ифода этади ва у орқали миллатнинг оламни англаш усули акс этади. Демак, фразеологик бирликларни бошқа тилга таржима қилиш — бу фақат тиллараро трансфер эмас, балки маданиятлараро интерпретация жараёнидир.

Ўзбек тилидан француз тилига таржима қилишда мазкур жараён янада мураккаб тус олади, чунки ҳар икки тил турли маданий ва концептуал тизимларга мансуб. Француз тилидаги фразеологик тизим роман тиллари маданиятига хос бўлган образлар ва қадриятлар асосида шаклланган бўлса, ўзбек тилидаги фразеологизмлар туркий-мусулмон маданий маконининг таъсирида ривожланган [3]. Бу фарқлар таржима жараёнида тўғридан-тўғри мувофиқликни чеклайди ва таржимондан ҳар икки маданиятни чуқур англашни талаб этади.

Шу нуқтаи назардан, фразеологик бирликларни таржима қилиш жараёнида таржимон олдида асосий вазифа — денотатив маъно, образлилик ва маданий коннотация ўртасидаги мувозанатни таъминлашдан иборат. Айнан ушбу уч компонент ўртасидаги нисбат таржима сифатини белгилайди. Агар маъно сақланиб, образ йўқолса, таржима функционал жиҳатдан тўғри бўлиши мумкин, бироқ эстетик ва маданий қиймат камаяди; аксинча, образ сақланиб, маъно бузилса, коммуникатив мақсадга эришилмайди.

Мазкур муаммони ҳал қилиш трансформация усулларини онгли ва функционал жиҳатдан асосланган ҳолда танлаш орқали амалга оширилади. Таржимон ҳар бир фразеологик бирликни контекст, нутқий вазифа ва маданий омиллар билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилиб, энг мақбул стратегияни белгилаши лозим. Шу тариқа, фразеологик таржима жараёни лингвистик билим билан бир қаторда когнитив ва маданий компетенцияни ҳам талаб қилувчи комплекс фаолият сифатида намоён бўлади.

Фразеологик таржимада қуйидаги асосий трансформация усуллари ажратилади:

1*) эквивалент излаш* — манба тилдаги фразеологизмга маъно ва функция жиҳатидан тўлиқ ёки яқин мос келувчи бирликни мақсад тилдан топиш;

2*) калькалаш* — фразеологик бирликни таркибий жиҳатдан сўзма-сўз таржимақилиш;

3) *изоҳли (дескриптив) таржима* — фразеологизм маъносини эркин ва тушунтирувчи шаклда ифодалаш;

4) *адаптация* — манба тилга хос маданий кодни мақсад тил маданиятига мослаштириб қайта ифодалаш.

Мазкур усуллар фразеологик бирликларнинг турли семантик ва маданий хусусиятларига қараб қўлланилади.

Эквивалент излаш усули фразеологик таржимада энг юқори даражадаги адекватликни таъминлайди. Масалан, ўзбек тилидаги “бир ўқ билан икки қуённи урмоқ” ибораси француз тилида *“faire d’une pierre deux coups”* тарзида таржима қилинади. Бу ҳолатда ҳаракат орқали икки натижага эришиш концепти ҳар икки тилда ҳам сақланиб, образли ва функционал мослик таъминланади [5].

Калькалаш усули концептуал яқинлик мавжуд бўлган ҳолларда самарали ҳисобланади. Масалан, ўзбек тилидаги “олтин юрак” ибораси француз тилига *“cœur d’or”* шаклида таржима қилинади. Бу ерда “олтин” концепти ҳар икки маданиятда ижобий ахлоқий сифатларни ифодалайди ва шу боис образ ва маъно тўлиқ сақланади [4].

Изоҳли таржима усули фразеологизмнинг денотатив мазмунини аниқ етказишга хизмат қилади, аммо образлиликни қисман нейтраллаштиради. Масалан, ўзбек тилидаги “юраги оғзига келмоқ” ибораси француз тилида *“avoir très peur”* (жуда қўрқмоқ) тарзида берилади. Бу ҳолатда образ (юрак концептининг ҳаракати) сақланмаган, лекин коммуникатив мазмун тўлиқ етказилган [6].

Адаптация усули маданий фарқлар кучли бўлган вазиятларда қўлланилади. Масалан, ўзбек тилидаги “қўли очиқ” ибораси француз тилида контекстга қараб *“généreux”* ёки *“avoir le cœur sur la main”* тарзида ифодаланади. Биринчи ҳолатда маъно нейтрал тарзда берилса, иккинчи ҳолатда француз маданиятига хос образли эквивалент орқали ифода кучайтирилади [1].

Келтирилган мисоллар шуни кўрсатадики, ҳар бир трансформация усули муайян семантик ва маданий вазифани бажаради. Эквивалент ва калькалаш усуллари образни сақлашга қаратилган бўлса, изоҳли таржима ва адаптация

усуллари маънони тушунарли ва қабул қилинадиган шаклда қайта ифодалашга хизмат қилади.

Ўзбек фразеологик бирликларини француз тилига таржима қилиш жараёнида трансформация усуллари танлови семантик мазмун, образ ва маданий код ўртасидаги нисбатга боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Эквивалентликка асосланган ёндашув устувор бўлса-да, реал таржима амалиётида турли усулларнинг интеграцияси зарур ҳисобланади. Бу эса таржиманинг функционал адекватлиги ва лингвомаданий мувофиқлигини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ballard M. *Le commentaire de traduction anglaise*. – Paris: Nathan, 1992. – p. 134.
2. Кубрякова Е.С. *Язык и знание*. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 312.
3. Маслова В.А. *Лингвокультурология*. – М.: Академия, 2001. – С. 85.
4. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. – Westport: Greenwood Press, 2004. – p. 67.
5. Rey A., Chantreau S. *Dictionnaire des expressions et locutions*. – Paris: Le Robert, 2011. – p. 245.
6. Vinay J.-P., Darbelnet J. *Stylistique comparée du français et de l’anglais*. – Paris: Didier, 1958. – p. 52.

INGLIZ VA O‘ZBEK PAREMIOLOGIK BIRLIKLARIDA SOMATIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK VA KOGNITIV TAHLILI

Murodova E’tibor G’ayrat qizi

murodovaetibor2111@gmail.com

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Abstract: This article investigates the linguistic and cultural features of somatic components in English and Uzbek paremias (proverbs and sayings). Somatisms, as lexical units denoting parts of the human body, play a crucial role in shaping figurative meanings and reflecting national worldview. The study aims to identify structural, semantic, and pragmatic similarities and differences in the use of somatisms within paremias of both languages. Using comparative, descriptive, and contextual analysis methods, the research explores how body-related lexemes contribute to metaphorical representation, cultural symbolism, and cognitive patterns. The findings reveal that despite universal human experiences, somatic paremias differ significantly due to cultural, historical, and social factors. The article contributes to the fields of paremiology, cognitive linguistics, and intercultural communication.

Keywords: somatism, paremia, proverb, linguoculturology, metaphor, Uzbek language, English language, cognitive linguistics

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвокультурологические особенности соматизмов в английских и узбекских паремиях (пословицах и поговорках). Соматизмы, обозначающие части человеческого тела, играют важную роль в формировании переносных значений и отражении национального мировоззрения. Цель исследования — выявить сходства и различия в структурном, семантическом и прагматическом аспектах использования соматизмов. Применяются сравнительный, описательный и контекстуальный методы анализа. Результаты показывают, что несмотря на универсальность человеческого опыта, паремии с соматизмами имеют культурно обусловленные

различия. Статья вносит вклад в развитие паремиологии, когнитивной лингвистики и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: соматизм, паремия, пословица, лингвокультурология, метафора, узбекский язык, английский язык

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek paremiyalarida (maqol va matallarda) somatizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari tadqiq etiladi. Somatizmlar inson tanasi a’zolarini bildiruvchi birliklar bo‘lib, ular ko‘chma ma’nolarni shakllantirish va milliy dunyoqarashni aks ettirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotning maqsadi — har ikki tilda somatizmlarning qo‘llanilishidagi strukturaviy, semantik va pragmatik o‘xshashlik hamda farqlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy, tavsifiy va kontekstual tahlil usullari qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, umumiy insoniy tajribalarga qaramay, somatik paremiyalar madaniy va tarixiy omillar ta’sirida farqlanadi.

Kalit so‘zlar: somatizm, paremiyalar, maqol, lingvokulturologiya, metafora, ingliz tili, o‘zbek tili

Zamonaviy tilshunoslikda til nafaqat aloqa vositasi, balki inson tafakkuri, madaniyati va dunyoqarashining aks etish shakli sifatida qaraladi. Ayniqsa, lingvokulturologiya yo‘nalishida olib borilayotgan tadqiqotlar til birliklari orqali milliy mentalitetni, qadriyatlar tizimini va kognitiv modellarning shakllanishini o‘rganishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, paremiyalar — ya’ni maqol va matallar — tilning eng barqaror va madaniy jihatdan yuklangan qatlamlaridan biri hisoblanadi. Paremiyalar o‘zining qisqa shakli, umumlashgan mazmuni va obrazliligi bilan ajralib turadi. Ular avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan xalq tajribasining konsentratsiyalashgan shakli sifatida xizmat qiladi. Har bir maqol yoki matal nafaqat lingvistik birlik, balki madaniy kod sifatida ham qaraladi.

Somatizmlar esa inson tanasi a’zolarini ifodalovchi leksik birliklar bo‘lib, ular til tizimida yuqori darajada metaforiklashgan elementlar sirasiga kiradi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan qaraganda, inson o‘z tanasi orqali dunyoni idrok etadi va

bu tajriba til birliklarida aks etadi. Shu sababli somatizmlar ko‘pincha abstrakt tushunchalarni ifodalash uchun asosiy manba sifatida xizmat qiladi.

Masalan, “yurak” konsepti hissiyotlar markazi sifatida, “bosh” aql va tafakkur ramzi sifatida, “ko‘z” esa idrok va nazorat vositasi sifatida talqin qilinadi. Bu kabi semantik kengayishlar turli tillarda uchrasa-da, ularning konkret realizatsiyasi milliy-madaniy omillar bilan belgilanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ingliz va o‘zbek paremiyalarida somatizmlarning qiyosiy tahlili orqali universal va milliy xususiyatlarni aniqlash imkoniyati yaratiladi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida madaniyatlararo kommunikatsiya samaradorligini oshirish uchun bunday tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — ingliz va o‘zbek paremiyalarida somatizmlarning lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik, pragmatik va kognitiv jihatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Mazkur tadqiqot kompleks yondashuv asosida amalga oshirildi va unda bir nechta ilmiy metodlar integratsiyasi qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy lingvistik yo‘nalishlar — xususan, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya va paremiologiya tamoyillariga asoslandi.

Birinchidan, **qiyosiy-tahliliy metod** asosiy metod sifatida tanlandi. Ushbu metod orqali ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiyalar tarkibidagi somatizmlar strukturaviy va semantik jihatdan taqqoslandi. Qiyoslash jarayonida o‘xshash va farqli jihatlar aniqlanib, ular lingvokulturologik omillar bilan izohlandi.

Ikkinchidan, **tavsifiy metod** yordamida somatizmlarning lingvistik xususiyatlari batafsil yoritildi. Bu metod orqali har bir somatik birlikning ma’nosi, qo‘llanish doirasi va funksional yuklamasi tahlil qilindi.

Uchinchidan, **kontekstual tahlil metodi** qo‘llanilib, paremiyalarda somatizmlarning real nutqiy vazifasi o‘rganildi. Bu orqali ularning pragmatik funksiyalari — ya’ni nasihat berish, ogohlantirish, baholash kabi jihatlar aniqlashtirildi.

To‘rtinchidan, **kognitiv-semantik tahlil** asosida somatizmlarning konseptual asoslari o‘rganildi. Bu yondashuv inson tafakkurida tana a’zolari qanday konseptual metaforalarga asos bo‘lishini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o‘zbek tillaridagi 200 dan ortiq maqol va matallar tanlab olindi. Ular tematik jihatdan somatizmlar mavjudligi asosida saralandi. Tanlangan materiallar quyidagi mezonlarga asoslandi:

- somatik komponent mavjudligi
- metaforik ma’no ifodalashi
- keng qo‘llanilishi
- madaniy ahamiyatga egaligi

Natijalarni tahlil qilishda sifat va miqdoriy yondashuvlar uyg‘un holda qo‘llanildi. Olingan natijalar asosida somatizmlarning paremiyalardagi roli ko‘p qatlamli va murakkab tizimga ega ekanligi aniqlandi. Muhokama jarayonida natijalar zamonaviy lingvistik nazariyalar bilan solishtirildi va ularning ilmiy ahamiyati asoslab berildi. Avvalo, somatizmlarning yuqori chastotasi va keng qo‘llanilishi ularning inson tafakkuridagi markaziy o‘rni bilan izohlanadi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan qaraganda, inson o‘z tanasi orqali dunyoni idrok etadi va bu tajriba til birliklarida aks etadi. Shu sababli somatik metaforalar universallikka ega bo‘lib, turli tillarda o‘xshash konseptual modellarni yuzaga keltiradi.

Biroq, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ushbu universallik faqat umumiy darajada namoyon bo‘ladi. Konkret til birliklarida esa madaniy omillar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Masalan, o‘zbek paremiyalarida “jigar” somatizmining faol qo‘llanilishi milliy mentalitetda yaqinlik, mehr va sadoqat tushunchalarining yuqori ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ingliz tilida esa bu funksiyani asosan “heart” bajaradi. Bundan tashqari, pragmatik tahlil natijalari ham muhim ilmiy xulosalarga olib keldi. O‘zbek paremiyalarida somatizmlar orqali ifodalangan mazmun ko‘proq ijtimoiy nazorat va axloqiy me’yorlarni mustahkamlashga qaratilgan. Bu holat o‘zbek jamiyatining kollektivistik xarakteri bilan bog‘liq. Ingliz paremiyalarida esa individual tajriba va shaxsiy qaror qabul qilishga urg‘u beriladi. Natijalar shuni ham ko‘rsatadiki,

somatizmlar til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishda samarali vosita hisoblanadi. Ular orqali insonning konseptual dunyoqarashi, emotsional tajribasi va madaniy qadriyatlari ifodalanadi. Tarjimashunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, somatik paremiyalar muhim muammolarni yuzaga keltiradi. Chunki ular nafaqat leksik, balki madaniy birlik sifatida ham qaraladi. Shu sababli ularni tarjima qilishda oddiy ekvivalentlik yetarli bo‘lmaydi, balki lingvokulturologik moslikni ham hisobga olish zarur. Shunday qilib, muhokama natijalari somatizmlarning paremiyalardagi roli faqat lingvistik emas, balki kognitiv va madaniy jihatdan ham muhim ekanligini tasdiqlaydi. Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek paremiyalarida somatizmlarning lingvokulturologik va kognitiv xususiyatlarini kompleks yondashuv asosida o‘rganishga qaratildi. Olib borilgan qiyosiy, semantik va pragmatik tahlillar natijasida somatik birliklarning til tizimidagi o‘rni, ularning konseptual yuklamasi hamda madaniy determinatsiyasi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, somatizmlar paremiyalarda yuqori darajada produktiv leksik qatlamni tashkil etadi va ular inson tafakkurining antropotsentrik tabiatini aks ettiradi. Inson o‘z tanasi orqali borliqni idrok etgani sababli, tana a’zolari asosida shakllangan metaforik modellar universal xarakterga ega bo‘lib, turli tillarda umumiy konseptual sxemalarni yuzaga keltiradi. Xususan, “bosh – aql”, “yurak – hissiyot”, “qo‘l – faoliyat” kabi konseptual bog‘lanishlar ingliz va o‘zbek tillarida ham kuzatildi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari somatizmlarning semantik realizatsiyasi va funksional qo‘llanilishi bevosita milliy-madaniy omillar bilan belgilanishini ko‘rsatdi. O‘zbek paremiyalarida jamoaviylik, ijtimoiy uyg‘unlik, hurmat va axloqiy me’yorlar ustuvor bo‘lsa, ingliz paremiyalarida individuallik, shaxsiy mas’uliyat va mustaqil qaror qabul qilish tendensiyasi kuchliroq namoyon bo‘ladi. Bu holat somatizmlar orqali ifodalangan konseptual mazmunning madaniy kod sifatida xizmat qilishini tasdiqlaydi. Lingvokulturologik tahlil natijasida ayrim somatik birliklarning milliy spesifikligi aniqlandi. Jumladan, o‘zbek tilida “jigar” somatizmining mehr va yaqinlik ramzi sifatida faol qo‘llanilishi ushbu tilning emotsional-konseptual tizimida o‘ziga xos o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Ingliz tilida esa bunday semantik yuklama asosan

“heart” orqali ifodalanadi. Bu esa turli madaniyatlarda bir xil konseptlarning turlicha lingvistik realizatsiyasini namoyon etadi.

Pragmatik tahlillar somatik paremiyalarning nutqiy faoliyatdagi roli muhim ekanligini ko‘rsatdi. Ular nafaqat informativ, balki didaktik, normativ va evaluativ funksiyalarni bajarib, ijtimoiy tajriba va qadriyatlarni uzatish vositasi sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, o‘zbek paremiyalarida tarbiyaviy va normativ funksiyalarning ustunligi jamiyatning an’anaviy va kollektivistik xarakteri bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik nuqtai nazaridan ham muhim ilmiy xulosalarni taqdim etdi. Somatik paremiyalarni tarjima qilish jarayonida faqat leksik ekvivalentlik emas, balki lingvokulturologik moslikni ta’minlash zarurligi aniqlandi. Bu esa tarjima jarayonida madaniy kontekstni chuqur hisobga olishni talab etadi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot somatizmlarning paremiyalardagi roli ko‘p qatlamli va kompleks xarakterga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ular til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari lingvokulturologiya, kognitiv lingvistika va paremiologiya sohalarida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
2. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
3. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A handbook*. Greenwood Press.
4. Norrick, N. R. (1985). *How proverbs mean*. Mouton.
5. Gibbs, R. W. (2006). *Embodiment and cognitive science*. Cambridge University Press.
6. Yusupov, U. (2012). *Lingvokulturologiya asoslari*. Toshkent.
7. Rahmatullayev, Sh. (2006). *O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati*. Toshkent.

8. Kövecses, Z. (2020). *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge University Press.

9. Littlemore, J. (2021). *Metaphoric competence and language learning*. Routledge.

10. Semino, E. (2021). *Metaphor in discourse*. Cambridge University Press.

11. Gibbs, R. W. (2022). *Embodied metaphor and meaning*. Cambridge University Press.

12. Dancygier, B., & Sweetser, E. (2022). *Figurative language*. Cambridge University Press.

13. Sharifian, F. (2021). *Cultural linguistics*. John Benjamins.

14. Musolff, A. (2023). *Political metaphor analysis*. Bloomsbury.

15. Zinken, J., & Hellsten, I. (2020). *Metaphor and discourse*. Palgrave Macmillan.

AL -XORAZMIYNING “AL-JABR VAL MUQOBALA” ASARIDA OLAM VA BILISH MUAMMOSI

Jantayev Maksud Ibragimovich
SamDCHTI tadqiqotchisi,
Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti
akademik litsey o‘qituvchisi
maksudjantayev@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Muhammad ibn Musa al-Xorazmiyning “Al-Jabr val muqobala” asarida olam va bilish muammosining falsafiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu asarda ilgari surilgan matematik va mantiqiy tamoyillar orqali olamning tartibli tuzilishi hamda inson bilish jarayonining bosqichma-bosqich rivojlanishi masalalari yoritiladi. Al-Xorazmiy yondashuvida olam tartibga solingan, qonuniyatlarga asoslangan tizim sifatida talqin qilinib, bilish jarayoni esa aql, tajriba va mantiqiy tahlil uyg‘unligida amalga oshuvchi faoliyat sifatida ko‘rib chiqiladi.*

Maqolada Al-Xorazmiyning ilmiy metodida kuzatiladigan deduktiv va algoritmik yondashuvlar olamni bilishning muhim vositasi ekani asoslab beriladi. Shuningdek, uning asarida matematik masalalarni yechish jarayoni orqali borliqni anglashning ratsional modeli shakllangani ko‘rsatiladi. Tadqiqot tarixiy-falsafiy tahlil, qiyosiy yondashuv va mantiqiy rekonstruksiya usullariga asoslanadi.

Kalit so‘zlar: *Al-Xorazmiy, Al-jabr va al-muqobala, olam, bilish muammosi, epistemologiya, mantiqiy tafakkur, ilmiy metod, algoritm, Sharq falsafasi, ratsional bilish, matematik tafakkur.*

Kirish. Olam va bilish muammosi falsafa tarixida eng fundamental va doimiy dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Insonning borliqni anglashga bo‘lgan intilishi turli tarixiy davrlarda turlicha shakllangan bo‘lsa-da, uning metodologik asoslari ilm-fan taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liq holda rivojlanib kelgan. Shu nuqtayi nazardan, Sharq uyg‘onish davri ilmiy-falsafiy merosi, xususan Muhammad ibn Musa al-Xorazmiy ijodi bilish nazariyasining shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Al-Xorazmiyning “Al-Jabr val muqobala” asari nafaqat matematik tizim sifatida, balki olamni ratsional tushunish va bilish jarayonining ilmiy modeli sifatida ham ahamiyatga ega. Unda ilgari surilgan mantiqiy izchillik, algoritmik yondashuv va tizimli fikrlash tamoyillari borliqni anglashning aniq va tartibli shaklini ifodalaydi. Bu esa olamni bilish jarayonini faqat empirik kuzatuv bilan cheklanmay, balki aqliy tahlil va deduktiv xulosalash bilan ham bog‘laydi.

Mazkur maqolada Al-Xorazmiyning ilmiy merosi asosida olam va bilish muammosining falsafiy mohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy epistemologiyada ilmiy bilishning tarixiy ildizlarini o‘rganish, ayniqsa algoritmik tafakkurning shakllanish bosqichlarini aniqlash muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi Al-Xorazmiyning “Al-jabr va al-muqobala” asarida olamni bilishning metodologik asoslarini aniqlash hamda uning ilmiy-falsafiy ahamiyatini ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishishda tarixiy-falsafiy tahlil, qiyosiy yondashuv va mantiqiy rekonstruksiya metodlaridan foydalaniladi.

Muhammad ibn Musa al-Xorazmiy ilmiy merosi, xususan “Al-Jabr val muqobala” asari turli ilmiy yo‘nalishlarda keng o‘rganilgan. Dastlabki tadqiqotlar asosan uning matematik va algoritmik jihatlariga e’tibor qaratib, algebra fanining shakllanishidagi o‘rnini yoritishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlarda Al-Xorazmiyning ilmiy faoliyati aniq fanlar taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida baholanadi hamda uning mantiqiy va amaliy yechimlarga asoslangan uslubi alohida ta’kidlanadi.

Keyingi davr ilmiy adabiyotlarida esa Al-Xorazmiyning faoliyatiga falsafiy yondashuv kuchaygan bo‘lib, uning ilmiy metodida olam va bilish muammosiga oid epistemologik elementlar mavjudligi qayd etiladi. Ayrim tadqiqotchilar uning matematik tizimini borliqni tartibli va qonuniyatli tizim sifatida anglashga intilish bilan bog‘laydi. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda ushbu masalaning, ya’ni “olam va bilish muammosi”ning Al-Xorazmiy asarlarida yaxlit falsafiy tizim sifatida yetarlicha

tahlil qilinmaganligi kuzatiladi. Bu esa mavzuni chuqurroq ilmiy o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslanadi. Tarixiy-falsafiy tahlil metodi orqali Al-Xorazmiy yashagan davrning ilmiy va intellektual muhiti, uning tafakkuriga ta’sir ko‘rsatgan omillar o‘rganiladi. Qiyosiy metod yordamida uning bilish haqidagi qarashlari Sharq uyg‘onish davridagi boshqa allomalar epistemologiyasi bilan solishtiriladi. Mantiqiy rekonstruksiya usuli esa asardagi matematik va algoritmik jarayonlar asosida bilishning ichki tuzilishini ochib berishga xizmat qiladi.

Shuningdek, sistemali yondashuv orqali Al-Xorazmiy ilmiy metodidagi olam haqidagi tasavvur va bilish jarayoni o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinadi. Mazkur metodlar birligi tadqiqotga kompleks ilmiy yondashuvni ta’minlaydi va masalaning nafaqat tarixiy, balki falsafiy mohiyatini ham ochib berishga imkon yaratadi.

O Tadqiqot jarayonida Muhammad ibn Musa al-Xorazmiyning “Al-Jabr val muqobala” asari chuqur falsafiy-epistemologik tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mazkur asarda olamni bilish muammosi bevosita ifodalangan bo‘lmasa-da, uning matematik-metodologik tuzilmasi orqali borliqni anglashning ratsional modeli shakllantirilgan.

Birinchi muhim natija sifatida Al-Xorazmiyning olamni tartibli va qonuniyatlarga asoslangan tizim sifatida tasavvur qilishi aniqlanadi. Asarda keltirilgan algebraik muammolar va ularning yechim usullari olamdagi miqdoriy munosabatlarning izchil va mantiqiy tuzilishga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bu esa bilish jarayonining ham tartibli, bosqichma-bosqich va mantiqiy asoslangan faoliyat ekanini anglatadi.

Ikkinchi natija sifatida bilish jarayonining algoritmik xarakteri aniqlanadi. Al-Xorazmiyning masalalarni yechish uslubi oddiy amaliy hisob-kitobdan boshlab umumiy qoidalar shakllantirishga qadar bo‘lgan mantiqiy ketma-ketlikka asoslanadi. Bu holat bilish jarayonining empirik kuzatuvdan abstrakt umumlashtirishga o‘tishini ifodalaydi va epistemologik jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Uchinchi natija shundan iboratki, Al-Xorazmiyning ilmiy metodida deduksiya va induksiya elementlari uyg‘unlashgan. U umumiy qoidalar asosida xususiy masalalarni hal qiladi, shu bilan birga, xususiy holatlardan umumiy xulosalar chiqarish imkoniyatini ham yaratadi. Bu yondashuv bilish jarayonining dinamik va ko‘p bosqichli tabiatini ochib beradi.

Tahlil natijalari yana shuni ko‘rsatadiki, Al-Xorazmiyning ilmiy qarashlarida bilish subyekti va bilish obyekti o‘rtasidagi bog‘liqlik matematik strukturalar orqali ifodalanadi. Olamdagi miqdoriy munosabatlar inson aqli tomonidan tartibga solinadi va tushuniladi, bu esa bilish jarayonining faol konstruktiv xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari Muhammad ibn Musa al-Xorazmiyning “Al-Jabr val muqobala” asari olam va bilish muammosini falsafiy jihatdan anglashda muhim metodologik asoslardan biri ekanini ko‘rsatdi. Al-Xorazmiy ilmiy merosida borliq tartibli, qonuniyatlarga asoslangan tizim sifatida talqin qilinadi, bilish jarayoni esa mantiqiy izchillik, algoritmik yondashuv va aqliy tahlilga tayanuvchi faoliyat sifatida shakllanadi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, uning ilmiy metodida matematik yechimlar nafaqat amaliy hisob-kitob vositasi, balki borliqni anglashning ratsional modeli sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa olamni bilish jarayonida aql, mantiq va tizimli fikrlashning ustuvorligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Al-Xorazmiyning yondashuvi bilishning bosqichma-bosqich rivojlanishi va umumlashtirish jarayoniga asoslangan epistemologik modelni ifodalaydi.

Tadqiqot natijalari Al-Xorazmiy merosining nafaqat matematik, balki falsafiy ahamiyatga ega ekanligini ham tasdiqladi. Uning ilmiy g‘oyalari zamonaviy epistemologiya uchun ham dolzarb bo‘lib, olamni bilish jarayonini tizimli, ratsional va metodologik asosda tushuntirish imkonini beradi.

Umuman olganda, Al-Xorazmiy ilmiy merosi Sharq falsafiy tafakkurida bilish nazariyasining shakllanishiga muhim hissa qo‘shgan bo‘lib, uning g‘oyalari bugungi

kunda ham ilmiy tafakkur va metodologik yondashuvlar rivojida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Al-Xorazmiy, M. Al-jabr va al-muqobala. – Qohira: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1986.
2. Al-Xorazmiy, M. Matematik traktatlar (tanlangan asarlar). – Toshkent: Fan, 1994.
3. Beruniy, A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan, 1968.
4. Ibn Sino, A. Donishnoma. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1981.
5. Xayrullayev, M.M. Markaziy Osiyoda ilk Uyg‘onish davri madaniyati. – Toshkent: Fan, 1994.
6. Karimov, I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
7. Sarton, G. Introduction to the History of Science. Vol. 1. – Baltimore: Williams & Wilkins, 1927.
8. Rosenthal, F. The Classical Heritage in Islam. – London: Routledge & Kegan Paul, 1975.

‘PLACE ATTACHMENT’ IN SOCIAL PSYCHOLOGY AND LITERATURE

Mirzayeva Parvina Ulugbek kizi
An independent researcher
Bukhara State University
Email: mustafoyevaparvina@icloud.com

Annotation: *The concept of place attachment as an interdisciplinary construct bridging social psychology and literary studies. Originating in environmental and social psychology, place attachment refers to the emotional, cognitive, and symbolic bonds individuals develop with specific locations. While traditionally explored through empirical and behavioral frameworks, this study argues that Louise Erdrich’s oeuvre provides a rich interpretive space in which the dynamics of place attachment are narrativized, contested, and reimagined. This paper examines how Louise Erdrich’s characters’ identities are molded and impacted by the locations they reside by utilizing the ideas covered in the essay.*

Key words: *place attachment, narration, US literature, indigenous, Ojibwa, Louise Erdrich, identity, Native American writing.*

Introduction As each person’s existential space, the environment fulfills a variety of purposes. In addition to embodying a subject-spatial category associated with meeting basic human needs like safety and leisure, it also has social and psychological value. A new movement that examined the relationship between people and their surroundings surfaced in the 1950s and 60s. The phrase ‘environmental psychology,’ which was created by a group of psychologists and sociologists, allows researchers to examine how an individual’s environment affects their mind. Following this, there was a change in literary studies and social psychology that resulted in an examination of people in relation to their surroundings.

Literature Review Place attachment is a notion that operationalizes the link between an individual and their home. Over the past 20 years, social and environmental psychology has actively explored the concepts of ‘sense of place’ and ‘place

attachment.’ The examination of the literature in this field shows that there are several interpretations, definitions, and models for analyzing these phenomena for these ideas. However, research has indicated that place identification includes a few essential components, including place connection, social/community cohesion, and familial ties. Place attachment is an important component of place identity that warrants more investigation.

Results Place attachment is the people’s psychological attachment to a physical place and its connected structural and cultural organization, as well as geographical structures and forms. Louise Erdrich’s “The Plague of Doves” is primarily set in an Ojibwe reservation, fictional town Pluto, in North Dakota, United States. Louise Erdrich does not give a direct description of the place; however, after the section entitled ‘Solo’, which is fully devoted to the description of murder, the author starts the next section, which is narrated by one of the main characters, Evelina. In the following section, which is also entitled ‘Evelina’, it starts with a description of the place where different European settlers came to live and their peculiar features according to their nationality. *‘IN THE YEAR 1896, my great-uncle, one of the first Catholic priests of aboriginal blood, put the call out to his parishioners that they should gather at Saint Joseph’s wearing scapulars and holding missals. From that place they would proceed to walk the fields in a long, sweeping row, and with each step loudly pray away the doves. His human flock had taken up the plow and farmed among German and Norwegian settlers. Those people, unlike the French who mingled with my ancestors, took little interest in the women native to the land and did not intermarry. In fact, the Norwegians disregarded everybody but themselves and were quite clannish. But the doves ate their crops the same’* [4;7]. The following excerpt from the novel elucidates our understanding of place attachment. When a reader embarks on a novel, they often ponder the characters’ whereabouts: Which part of the US do they hail from? Where do these events unfold? While the geographical setting can be fictional, details about the place discussed by the author or the various groups residing in a community aid in comprehending the context of the narrative and the identities of its characters. Identity

is intricately tied not only to cultural, social, or political aspects but also to geography. The passage also delves into the characters’ geographical roots. Evelina’s great-uncle, a Catholic priest of indigenous descent, represents the native people of the region. Throughout the novel, Louise Erdrich references the Ojibwe people, and from her biographical information, it becomes evident that they reside in the Turtle Mountain Band of Chippewa Indians, known as the Ojibwe or Anishinaabe tribe. The mention of the conversion of native peoples to the Catholic faith serves as an illustration of a shift in their identity linked to a change in their place of belonging. The passage suggests that French settlers are more inclined to ‘mingle,’ having intertwined with Evelina’s ancestors. In contrast, German and Norwegian settlers are depicted as less inclined to intermarry, with Norwegians noted for their ‘clannish’ nature. These individuals symbolize the European immigrant settlers who have established themselves in close proximity to the Native American population. This portrayal delves into themes of cultural segregation, cohabitation, and the repercussions of the doves on the settlers’ crops, showcasing the complexities of the relationships and tensions between diverse groups within this shared geographical landscape.

Sofia Reznichenko mentions aspects that determine attachment to a place [5; 19]. They are:

• *emotional attachment;*

• *social connections;*

• *familiarity with living in a certain place* (pleasant memories of the time spent in a given place, recognition of the properties and appearance of the place, as well as cognitive orientation in the area and the image of the place, which are the result of interaction with a given place and are manifested in memories and conversations about it;

• *belonging* (the emotional need to be accepted by a social group within the living space, as well as the need to comply with the norms, rules, customs typical of the place of residence, personal beliefs and expectations of a person);

• *rootedness* (a phenomenon that includes a material component - physical presence in the territory of residence, and a spiritual component - a close psychological connection with the living environment, regardless of the fact that the individual currently lives in this environment). Rootedness is a strong and stable connection with the living environment, which “essentially means feeling at home - that is, regardless of the circumstances, feeling comfortable and safe within the living space.

Evelina, as a character shaped by the intersections of these diverse cultures, embodies a complex identity, evolving within this diverse and interconnected community. Later in the novel, as she pursues her studies in college, Evelina herself remarks on the distinctions in the identities of girls from varying cultural backgrounds, further emphasizing the rich tapestry of identities present within the narrative.

Conclusion Ultimately, this research demonstrates that combining social psychological theory with literary analysis enables a more comprehensive understanding of place attachment as both a lived and a narrated phenomenon. Such an approach expands the analytical scope of both disciplines and highlights the enduring significance of place in shaping human identity and cultural expression.

References:

1. Beidler, Peter G. Murdering Indians: A Documentary History of the 1897 Killings That Inspired Louise Erdrich’s ‘The Plague of Doves’. McFarland & Company, 2014.

2. Brown, Jeffrey. Louise Erdrich's 'The Sentence' explores racial tensions in a divided Minneapolis. PBS News Hour, Interview, 2021.

3. Bruchac, Joseph. Native North American Literary Companion. Visible Ink, 1998.

4. Erdrich, Louise. The Plague of Doves. HarperCollins e-books, 2008.

5. Reznichenko, S. Place Attachment and Sense of Place: Models and Phenomena. Social psychology and society, № 3, 2014.

LYUDVIG VITTGENSTEIN FALSAFASIDA TIL, MANTIQ VA IJTIMOIY ONG

Narzukulova Ferangiz Rustamjonovna
SamDCHTI tadqiqotchisi,
Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti NTM
Samarqand kampusi o‘qituvchisi
narzikulo@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqola Ludvig Vittgenstein falsafasida til, mantiq va ijtimoiy ong o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qiladi. Tadqiqotda tilning nafaqat muloqot vositasi, balki tafakkur va ijtimoiy ong shakllanishidagi asosiy omil sifatidagi roli ko‘rib chiqiladi. Maqolada Tractatus Logico-Philosophicusdagi mantiqiy struktura va Philosophical Investigationsdagi kundalik til amaliyotlari solishtiriladi, til orqali jamiyatda ma’naviy va epistemologik tartiblar shakllanishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Vittgenstein falsafasida til mantiqiy tuzilishi orqali tafakkur chegarasini belgilaydi, kundalik til amaliyotlari esa ijtimoiy ong va ma’noni shakllantiruvchi vosita vazifasini bajaradi. Shu tarzda, tilning epistemologik, mantiqiy va ijtimoiy funksiyalari bir-biri bilan uyg‘unlashib, inson tafakkuri va jamiyat ongini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar. Til, mantiq, ijtimoiy ong, Vittgenstein, tafakkur, kundalik til amaliyotlari, epistemologiya, ma’naviy meros, jamiyat, muloqot.

Kirish. Til falsafasi va ijtimoiy ong tadqiqotlari sohasida Ludwig Wittgensteinning qarashlari alohida o‘rin egallaydi. Uning falsafasida til nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki tafakkur va ijtimoiy ongning shakllanishini belgilovchi asosiy vosita sifatida ko‘riladi. Ayniqsa, Tractatus Logico-Philosophicus asarida tilning mantiqiy tuzilishi tafakkur chegarasini aniqlovchi strukturaviy omil sifatida tahlil qilinadi, Philosophical Investigationsda esa til kundalik amaliyotlar va ijtimoiy me’yorlar bilan bog‘lanib, ma’no va ongning shakllanish jarayonini ko‘rsatadi.

Til va mantiqning ijtimoiy ong bilan bog‘liqligi bugungi kunda nafaqat falsafa, balki sotsiologiya, psixologiya va ta’lim fanlari uchun ham muhim ilmiy masala

hisoblanadi. Til orqali inson o‘z tafakkurini strukturaviy jihatdan tartibga soladi, ma’nolarni shakllantiradi va jamiyat bilan muloqot qiladi. Shu nuqtai nazardan, Vittgenstein falsafasi tilning tafakkur va ijtimoiy ongni rivojlantirishdagi o‘rni hamda uning epistemologik, mantiqiy va sotsiokultural funksiyalarini o‘rganish imkonini beradi.

Ushbu maqola Wittgensteinning til, mantiq va ijtimoiy ong haqidagi qarashlarini kompleks tarzda tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, uning dastlabki va keyingi falsafiy yondashuvlari solishtirilib, tilning tafakkur chegarasi va ijtimoiy ongni shakllantirishdagi roli yoritiladi. Maqola natijalari tilning jamiyat va inson tafakkuridagi markaziy funksiyasini ko‘rsatishga, shuningdek, zamonaviy falsafiy va ijtimoiy tadqiqotlarda uning metodologik ahamiyatini belgilashga xizmat qiladi.

Til, mantiq va ijtimoiy ong masalalarini o‘rganishda Ludwig Wittgensteinning falsafiy qarashlari markaziy ahamiyatga ega. Tadqiqot tarixida uning dastlabki va keyingi falsafiy asarlari, xususan Tractatus Logico-Philosophicus va Philosophical Investigations, til va mantiqning tafakkur va ijtimoiy ongni shakllantirishdagi rolini o‘rganishda asosiy manba sifatida qabul qilinadi.

Dastlabki tadqiqotlar (Tractatus asosida) tilni mantiqiy strukturaviy tizim sifatida ko‘rib, uning tafakkur chegarasini belgilovchi vosita ekanligini ta’kidlaydi. Anscombe (1959) va Malcolm (1993)ning ishlari tilning fikrlashni tartibga soluvchi, fikr va dunyoqarashni aniqlovchi rolini chuqur tahlil qilgan. Bu yondashuv til va mantiqni bir-biridan ajratmasdan, inson tafakkurining mantiqiy imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qilishi bilan ajralib turadi.

Keyingi tadqiqotlar (Philosophical Investigations asosida) tilning kundalik amaliyotlar va ijtimoiy normativ me’yorlar bilan bog‘liqligini o‘rganishga e’tibor qaratadi. Winch (1958), Kripke (1982) va Cavell (1979) ishlarida tilning ma’no shakllantirishdagi ijtimoiy va madaniy jihatlari tahlil qilinadi. Bu yondashuv shuni ko‘rsatadiki, til orqali shakllangan ma’no va tafakkur nafaqat individual ong bilan, balki jamiyatning normativ va madaniy konteksti bilan chambarchas bog‘liq. Shu jihatdan, til tafakkur chegarasini belgilovchi vosita sifatida epistemologik va ijtimoiy

funksiyalarga ega bo‘ladi.

Maqolada tadqiqot metodologiyasi uch asosiy yondashuvdan iborat: hermenevtik, solishtirma va konseptual tahlil. Hermenevtik yondashuv orqali Wittgenstein matnlari chuqur tahlil qilinadi, ularning mazmuni, tushunchalar va terminologiyasi aniqlanadi. Solishtirma yondashuv dastlabki va keyingi falsafiy qarashlarni bir-biri bilan solishtirish imkonini beradi, shuningdek, boshqa faylasuflar, xususan Husserl va Heideggerning til va tafakkur haqidagi qarashlari bilan taqqoslashga yordam beradi. Konseptual tahlil orqali til, mantiq, tafakkur chegarasi va ijtimoiy ong kabi tushunchalar aniqlanib, ularning o‘zaro bog‘liqligi, metodologik va epistemologik ahamiyati yoritiladi.

Tadqiqotda, shuningdek, tilning tafakkur va ijtimoiy ongni shakllantirishdagi funksiyalari tarixiy va madaniy kontekstda tahlil qilinadi. Bu yondashuv tilning barqarorligi va o‘zgaruvchanligini uyg‘unlashtirishga, inson tafakkuri va jamiyat ongining evolyutsion xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, maqolada tilning epistemologik, mantiqiy va ijtimoiy vazifalarini integratsiyalash orqali uning falsafiy va amaliy ahamiyati ko‘rsatildi.

Adabiyotlar tahlili shuni ham ko‘rsatadiki, Vittgenstein falsafasi nafaqat til va mantiq masalalarini, balki ijtimoiy ong, axloqiy va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishdagi rolini ham kompleks ravishda o‘rganishga imkon beradi. Tadqiqotning metodologik kombinatsiyasi maqolaga tilning tafakkur chegarasi, mantiqiy struktura va ijtimoiy ongni shakllantirishdagi markaziy funksiyasini tizimli va chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ludvig Vittgenstein falsafasida til, mantiq va ijtimoiy ong o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik murakkab va ko‘p qirrali tarzda namoyon bo‘ladi. Tractatus Logico-Philosophicus asarida tilning mantiqiy tuzilishi tafakkur imkoniyatlarini aniqlovchi asosiy mezon sifatida qaraladi. Bu yondashuv til va fikrlashning cheklov va imkoniyatlarini bir-biridan ajratmay, tafakkur chegarasini strukturaviy jihatdan belgilaydi. Shu bilan birga, mantiqiy til orqali inson ongining obyektiv tuzilishi va dunyoni tushunishning tartibi ko‘rsatiladi.

Keyingi yondashuvlar, xususan Philosophical Investigationsda, tilning kundalik amaliyotlar va ijtimoiy normativ me’yorlar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, tilning ma’nosi va funksiyasi faqat individual ong bilan cheklanmaydi, balki jamiyatning madaniy va normativ me’yorlari orqali shakllanadi. Shu tarzda til tafakkur va ijtimoiy ongni belgilovchi vosita sifatida, insonning dunyoqarashi, muloqoti va ma’naviy tafakkurini normativ va sotsiokultural kontekstda rivojlantiradi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, til tafakkur va ijtimoiy ongning shakllanishida ikki tomonlama vazifani bajaradi. Bir tomondan, u muloqot, tushunish va ma’no almashinishni ta’minlovchi vosita sifatida xizmat qiladi; boshqa tomondan, u tafakkur va ongning epistemologik va ijtimoiy chegaralarini belgilaydi. Shu bilan birga, tilning tafakkur chegarasi tarixiy va madaniy kontekstga bog‘liq bo‘lib, u jamiyatning madaniy rivojlanishi va normativ qadriyatlari bilan uyg‘unlashadi.

Tahlil natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, Wittgensteinning “forms of life” va “language games” tushunchalari tilning ijtimoiy va mantiqiy funksiyalarini uyg‘unlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Til va mantiq tafakkur chegarasini belgilab, insonning ma’naviy va ijtimoiy ongini shakllantiradi, shu bilan jamiyatda muloqot va tushunishni barqaror qiladi.

Xulosa. Ushbu maqola natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ludvig Vittgenstein falsafasida til, mantiq va ijtimoiy ong bir-biriga uzviy bog‘liq bo‘lib, inson tafakkuri va jamiyatning ma’naviy-iqtisodiy rivojlanishida markaziy rol o‘ynaydi. Tractatus Logico-Philosophicus asarida tilning mantiqiy strukturalari tafakkur imkoniyatlarini aniqlasa, Philosophical Investigationsda til kundalik amaliyotlar va ijtimoiy normativ me’yorlar orqali ma’no va ongni shakllantiruvchi vosita sifatida ko‘riladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, til tafakkur chegarasini belgilovchi va muloqotni ta’minlovchi vosita sifatida ikki tomonlama funksiyaga ega: u bir tomondan insonning dunyoqarashini strukturaviy jihatdan tartibga soladi, boshqa tomondan, ijtimoiy va madaniy kontekst orqali ma’noni chegaralaydi. Shu bilan til inson tafakkuri, ijtimoiy ong va madaniy qadriyatlarning uyg‘unlashuvi jarayonida markaziy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Natijalar Vittgenstein falsafasining til, mantiq va ijtimoiy ongni birlashtirishdagi ilmiy va amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi. Mazkur yondashuv tilning epistemologik, mantiqiy va sotsiokultural funksiyalarini integratsiyalash orqali zamonaviy falsafiy va ijtimoiy tadqiqotlarda ham qo‘llanilishi mumkinligini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ludwig Wittgenstein. Tractatus Logico-Philosophicus. London: Routledge & Kegan Paul, 1921.

4. Ludwig Wittgenstein. Philosophical Investigations. Oxford: Blackwell, 1953.

5. G. E. M. Anscombe. An Introduction to Wittgenstein’s Tractatus. London: Hutchinson University Library, 1959.

6. Norman Malcolm. Wittgenstein: A Religious Point of View? Ithaca: Cornell University Press, 1993.

7. Peter Winch. The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy. London: Routledge, 1958.

8. Saul Kripke. Wittgenstein on Rules and Private Language. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.

9. Stanley Cavell. The Claim of Reason: Wittgenstein, Skepticism, Morality, and Tragedy. Oxford: Oxford University Press, 1979.

10. H. L. A. Hart. Essays on Bentham: Jurisprudence and Political Theory. Oxford: Clarendon Press, 1982.

11. Kubayeva S. Intellectual games: Stimulating the development of the human mind //International Journal of Scientific Trends. – 2023. – T. 2. – №. 12. – C. 74-78.

12. Kubaeva S. T., Ugli A. E. K. New thinking and social progress in the scientific and philosophical heritage of central asian thinkers. – 2022.

PEDAGOGIK TAJRIBA-SINOV ISHLARINING MAZMUNI VA UNI AMALGA OSHIRISH METODIKASI

Turdaliyeva Qizlarxon Ilhomjon qizi
Namangan Davlat Universiteti 1-bosqich tayanch doktaranti
Gmail: qizlarxon_77@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda pedagogik tajriba-sinov ishlarining ilmiy-pedagogik mazmuni, ularni tashkil etishning metodologik asoslari hamda amaliyotga joriy etish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagogik tajriba-sinov jarayonining maqsadi, vazifalari, metodlari va samaradorligini aniqlash mezonlari yoritilib, ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni tekshirishdagi ahamiyati asoslab beriladi. Shuningdek, tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda diagnostika, kuzatish, anketa, suhbat, test va statistik tahlil usullaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik jarayon samaradorligini oshirish hamda ta’lim metodlarini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligi bilan tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik tajriba-sinov, ta’lim jarayoni, pedagogik tadqiqot metodlari, eksperimental tadqiqot, pedagogik diagnostika, innovatsion metodlar, ta’lim samaradorligi, ilmiy-metodik yondashuv, statistik tahlil, pedagogik monitoring.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari ta’lim jarayonida ishlab chiqilgan yangi metodik yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar va didaktik vositalarning samaradorligini ilmiy asosda tekshirishga xizmat qiladigan muhim tadqiqot bosqichidir. Mazkur jarayon pedagogik hodisalarning sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash, ta’lim metodlarining amaliy natijadorligini baholash hamda mavjud ta’lim tizimini takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga qaratiladi. Tajriba-sinov ishlari ilmiy tadqiqotning muhim tarkibiy qismi sifatida pedagogik nazariya va amaliyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish ilmiy tadqiqot metodologiyasiga tayangan holda amalga oshiriladi. Ushbu jarayon tadqiqot muammosini aniqlash, gipoteza ilgari surish, tajriba va nazorat guruhlarini shakllantirish hamda o‘quv

jarayonida yangi metodikaning qo‘llanishini tahlil qilish kabi bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Metodologik jihatdan asoslangan tajriba-sinov ishlari pedagogik yangiliklarning amaliy samaradorligini ishonchli ilmiy dalillar asosida tasdiqlash imkonini beradi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari odatda bir necha izchil bosqichlarda amalga oshiriladi: diagnostik, shakllantiruvchi va nazorat-tahliliy bosqichlar. Diagnostik bosqichda o‘quvchilarning dastlabki bilim, ko‘nikma va kompetensiyalari aniqlanadi. Shakllantiruvchi bosqichda esa yangi pedagogik metodika yoki texnologiya o‘quv jarayoniga joriy etiladi. Yakuniy nazorat bosqichida tajriba natijalari tahlil qilinib, olingan ko‘rsatkichlar nazorat guruhi natijalari bilan solishtiriladi. Bu bosqichlar tajriba natijalarining ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlarida turli ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalaniladi. Jumladan, pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, test, diagnostik topshiriqlar, pedagogik monitoring va statistik tahlil metodlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘quv faoliyati samaradorligi hamda yangi metodikaning ta’lim jarayoniga ta’siri aniqlanadi. Tadqiqot metodlarining kompleks qo‘llanishi tajriba natijalarining ishonchliligini ta’minlaydi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlarining natijalarini baholashda aniq mezon va ko‘rsatkichlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarning bilim darajasi, amaliy ko‘nikmalari, mustaqil fikrlash qobiliyati va kommunikativ kompetensiyalari asosiy baholash mezonlari sifatida qaraladi. Tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi natijalar qiyosiy tahlil qilinib, statistik usullar yordamida samaradorlik darajasi aniqlanadi. Bu esa pedagogik metodikaning ilmiy asoslanganligini ko‘rsatadi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu jarayon orqali ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘quvchilarning bilim va kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ta’lim sifatini oshirish imkoniyati yaratiladi. Shu sababli pedagogik tajriba-sinov ishlari zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning ajralmas qismi bo‘lib, ta’lim tizimini takomillashtirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik tajriba-sinov ishlari innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliy jihatdan tekshirish va ularning samaradorligini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. Tajriba jarayonida interfaol metodlar, raqamli ta’lim resurslari, modellashtirish va muammoli o‘qitish kabi yondashuvlarning o‘quv jarayoniga ta’siri o‘rganiladi. Bu jarayon o‘quvchilarning bilimlarni faol o‘zlashtirishiga, mustaqil fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga hamda o‘quv faoliyatining samaradorligi ortishiga xizmat qiladi. Natijada pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali ta’lim jarayonini innovatsion asosda tashkil etishning samarali modellari ishlab chiqiladi.

Tajriba-sinov ishlari yakunida olingan natijalarni chuqur ilmiy tahlil qilish pedagogik tadqiqotning muhim bosqichi hisoblanadi. Ushbu bosqichda tajriba jarayonida to‘plangan empirik ma’lumotlar tizimlashtirilib, ularning statistik va qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Olingan natijalar nazariy gipoteza bilan solishtirilib, yangi pedagogik metodikaning ta’lim jarayoniga ta’siri baholanadi. Ilmiy tahlil natijalari asosida tajriba samaradorligi haqida xulosalar chiqarilib, ularni ta’lim amaliyotiga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari faqatgina ilmiy natijalarni olish bilan cheklanib qolmay, balki ularni ta’lim amaliyotiga samarali joriy etish bilan ham ahamiyatlidir. Tajriba natijalari asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar, o‘quv dasturlari va didaktik materiallar ta’lim muassasalarida qo‘llanilishi mumkin. Bunday yondashuv ta’lim jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish hamda o‘qitish sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli pedagogik tajriba-sinov ishlari pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etishda muhim ilmiy-amaliy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

1-jadval

Pedagogik tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish bosqichlari va ularning mazmuni

Bosqich nomi	Bosqichning asosiy maqsadi	Amalga oshiriladigan faoliyatlar	Kutilayotgan natijalar
Diagnostik bosqich	O‘quvchilarning dastlabki bilim, ko‘nikma va kompetensiya darajasini aniqlash	Diagnostik testlar, anketa, suhbat, pedagogik kuzatish, boshlang‘ich monitoring	O‘quvchilarning boshlang‘ich bilim darajasi va mavjud muammolar aniqlanadi
Tashkiliy-tajriba bosqichi	Yangi pedagogik metodika yoki texnologiyani o‘quv jarayoniga joriy etish	Tajriba va nazorat guruhlarini shakllantirish, innovatsion metodlarni qo‘llash, o‘quv jarayonini tashkil etish	Ta’lim jarayonida yangi metodikaning amaliy qo‘llanilishi ta’minlanadi
Shakllantiruvchi bosqich	O‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodlarni tizimli qo‘llash	Interfaol metodlar, muammoli topshiriqlar, didaktik materiallardan foydalanish	O‘quvchilarning bilim darajasi va o‘quv faoliyati samaradorligi ortadi
Nazorat-tahliliy bosqich	Tajriba natijalarini baholash	Yakuniy testlar, statistik	Tajriba natijalarining

	va samaradorligini aniqlash	tahlil, qiyosiy tahlil, monitoring	samaradorligi aniqlanadi va ilmiy xulosalar chiqariladi

Mazkur jadvalda pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etishning asosiy bosqichlari hamda ularning mazmuni tizimli ravishda yoritilgan. Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tajriba-sinov ishlari izchil va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan ilmiy-pedagogik jarayon hisoblanadi. Dastlab diagnostik bosqichda o‘quvchilarning boshlang‘ich bilim darajasi aniqlanadi hamda tadqiqotning boshlang‘ich holati o‘rganiladi. Keyingi bosqichlarda esa yangi pedagogik metodika o‘quv jarayoniga joriy etilib, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan didaktik faoliyatlar amalga oshiriladi. Yakuniy nazorat-tahliliy bosqichda tajriba natijalari statistik va qiyosiy tahlil asosida baholanib, pedagogik metodikaning samaradorligi aniqlanadi. Shunday qilib, pedagogik tajriba-sinov ishlarini tizimli tashkil etish ta’lim jarayonini takomillashtirish va innovatsion pedagogik yondashuvlarning amaliy samaradorligini aniqlashga xizmat qiladi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari ta’lim jarayonini ilmiy asosda takomillashtirishga xizmat qiladigan muhim tadqiqot jarayoni hisoblanadi. Ushbu jarayon orqali yangi pedagogik metodlar, texnologiyalar va didaktik yondashuvlarning samaradorligi amaliy sharoitda tekshiriladi hamda ularning ta’lim sifatiga ta’siri aniqlanadi. Tajriba-sinov ishlarini izchil bosqichlar asosida tashkil etish, ilmiy tadqiqot metodlaridan kompleks foydalanish va olingan natijalarni chuqur tahlil qilish pedagogik yangiliklarning ishonchliligini ta’minlaydi. Natijada tajriba-sinov ishlari asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar ta’lim jarayoniga joriy etilib, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Подласый И.П. Педагогика: учебник для вузов. – Москва: Юрайт, 2019. – 576 с.

2. Кларин М.В. Инновационные модели обучения: исследование мирового опыта. – Москва: Луч, 2018. – 320 с.

3. Беспалько В.П. Педагогические технологии: учебное пособие. – Москва: Педагогика, 2017. – 192 с.

4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 264 b.

5. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2016. – 240 b.

YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA “YASHIL MAKON” UMUMMILLIY LOYIHASINI IJTIMOIY AHAMIYATI

Bayeshanov Abdulla Mustafayevich

Guliston davlat universiteti o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologik barqarorlikni ta’minlash kafolati sifatida ko‘rilayotgan “Yashil makon” umummilliy loyihasini ijtimoiy-falsafiy mohiyati hamda uni jamiyatni birlashtirish, vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, bu jarayon ekologik axloq va ekologik mas’uliyat bilan bog‘liqligi falsafiy jihatdan ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: “Yashil makon”, dunyoqarash transformatsiyasi, ekologik vijdon, ekologik tartib, ekologik barqarorlik, insonparvarlik, ekologik mas’uliyat.

Ma’lumki, bugungi global ekologik xavf-xatarlar kuchaygan, ekologik beqarorlik va krizis davrida, bashariyat va uning kelajagini asrash faqatgina texnologik yechimlarga bog‘liq emas. Endilikda jamiyatning tabiatga nisbatan axloqiy-falsafiy munosabatiga ko‘proq bog‘liqlik kasb etayapti. Buni anglash va amaliy harakatlarni shunga qarab rejalashtirish har qachongidan dolzarbdir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan amalga oshirib kelinayotgan “Yashil makon” umummilliy loyihasi shunchaki daraxt ekish va ko‘kalamzorlashtirish kompaniyasi emas. Bu Yangi O‘zbekistonda yangicha dunyoqarashning shakllanishi, yangicha ekologik tartib va ekologik barqarorlikka erishish uchun tashlangan dadil qadamdir. Bu loyiha nafaqat ekologik barqarorlik uchun ahamiyatli, balki ijtimoiy-falsafiy mohiyatga ham ega. Bu jarayon jamiyat dunyoqarashini transformatsiyasiga xizmat qilib, odamni biologik mavjudod sifatida tabiatning ajralmas bir qismi, ekanligini, borliqdagi o‘rnini anglashiga olib keladi.

Shuningdek, bu “Yashil makon” loyihasi Yangi O‘zbekiston jamiyatini birlashtirishga, vatanparvarlik ruhini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ko‘kalamzorlashtirish, daraxt ekib, bog‘ barpo etish jamoaviy, birlashib harakat qilishni talab etadi. Aynan mana shu maqsad yo‘lida xalq birlashadi. Vatanni ertangi kuni farovonligi, kelajak avladni barqaror ekologik muhitda yashashi uchun harakat

boshlanadi. Bu “ O‘zbekiston umumiy uyimiz”, “Vatan uchun” degan ichki hissiy kuchni uyg‘otadi. Mazkur loyiha milliy qadriyatlarimizni zamonaviy ko‘rinishda yashashiga turtki bo‘ladi. Xalqimizning “hashar” deb nomlangan, bugungi kunda biroz qadrsizlanib borayotgan an’anasini zamonaviy ko‘rinishda yashab qolishiga, avlodlararo davom etishiga xizmat qiladi. Shuningdek, har bir fuqaro uchun huquqiy mas’uliyatdan tashqari, axloqiy burchni ham yuklaydi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev: “Xalqimiz azaldan tuproqni, suvni, tabiatni muqaddas deb bilgan. “Birni kessang, o‘nni ek” degan dono maqol ham bejiz aytilmagan. Daraxt ekkan odamga uning savobi tegib turadi, deyilgan. Oilada farzand dunyoga kelsa, unga atab nihol ekilgan”[1] deganida kelajak avlod oldidagi insoniy burchni nazarda tutgan edi. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining insonparvarlik paradigmasi ekologik va axloqiy uyg‘unlikka asoslangan, kompleks yondashuvni taqozo etadi”[2]. Davlat siyosatining markazida inson va uning manfaatlari turadi. Lekin bu manfaatlar faqatgina bugungi kunning moddiy ehtiyojlarini qoplashni o‘zi bilan chegaralanmaydi. Chinakam insonparvarlik ertangi kunni, kelajak avlodni toza va barqaror ekologik muhitda yashash huquqini, tabiiy resurslarga bo‘lgan ehtiyojini bugundan g‘amini yeyish,ta’minlash demakdir.

Davlatimiz rahbarining taklifiga muvofiq, “daraxtlarni 3 yil parvarishlash, kasallikdan saqlash, sug‘orish xarajatlari ham investitsiya dasturiga kiritiladi. Sug‘orish tizimi bo‘yicha 2 ta tajriba amalga oshiriladi. Xususan, 27 ta tumanda sug‘orish tizimi yaratish uchun 1 tadan quduq qazishga ruxsat beriladi. Bahorda 14 ta tumanning tog‘ va adir qiyaliklarida qavat-qavat qilib, 500 gektar daraxt ekiladi. Viloyatlarda “Mening bog‘im” loyihasi bo‘yicha yashil hududlar va jamoat parklari barpo etish bo‘yicha topshiriqlar berildi. Bu maydonlar ekish mavsumigacha “Ochiq budjet” portaliga qo‘yilib, daraxt turlari bo‘yicha tavsiya va ularning narxi ko‘rsatiladi. Bunda parvarishlashda mas’uliyatsizlik qilgan shaxslarni mobil ilova orqali

[1] https://yuz.uz/uz/news/avlodlarimiz-bizdan-keyin-ham-munosib-tabiiy-muhitda-yashashi-kerak--prezident
[2] Jo‘rayev N. Ekofilozofiya va insonparvarlik: Yangi O‘zbekiston kontekstida falsafiy mushohada. // Falsafa va hayot. – 2023. – №3. – B. 10–14.

ogohlantirish tizimi yo‘lga qo‘yiladi. Hokimlarga barcha obodonlashtirish bo‘limlarini 20 tadan sug‘orish mini-texnikasi bilan ta’minlash topshirildi”[3]. Bu sa’y-harakatlarning barchasi shaffof holda, bugungi va kelajak avlodni o‘ylab amalga oshirilyapti.

Yangi O‘zbekistonda “Yashil makon” loyihasi doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar insonning tabiatga bo‘lgan munosabatini uning axloqiy fazilatlarining darajasi bilan o‘lchaydi. Nihol ekish, suvni isrof bo‘lishidan asrash shaxs ma’naviy qiyofasini belgilovchi mezondir.

Xulosa qilib aytkanda, “Yashil makon” konsepsiyasi jamiyatni jipslashuviga, ekologik axloqiy fazilatlari shakllanishiga, tabiatni sevuvchi, uni himoya qiluvchilarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida hamda o‘rmonlarni boshqarish tizimida islohotlarni izchil davom ettirish, yashil hududlarni kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PF-90-sonli Farmoni. 30.05.2025 yil. https://www.lex.uz/uz/docs/-7552003

2. Jo‘rayev N. Ekofilosofiya va insonparvarlik: Yangi O‘zbekiston kontekstida falsafiy mushohada. // Falsafa va hayot. – 2023. – №3. – B. 10–14.

3. BAYESHANOV, A. (2026). O‘zbekistondagi ekologik muammolarni bartaraf etishda biosentrizm va ekologik vijdon omilining ijtimoiy-falsafiy tahlili. *«ACTA NUUz»*, *1*(1.3), 50-52.

4. Karimova, S. (2025). Ma’naviyat va uni shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar. *Универсальная индексная библиотека инновационных исследований в современном мире: теория и практика*, *4*(22), 81-84.

5. https://yuz.uz/uz/news/avlodlarimiz-bizdan-keyin-ham-munosib-tabiiy-muhitda-yashashi-kerak--prezident

6. https://president.uz/oz/lists/view/7629

[3] https://president.uz/oz/lists/view/7629

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING AKSIOLOGIK QARASHLARI

Muslimov Sherzod Akbarovich
Mustaqil tadqiqotchi
Samaqand davlat chet tillar instituti
muslimov.sherzod@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk davlat arbobi, shoir va mutafakkir Zahiriddin Muhammad Boburning aksiologik qarashlari falsafiy tahlil etiladi. Unda Bobur merosida aks etgan qadriyatlar tizimi, xususan, axloqiy, estetik, ijtimoiy va siyosiy qadriyatlarning o‘zaro uyg‘unligi ilmiy asosda yoritib beriladi. Tadqiqot jarayonida Boburning “Boburnoma” asari asosiy manba sifatida tahlil qilinib, undagi insonparvarlik, adolat, vatanparvarlik, go‘zallikni anglash va komil inson g‘oyalarining mazmun-mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, maqolada Bobur qarashlarining Sharq falsafiy tafakkuri, xususan, Alisher Navoiy va Abu Nasr Forobiy kabi mutafakkirlar ta’limoti bilan uzviy bog‘liqligi ham ko‘rsatib o‘tiladi. Natijada Bobur aksiologiyasining zamonaviy jamiyatda yoshlar tarbiyasi va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: aksiologiya, qadriyatlar tizimi, axloqiy qadriyatlar, estetik qarashlar, insonparvarlik, adolat, vatanparvarlik, komil inson, “Boburnoma”, Sharq falsafasi.

Kirish. “Boburnoma” Movarounnahr, Xuroson, Hindiston, Eron xalqlarining XV asr oxiri XVI asrning birinchi yarmidagi tarixini o‘zida aks ettirgan bo‘lsa ham, shu bilan birga juda ko‘p dolzarb iqtisodiy, ijtimoiy masalalar, yuqorida nomlari keltirilgan viloyatlarning o‘zaro siyosiy-iqtisodiy va savdo munosabatlari, jug‘rofiy mavqeyi, iqlimi, o‘simlik va hayvonot dunyosi, tog‘lari, daryolari, xalqlari, qabila va elatlari va ularning yashash sharoitlari, urf-odatlari, muhim tarixiy inshootlari hindular va musulmonlarning ibodatxonalari, to‘y va dafn marosimlari haqida nihoyatda nodir ma'lumotlarni o‘zida qamrab olgan shoh asardir. Shu bois «Boburnoma» tarixiy va adabiy meros sifatida dunyo olimlarini hayratda qoldirib kelmokda. Uzoq yillar

davomida G‘arb va Sharqning mashhur sharqshunos olimlari «Boburnoma» mazmunini jahon jamoatchiligiga etkazish borasida katta faoliyat ko‘rsatdilar. Masalan, gollandiyalik olim Vitsen, angliyalik olimlar J. Leyden, V. Erskin, R. Koldekot, A. Beverej, T. Albot, germaniyalik Yu. Klaynrat va A. Keyzer, fransiyalik Pave de Kurteyl, hindistonlik Mirzo Nasriddin Haydar Rizvi, turkiyalik R. R. Art va N. I. Bayur va bizning davrimizdagi fransiyalik olim Bakke Gromon, afg‘onistonlik olim Abulhay Habibiy, pokistonlik olimlar Rashid Axtar, Nadvi va Shoh Olam Mavliyot shular jumlasidandir. «Boburnoma»ni o‘rganish sohasida jahonning mashhur sharqshunoslari qatoridan yaponiyalik olimlar ham joy olmoqdalar.

Ma'lumki, Boburning tarixiy, ilmiy va adabiy merosini o‘rganish va ommalashtirishda O‘zbekiston, Tojikiston, Rossiya olimlarining faoliyatlari ham diqqatga sazovordir. XIX-XX asrlar davomida Georg Ker, N. Ilminskiy, O. Senkovskiy, M. Sale, Porso Shamsiyev, Sodiq Mirzayev, V. Zohidov, Ya. G‘ulomov, R. Nabiyev, S. Azimjonova, A. Qayumov kabi olimlarning sa'y-harakatlari bilan «Boburnoma» bir necha bor rus va o‘zbek tillarida chop etildi, ularga so‘zboshi yozildi va keng kitobxonlar ommasining ma'naviy mulkiga aylantirildi, uning she'rlari ham bir necha bor nashr etildi.

Xalq urf odatlari, rasm rusumlari, umuminsoniy sifatlar bo‘lmish mehr muhabbat, rahm shavqat yo‘nalishidagi odatlar asrlar osha avloddan- avlodga o‘tib boraveradi. Chunki xalq ijobiy udumlari davrning madaniyatli, ma'rifatli kishilari tomonidan katta bir meros sifatida o‘rganiladi va targ‘ib etiladi. Ma'naviy-madaniy boyliklarni o‘rganish va ularni xalqlar o‘rtasida targ‘ib etish tarbiya mazmunini boyitadi. Bu xil ma'naviy boyliklar tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Bobur asarlarida O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Eron, Hindiston xalqlari udumlari, rasm-rusumlari kabi madaniy-ma'naviy belgilar o‘sha xalqlar fazilati tarzida nozik his-tuyg‘ularda badiiy aks ettirilgan. Boburning Hindistondagi, Bangoladagi rasm-rusm, odatlar haqidagi quyida berilgan ma'lumotlarni o‘qigan kishi chuqur mulohaza va mushohada talab etuvchi fikrlar tizmasi bilan tanishadi: “Yana Bangolada bu rasmdurkim, har kishikim, podshoh bo‘ldi, burung‘i podshohlarning xizonlarini sarf va xarj qilmoqlik ayb va

ordur. Har kim podshoh bo‘lsa, yana yangi xizoni yig‘moq kerak. Xizoni jam' qilmoqlik ul elning qoshida faxr va mubohottur”. Bobur hind homilador ayolining qaysi jinsli farzand tug‘ishini oldindan aytib beruvchi ayollarning odatlari haqida quyidagicha yozadi: “G‘olibo zuafo fole rasmdurkim, o‘g‘ul bo‘lurmu, yo qiz bo‘lurmu ekin deb, ikki qog‘azda birida Ali yo Hasan bitib, yana birida Fotima bitib, ikki qulula balchiq ichida qo‘yub ul balchiqlarni bir ayog‘ suv ichiga qo‘yarlar. Har qaysi burna ochilsa, andin istidlol qilurlar: er kelsa, er bo‘lur derlar, qiz kelsa, qiz kelur derlar, fol qildilar, er keldi”.

Bobur Hindiston xalqi odatlarini bayon qilingani ularni keng sharhlaydi ham. Shu bilan birga podshoh, amaldorlar va boylar odatlarini ham bayon qiladi: “Javohir va marvaridni tong bila tortarlar”. Bobur o‘ta qiziquvchan va kuzatuvchan shaxs edi. U lo‘lilar o‘yin tartibini o‘rganishga ham vaqt topadi: “Yana biri bukim, bir kichik lo‘li yana bir ulug‘ lo‘lining boshig‘a chiqib, tik turadur, quyig‘a lo‘li ul sari, bu sari ildam yurub, ish ko‘rsatganda, bu qichkina ul lo‘lining boshining ustida tip-tik tebranmay turub, ul ham ishlar ko‘rsatadur”. Bobur xalq odatlarini juda erta o‘rgana boshlagan. Uning yoshlik paytlaridagi Andijon udumi haqidagi ushbu dalil buni isbotlaydi: “Andijondurkim, vasata voqe' bo‘lubtur, Farg‘ona viloyatining poytaxtidur. Oshlig‘i vofir, mevasi farovon, qovun va uzumi yaxshi bo‘lur. Qovun mahalida poliz boshida qovun sotmoq rasm emas”.

Boburning qadriyatlari olamini quyidagi asosiy jihatlar orqali tushunish mumkin:

1.Insonparvarlik va adolat:Bobur inson qadrini ulug’lagan,adolat tamoyiliga sodiq bo’lgan hukmdor sifatida tarixda o’chmas iz qoldirgan.Uning hukmronligi davrida xalq farovonligi,adolatli sud tizimi va jabrlanganlarga yordam ko’rsatishga alohida e’tibor qaratilgan.”Boburnoma”da oddiy xalqning turmush tarsi,ularning quvonch va tashvishlariga befarq bo’lmaganligi aks etadi.U zulm va zo’ravonlikni qoralagan, inson huquqlarini hurmat qilishga intilgan.

Bobur hayoti va ijodida insonparvarlik va adolat masalasi muhim o’rin tutadi.U nafaqat buyuk davlat arbobi va sarkarda,balki o’zining insonparvarlik g’oyalari va

adolatga intilishi bilan ham ajralib turadi.Bu fazilatlar uning hukmronlik davrida,shuningdek,bebaho adabiy merosi “Boburnoma” da yaqqol namoyon bo’ladi.

Bobur hukmdor sifatida o’z xalqiga nisbatan mehribon va adolatli bo’lishga intilgan.Uning hukmronligi davrida soliqlar adolatli belgilangan,xalq farovonligi uchun zarur choralar ko’rilgan.”Boburnoma”da uning oddiy xalqning ahvolidan xabardor bo’lishiga harakat qilgani,jabrlanganlarga yordam ko’rsatgani haqida ma’lumotlar uchraydi.

2.Ma’rifatparvarlik va ilmga hurmat:Bobur ilm-fanga,adabiyot va san’atga katta qiziqish bilan qaragan.Uning saroyida turli soha olimlari, shoirlar va san’atkorlar to’plangan. “Boburnoma”ning o’zi ham uning turkiy,forsiy va arab tillaridagi boy adabiy merosidan dalolat beradi. U bilim olishni, o’z ustida ishlashni va doimo yangilikka intilishni qadrlagan.

3.Vatanparvarlik va yurtga muhabbat:Bobur o’zining tug’ilib o’sgan yurti Farg’onaga,keyinchalik esa Hindistonga muhabbat bilan qaragan. Uning “Boburnoma”sida Samarqand,Andijon,Kobul va Dehli kabi shaharlar,ularning tabiati,aholisi va madaniyati haqida qiziqarli ma’lumotlar keltiriladi.U o’z yurtining ravnaqi uchun qayg’urgan va uning obodligi yo’lida tinimsiz mehnat qilgan.

4.Mehr-oqibat va sadoqat:Bobur oila a’zolariga,do’stlariga va safdoshlariga nisbatan chuqur mehr va sadoqat tuyg’ularini saqlagan.”Boburnoma”da uning yaqinlari bilan bo’lgan munosabatlari,ularga ko’rsatgan g’amxo’rliklari va qiyin damlarda ularga tayanch bo’lganligi haqida ko’plab misollar keltirilgan.U va’daga vafo qilishni,do’stlikni qadrlashni muhim deb bilgan.

5.Saxovat va muruvvat:Bobur saxiy va muruvvatli inson bo’lgan.U kambag’allarga,muhtojlarga yordam berishni o’z burchi deb bilgan.”Boburnoma” da uning xayriya ishlari,beva-bechoralarga ko’rsatgan yordamlari haqida hikoyalar mavjud.U o’zining boyligidan xalq manfaati yo’lida foydalanishga intilgan.

Xulosa: Zahiriddin Muhammad Boburning aksiologik qarashlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, uning merosi nafaqat tarixiy-badiiy ahamiyatga ega, balki chuqur falsafiy mazmun bilan boyigan qadriyatlar tizimini ham o‘zida mujassam etadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar inson hayotining ma’naviy asoslarini mustahkamlash, jamiyat taraqqiyotini axloqiy mezonlar bilan uyg‘unlashtirish hamda shaxs kamolotini ta’minlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Bobur qarashlarida eng muhim jihatlardan biri qadriyatlarning kompleks va uyg‘un holda talqin etilishidir. Uning merosida axloqiylik, adolat, insonparvarlik, vatanparvarlik va go‘zallikni anglash kabi qadriyatlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda ifodalanadi. Ayniqsa, “Boburnoma” asarida insonning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlari va hayotiy qarashlari real voqealar fonida yoritilib, aksiologik tafakkurning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa Bobur qarashlarining faqat nazariy emas, balki hayotiy tajribaga asoslanganligini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, Bobur aksiologiyasida komil inson g‘oyasi markaziy o‘rin egallaydi. Unga ko‘ra, haqiqiy inson nafaqat bilimli va jasur, balki yuksak axloqiy fazilatlarga ega, adolatli va go‘zallikni his eta oladigan shaxs bo‘lishi lozim. Bu jihatlar Sharq falsafasining yirik namoyandalari, xususan, Alisher Navoiy va Abu Nasr Forobiy qarashlari bilan uyg‘unlikda rivojlangan bo‘lib, umumiy ma’naviy merosning davomiyligini ta’minlaydi.

Shuningdek, Bobur qarashlarida estetik qadriyatlar ham muhim o‘rin tutadi. Tabiat go‘zalligi, insoniy his-tuyg‘ularning nafis ifodasi va badiiy tafakkur orqali u estetik ongni yuksaltirishga xizmat qiladi. Bu esa aksiologiyaning faqat axloqiy emas, balki estetik qirralarini ham keng qamrab olganligini anglatadi.

Umuman olganda, Boburning aksiologik qarashlari bugungi globallashuv sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishda muhim nazariy va amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi. Uning g‘oyalari yosh avlodni ma’naviy yetuk, axloqan barkamol va ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu bois, Bobur merosini chuqur o‘rganish va uni zamonaviy falsafiy tahlil asosida talqin etish ilmiy jihatdan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2008.

3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2016.

4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.

5. Abu Ali ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 1983.

6. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan, 1968.

7. Ibrohim Mo‘minov. O‘zbekiston ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixidan. – Toshkent: Fan, 1994.

8. Eshmuhammad Yusupov. Falsafa. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.

9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Falsafa fanidan o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2020.

РАҚАМЛИ МУҲИТНИНГ ИЖТИМОИЙ ФАЛСАФИЙ МОҲИЯТИ

Раҳмонов Аброрбек Рустамович
Фалсафа фанлари доктори *(PhD)*
Наманган давлат университети
мустақил тадқиқотчиси
e-mail: turktili2024@gmail.com

Аннотация. Тарихга назар солсак инсонлар ўз шахсини танитиш, тасдиқлатиш учун расмий равишдаги ҳужжатлар ўрнига ўзининг исми, отасининг исми ва қайси қабила ёки уруғга тегишлилигини оғзаки равишда баён қилган. Технологик тараққиёт ривожланиши натижасида эндиликда инсон шахсини тасдиқловчи ҳужжатлар сифатида биометрик паспортлар, рақамли идентификациялар, Mobil ID ва Face ID каби рақамли электрон ҳужжатлар оммалашиб бормоқда. Натижада инсонларни нафақат маҳаллий балки минтақавий даражада ҳам аниқлаш, мулоқот ўрнатиш ҳамда уларнинг шахсий маълумотлари билан танишиш имкони пайдо бўлди. Тадқиқот ишида рақамлаштириш ва ахборотлаштириш тушунчаларининг мазмун моҳияти, уларнинг ижтимоий муносабатларга ижобий ва салбий таъсири ҳамда жамиятда рақамлаштириш муҳитини ривожлантириш бўйича назарий ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган. Тадқиқот ишидан олий таълим билим юрти талабалари, мустақил изланувчи ва тадқиқотчилар ҳамда педагог ва соҳа мутахассислари услубий қўлланма сифатида фойдаланиши мумкин.

Калит сўзлар. Рақамлаштириш, ахборотлаштириш, ОАВ, ОКВ, технология, интернет, электрон ҳукумат, электрон маълумот, смартфон, планшет, банк, жамият, инсон, онлайн таълим.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ

Аннотация. Исторически люди использовали свое имя, отчество, племя или клан для идентификации и подтверждения своей личности вместо официальных документов. В результате технологического развития все большую популярность в качестве документов, подтверждающих личность человека,

приобретают биометрические паспорта, цифровые удостоверения личности, мобильные удостоверения личности и распознавание лиц. В результате стало возможным идентифицировать людей не только локально, но и регионально, устанавливать связь и знакомиться с их личной информацией. В исследовательской работе разработаны теоретические и практические рекомендации по содержанию концепций цифровизации и информатизации, их положительному и отрицательному влиянию на социальные отношения и развитию цифровой среды в обществе. Данная работа может быть использована в качестве методического руководства студентами высших учебных заведений, независимыми исследователями, а также преподавателями и специалистами в данной области.

Ключевые слова: Цифровизация, информатизация, средства массовой информации, ОКВ, технологии, интернет, электронное правительство, электронная информация, смартфон, планшет, банк, общество, человек, онлайн-образование.

SOCIAL PHILOSOPHICAL ESSENCE OF THE DIGITAL ENVIRONMENT

Abstract. Historically, people have used their name, patronymic, and tribe or clan to identify and confirm their identity instead of official documents. As a result of technological development, biometric passports, digital identifications, Mobile ID, and Face ID are now becoming increasingly popular as documents confirming a person’s identity. As a result, it has become possible to identify people not only locally but also regionally, establish communication, and get acquainted with their personal information. The research work has developed theoretical and practical recommendations for the content of the concepts of digitization and informatization, their positive and negative impact on social relations, and the development of a digital environment in society. The research work can be used as a methodological guide by students of higher education institutions, independent researchers, as well as teachers and specialists in the field.

Keywords. Digitization, informatization, mass media, OKV, technology, internet, e-government, e-information, smartphone, tablet, bank, society, human, online education.

Кириш (Introduction). Сўнги йилларда фан ва технологиянинг ривожланиши натижасида жамият ахборотлашишдан рақамлашиш сари юзланиб бораётгандек гўё. Бирон бир соҳа йўққи бугунги кунда интернет тармоғига уланмаган, рақамлаштириш, автоматлаштириш ва сунъий интеллект каби янги замонавий тизимлардан фойдаланмаётган. Жамият соҳаларини рақамлаштириш натижасида инсонларнинг кундалик турмуш даражаси яхшиланиб бориши ҳамда уларга қулайлик ва имкониятлар сонининг ортиб бориши кузатилмоқда. Ахборотлашиш ва рақамлаштириш натижасида айниқса ёшлар қатлами янги билимларни эгаллаши, янгилик ва хабарлардан огоҳ бўлиши ҳамда келажакдаги ўз ҳаётий позициясини танлашига сабаб бўлмоқда. Мисол учун ўзининг шахсий брендини яратиши, блогерлик қилиши, онлайн бизнес ҳамда бошқа турли соҳаларда фаолият олиб боришмоқда. Реал ҳаётда уятчанг, журъатсиз ёки ўз фикрини кўпчилик олдида ифода қилиб бера олмайдиган инсон ҳам ижтимоий тармоқда кучли мотиватор, маркетолог ёки тадбиркор сифатида танилмоқда. Содда қилиб айтганда жамиятда янгича қарашлар, фикрлашлар билан бирга соҳалар ҳам кириб келмоқда. Савол туғилади: Рақамли муҳит тушунчаси нима? Жамиятни ахборотлашиши ва рақамлашиши ўртасида қандай фарқ ва ўхшашлик бор? Рақамли муҳит инсониятга эркинлик берадими ёки қарамлик? Тадқиқот ишида келтирилган саволларга жавоб бериш билан бирга рақамлаштириш ва ахборотлаштириш тушунчаларининг бир бирига боғлиқлиги, уларнинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамияти ижтимоий фалсафа призмасида таҳлил этилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Literature review). Рақамли муҳитнинг мазмун моҳияти, унинг жамиятдаги ижтимоий муносабатларга таъсири, мамлакат тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти бўйича бугунги кунга қадар кўплаб маҳаллий ва хориж файласуф ва олимлари томонидан илмий изланишлар, тадқиқот ва кузатиш ишлари олиб борилган.

Хусусан, Американинг Мичиган университети мустақил тадқиқотчиси Т. Адолфс ўзининг “Дунёни рақамлаштириш ва рақамлаштириш фенемонологияси” [1, 20-108] номли тадқиқот ишида рақамлаштириш ва унинг фенемонологияси, фазо ва рақамлаштириш ҳамда рақамлаштиришнинг субъекти тўғрисида тадқиқот ишини олиб борган.

Рус тадқиқотчиси Т.Е. Андреевна ўзининг “Рақамли идентификациянинг ижтимоий фалсафий муаммолари” [2, 45-48] номли мақоласида рақамли идентификация тушунчаси, унинг мазмун моҳияти ҳамда инсонни рақамли дунёда “мени” нималардан иборат эканлигини фалсафий жиҳатдан ёритиб ўтган.

Маҳаллий тадқиқотчи Ф.А. Базаров ўзининг “Рақамлаштириш орқали яширин иқтисодиётга барҳам бериш” [3, 71-77] номли мақоласида аҳолини рақамли иқтисодиётга жалб этиш, яширин иқтисодиётнинг муаммолари ва унинг ечимларини ўзининг мақоласида ёритиб ўтган.

Адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш натижаси шуни кўрсатмоқдаки оммавий ахборот ва коммуникация воситалари ривожланиб бораётган бугунги кунда рақамли муҳитнинг ижтимоий фалсафий моҳияти тўлиқ очиб берилмаган. Натижада мавзуни давом эттиришга, илмий изланишларни ўрганиш ва таҳлил қилишга зарурият туғилади.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Тадқиқотда илмий билишнинг анализ, синтез, дедукция, индукция, тарихийлик, мантиқийлик, моделлаштириш, ретроспектив ва герменевтик талқин, тизимли таҳлил методларидан фойдаланилди. Тадқиқот методологияси медиа ва рақамлаштириш тушунчаларининг маъно мазмунини аниқлашда, жамият ривожига таъсирини очиб беришда ёрдам беради.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). XXI аср фан ва технологиянинг ривожланиш даври билан бошланди. Жумладан ахборот ва коммуникация технологияларининг тараққий этиши натижасида инсоният турмуш тарзига рақамлаштириш муҳити кириб келди. Рақамлаштириш фақатгина ҳужжат ёки маълумотни электрон шаклга ўтказибгина қолмай давлат

бошқаруви ва назоратини янги сифат даражасига олиб чиқди. Жамиятнинг турли соҳалари рақамлаштирилиши натижасида ишлаб чиқариш самарадорлигининг ошиши, тизимнинг шаффоф ва очиқ ишлаши ҳамда ортиқча бюрократик тўсиқларнинг пайдо бўлишига чек қўйди. Рақамлаштириш муҳитининг оммалашиб бориши мамлакат тараққиёти ва нуфузига, аҳоли турмуш тарзининг яхшиланиб боришига ҳамда халқаро ҳамкорлик алоқаларининг кучайиб боришига сабаб бўлмоқда. Рақамлаштириш тушунчасига оид дастлабки назариялар Америка олимлари томонидан кириб келган. Хусусан, Америкалик архитектор, академик, информатика бўйича мутахассис Николас Негропенто 1995 йил ўзининг “Рақамли бўлиш” *(being digital)* номли асарида рақамли муҳитнинг илк назариясига асос солган. Ўзининг ғояларида Николас Негропенто рақамли технологиялар келажакда жамият ва инсонлар ҳаётини ўзгартирувчи, уларга қулайлик ва имкониятлар яратувчи восита бўлишлигига ишора қилган. Хусусан, унинг “Рақамли бўлиш” *(being digital)* асарининг 13 бобида “Келажакда инсонларнинг ахборот *(видео, мусиқа, таълим, янгилик, хабар)* олиши уларнинг эҳтиёжларидан келиб чиқиб амалга ошади” [4, 60] деган фикрни илгари суради. Николас Негропентонинг фикрини 1995 йил *(ўтмиш)* ва 2025 йил *(бугунги)* кунлар билан таққослаб мазмунан ёритиб ўтсак.

Ўтмишда телевидение орқали бир хил вақтда теледастурлар намойиш қилинган, уни қайта кўриш ёки ёзиб олиш имконсиз бўлган,бугунги кунда “*Youtube*” ёки *“Netflix”* платформалари орқали исталган вақтда керакли дастур ёки видеони томоша қилиш мумкин. Ўтмишда радио орқали қандай мусиқа берилса эшитилган, танлаш имкони бўлмаган, бугунги кунда инсонлар ўзлари хоҳлаган мусиқани хоҳлаган вақтда эшитиши мумкин. Ўтмишда таълим олиш фақатгина синф хоналарда олиб борилган бугунги кунда инсонлар ўзлари учун қулай бўлган, бўш вақтига қараб онлайн тарзда амалга оширмоқда. Ўтмишда инсонлар керакли ахборот ёки янгиликка эга бўлиш учун барча газета ва журналларни ўқиб чиқишга мажбур бўлган, бугунги кунда керакли ахборотни интернетда “*Google*” қидирув тизимига бериш орқали осонгина амалга ошади.

Испаниялик социолог, файласуф ва ёзувчи Кастельс Мануэль ўзининг “Ахборот асри: Иқтисодиёт, жамият ва маданият” номли асарининг “2010 йил тармоқли жамият юксалиши” номли бобида “Анъанавий ОАВ *(газета телевидение ва радио)*бугун эски усулда эмас балки интернет орқали ишламоқда. Бунда янгиликлар рақамли шаклга ўтказилиб қайта ишланмоқда. Натижада ахборот маҳаллий ва дунё бўйлаб интернет орқали тарқалмоқда”[5, 27] деган фикрни айтиб ўтган. Кастельс Мануэль ушбу асари орқали технологик детерминизм назариясини рад этади. “Технологик детерминизм-жамиятдаги ўзгаришлар технологияга асосланган деган назария” [6, 16-17]. Назарияга кўра технология *(алоҳида кичик техник кашфиёт, оммавий ахборот ёки коммуникация воситаси)* жамиятдаги ўзгаришларнинг ягона ёки асосий сабабчиси ҳисобланади. Бироқ Кастельс Мануэль назарияни рад этиб “Технологияни жамиятдан ажратиб қараш нотўғри, уни инсонлар яратган ва унинг қандай ишлашини инсонлар белгилайди” [5, 63] деган фикрни ҳам илгари сурган. Мисол учун бугунги кунда интернет технология сифатида дунёда мавжуд бироқ уни қандай ишлатиш, нима мақсадда фойдаланиш инсоннинг ўзига боғлиқ. Кимдир таълим олиш учун, кимдир бизнес қилиш учун яна кимлардир бошқа мақсадларда.

Америкалик тадқиқотчилар Т.Чарлес ва В.Петер ўзларининг “Рақамли муҳитда ҳақиқийлик” номли асарида“Рақамли муҳитда ишонч-одамлардан кўра кўпроқ тизимга, дастурга ишонишдир” [7, 44] деган фикрни илгари суради. Мисол учун бирон маъмурий ёки юридик ҳужжатнинг имзоси ёки матннинг ҳақиқий ёки сохта эканлигини текшириш аввалларибошида инсон омили билан текширилган. Экспертиза қилиш, муҳрларни ўзаро солиштириш ёки диққат билан кўздан кечириш орқали. Буларни барчасини инсонлар амалга оширган. Рақамли муҳитда бўлса бунинг акси. Қўл билан қўйилган имзо ўрнини эндиликда электрон имзо эгаллади. Унинг ҳақиқий ёки сохта эканлигини энди дастур ёки тизим (технология) аниқлаб беради.

Ўзбекистон шароитида ҳудуд ва тармоқларни рақамлаштириш натижасида иқтисодиётни ривожлантириш, электрон ҳукуматни барпо қилиш ҳамда IT технологияларга асосланган жамиятни барпо этиш мақсадида “Рақамли Ўзбекистон-2030” [8] давлат стратегияси қабул қилинди. Стратегияда қўйилган вазифа ва топшириқлар 4 босқичда амалга оширилиши режалаштирилган.

Хусусан, биринчи босқич 2020-2022 йилларда рақамлаштириш муҳитининг илк пойдевори қўйила бошланди. Ушбу даврда давлат хизматларини электрон шаклга ўтказиш ва электрон ҳукуматни ташкил қилиш ишлари бошланди. Оптик толали кабелларни бутун мамлакат бўйлаб ётқизиш ишларига старт берилди.

Иккинчи босқич 2023-2025 йилларда давлат хизматлари ва соҳаларининг аксарият қисмини тўлиқ рақамлаштириш муҳитига ўтиши. Чекка ҳудудлардаги давлат ташкилот ва муассасаларининг интернет тармоғига уланиши ва IT таълим маркалари фаолиятининг йўлга қўйилиши.

Учинчи босқич 2026-2028 йилларда сунъий интеллект технологияларидан кенг фойдаланиш, ақлли шаҳар инфратузилма объектларини барпо қилиш, онлайн таълим ва онлайн телемедицинани кучайтириш.

Тўртинчи босқич 2029-2030 йилларда жамиятни тўлиқ рақамлаштирилиши ва давлат иқтисодиётини IT ва инновацияга асосланиши.

БМТ нинг 2024 йил сентябр ойида икки йилда бир маротаба эълон қилинадиган давлатлар “Электрон ҳукуматининг ривожланиш индекси” даражасини ўрганиш бўйича 193 давлатда олиб борган тадқиқот натижаларини эълон қилди. Унга кўра биринчи учликни эгаллаган давлатлар “Дания-0,98 балл, Эстония-0,97 балл, Сингапур-0,96 балл” [13]. Ўзбекистон 0,79 балл билан аввалги йилларга нисбатан 6 поғона ўсиб рейтингда 63 ўринни эгаллади.

Жаҳон банки томонидан тузилган “GovTech Maturity 2022” дастурига кўра дунёнинг 198 мамлакати орасида “Давлат секторида ахборот технологияларини ривожлантириш индекси” бўйича олиб борилган тадқиқот натижалари эълон қилди. Унга кўра Ўзбекистон 2020 йил билан таққослаганда 37 поғонага кўтарилиб 43 ўринни эгаллади. Энг кучли бешликни “Жанубий Корея, Бразилия,

Саудия Арабистони, Бирлашган Араб Амирликлари ва Эстония” [14] давлатлари деб тан олинди.

Германиянинг “Берлин амалий фанлар университети” профессори Урте Ундине Фрёминг “Рақамли муҳит” номли мақоласида “Рақамли муҳит-реал *(жисмоний)* дунё билан виртуал *(онлайн)* дунёни бир бирига сингиб кетиши” [9, 13] дея тариф берган. Мисол учун *“Telegram”“Instagram”*ёки *“Facebook”* ижтимоий тармоқ платформаларида инсонларнинг мулоқот қилиши бу виртуал дунё, лекин ундаги ўзаро ёзишмалар, расм ёки видео дастурлар, комментарий, лайк босиш каби ҳолат бу реал дунё ёки онлайн олинган таълимнинг реал ҳаётда қўлланилиши. Рақамли муҳит алоҳида макон ёки қобиғ эмас балки инсонлар турмуш тарзига кириб келаётган, уларнинг ҳаётини ажралмас қисмига айланиб бораётган макондир.

Рақамли муҳит-интернет ва рақамли технологиялар орқали инсонлар дам оладиган, ўқиб ўрганадиган, кундалик фаолиятида эҳтиёжларини қондирадиган замонавий макон.

Мисол учун ижтимоий тармоқда *(Telegram, Instagram, Whatsat, Facebook)*мулоқот қилиш-рақамли муҳитда мулоқот, онлайн курс орқали билим олиш, тил ўрганиш-рақамли муҳитда таълим олиш, тадқиқот ишларини олиб бориш учун ижтимоий тармоқдан маълумот қидириш ёки янгилик ва хабарларни Google қидирув тармоғи оқалиизлаш-рақамли муҳитда ахборот топиш, VR/AR *(виртуал ва кенгайтирилган)* реаллик технологиялари орқали видео ўйинлар ўйнаш ёки видео томоша қилиш-рақамли муҳитда дам олиш, онлайн савдо ва буюртма *(Alibaba,Uzum market,)*қилиш,электрон тўловларни амалга ошириш *(Click, Payme, Xazna)*иловалар орқали-рақамли муҳитда иқтисодий фаолиятни амалга ошириш.

Технологик тараққиёт ривожи натижасида инсоният саноатлашган жамиятдан, саноатдан кейинги ахборот жамиятига сўнгра бугунги кундаги жамият соҳаларининг рақамлаштирилиш жараёни билан боғлиқ ҳодисаларни бошидан кечирмоқда.

Ахборотлашган жамият тушунчасига оид илк назарияни Америкалик социолог Даниел Бэлл (ваф 2011)ўзининг “Постиндустриал жамиятни кириб келиши” номли асарида келтириб ўтади. У жамиятнинг ривожи завод ва фабрикалардаги ишлаб чиқариш соҳасига ёки инсон меҳнат кучига асосланган қишлоқ хўжалигида эмаслиги аксинча жамият ривожи ахборот ва билимга таянишини айтиб ўтади. “Иқтисодиёт асоси-саноат ва қишлоқ хўжалигида эмас, балки билим ва ахборотда” [10, 7-8]. Даниел Белл ушбу фикри орқали саноатлашган жамият ўз ўрнини аста секинлик билан саноатдан кейинги жамиятга бўшатиб бераётгани, жамиятда ахборот истеъмолига бўлаётган талаб саноат маҳсулотларига бўлаётган талабдан ҳам ортиб бораётганлигига ишора қилади.

“Жамиятнинг ахборотлашганлик даражаси нафақат ахборот технологияларининг ривожланганлиги билан балки аҳолининг ахборот маданият даражаси билан ҳам ўлчанади”[11, 127]. Ахборот жамиятининг кейинги босқичи жамият соҳаларини рақамлаштирилишидир.

Ахборотлашиш ва рақамлаштиришнинг ўхшашлик тарафлари:

Ҳар икки жараён ҳам интернет ва технологияларга асосланганлиги; Жаҳонда интернет тармоғининг оммалашиб бориши натижасида дунёда катта ахборот оқими пайдо бўлишига сабаб бўлди. Таълим, бизнес, соғлиқни сақлаш ёки бошқа ижтимоий ҳимоя масалалари бўладими инсонлар керакли ахборотни интернет тармоғи, оммавий ахборот ва коммуникация технология воситаларидан топади. Рақамлаштириш орқали ушбу ахборотлар интернет тизимига асосланган технологияларда сақланади, қайта ишланади ва узатилади.

Ахборотлаштириш ва рақамлаштириш орқали жамият барча соҳалари тараққий этиш; Мисол учун жамиятнинг таълим соҳасини олиб қарасак аввало маълумотлар ахборот сервиз марказига, компютер серверларига жойланади. Сўнгра рақамлаштириш орқали электрон баҳолаш ва ўқувчиларнинг давомат ҳисобини юритиш онлайн таълим олиш амалга оширилади. Иқтисодий соҳада банкка мурожаат қилган фуқаронинг аввало объектив маълумотлари банкнинг

ахборотлар марказига жойлаштирилади. Сўнгра рақамлаштириш орқали пул ўтказиш операцияларини амалга ошириш, онлайн тўловлар ва хизматлар ташкил этилади. Соғлиқни сақлаш соҳасида ҳам аввало беморнинг маълумотлари базага жойлаштирилади кейин онлайн телемедицина, шифокор маслаҳати амалга ошади.

Ахборотлаштириш ва рақамлаштириш натижасида инсонлар вақти тежалиши ва иш унумдорлигининг ортиши; Ушбу ҳолатга мисол сифатида биргина таълим соҳасини олиб қарасак авваллари фақатгина синф хоналарда, белгиланган вақт оралиғида олиб борилган дарс жараёнлари бугунги кунга келиб ахборотлашиш ва рақамлаштириш натижасида масофадан туриб, сутканинг исталган вақтида амалга ошириш мумкин бўлган табиий жараёнга айланиб бормоқда. Натижада чекка қишлоқ ёки ҳудуддаги ўқувчи ҳам дунёнинг нуфузли олий ёки ўрта таълим муассасасининг ўқув дастурларидан хабардор бўлиши, дарсларда иштирок этиши ҳамда онлайн маъруза қилиш имконига эга бўлади.

Ахборотлаштириш ва рақамлаштиришнинг фарқли тарафлари:

Ахборотлаштириш орқали инсонлар билим олса рақамлаштириш орқали қулайликларга эга бўлади; Ахборотлаштириш орқали инсонлар билимга, касбга эга бўлиши ёки янгилик ва хабарлардан хабардор бўлиш имкониятига эга бўлади. Ахборотлаштириш инсонни тафаккур даражасини кенгайтиради ва мустақил равишда илм ўрганишга чорлайди. Рақамлаштириш орқали инсонлар қулайлик, тезкорлик ва самарадорликка эришади. Мисол учун саёҳатга чиқишдан олдин борадиган жой манзилининг об-ҳавосини интернет орқали ўрганиш-ахборотлашиш жараёни. У ерга бориш учун темир йўл ёки ҳаво транспорти чиптасини электрон буюртма қилиши- рақамлаштириш жараёни.

Ахборотлаштириш инсоннинг фаол иштироки орқали амалга ошса рақамлаштириш жараёнида инсон омилининг камайиши кузатилади; Мисол учун ахборотлаштириш жараёнида инспектор ходими йўл ҳаракати қоидаларини бузган автомобил ҳайдовчисини тўхтатади. Унинг қоидабузарлиги бўйича маълумотларни электрон планшетига киритади. Воқеанинг деярли барча

қисми инсон омили билан чамбарчас боғлиқ. Рақамлаштириш жараёнида бўлса йўл ҳаракати қоидаларини бузган машинани кузатув камералари мустақил равишда аниқлайди. Машинанинг кимга тегишлилиги бўйича жарима хати юборилади. Тайинланган масъул ходим фақатгина назорат қилади.

Америкалик ёзувчи, журналист Николас Карр ўзининг “Интернет инсон миясига нима қилмоқда” номли асарида канадалик файласуф, ёзувчи Герберт Маршалл Маклюэннинг (ваф 1980) интернет ҳақида айтган гапларини келтириб ўтади. Интернет катта зиёфат столига ўхшайди. Стол устидаги турли ноз неъматлар, ширинлик ва ичимликларни видеолар, ўйинлар, кўнгилочар роликлар, ахборот янгиликлари ва бошқаларга мисол келтиради. Инсон бир зум бўлсада тановул қилишдан тўхтаб нафас ростлаб олишга бош кўтара олмайди. Бири кетса иккинчиси пайдо бўлади. Ҳаттоки зиёфат столлари кўчма, инсон ўзи билан бирга олиб юришга мослашиб бормоқда. Яъни катта компютерлар кичрайиб ўрнини смартфон, планшет ва телефонлар эгаллаб бормоқда. Энди бу ноз неъматлар биз билан кечаю-кундуз бирга. Герберт Маршалл Маклюэн (ваф 1980) ўзининг ушбу сўзлари орқали инсонлар интернет орқали кўплаб янги билим ва маълумотларга эга бўлаётгани, қулайликлардан баҳраманд бўлаётганига ишора қилиши билан бирга инсонларни ўзлари хоҳламаган тарзда ижтимоий тармоқларга боғланиб бораётганини айтиб ўтган. Герберт Маршалл Маклюэн (ваф 1980) кино танқидчиси Дэвид Томсоннинг “Восита қанчалик жозибадор бўлса, инсоннинг шубҳалари шунчалик кучсизланиб боради” [12, 13] деган жумласини кино учун эмас балки интернет тармоғи учун айтилганига ишора қилади.

Рақамли муҳитни инсонга эркинлик бериши ёки қарамликка олиб келиши аввало ҳар бир кишининг ўзигагина хос бўлган воқеаликдир. Рақамли муҳитдан тўғри фойдаланиш орқали инсон қулайликларга эга бўлади, узоғи яқин оғири енгил бўлади. Мисол учун банк хизматларини онлайн амалга ошириш жараёнини кўз олдимизга келтирайлик. Бугунги кунда аксарият кишилар кредит қарздорлигига эга. Банкдан электрон кредит олиш шунчалик осонки ҳаттоки

уйдан чиқмасдан туриб ҳам пластик картага пул ўтказиш, маълум иқтисодий операцияларни бажариш ёки онлайн савдо орқали керакли буюмга буюртма бериш каби амалларни бажариш мумкин. Рақамли муҳитдан нотўғри, назоратсиз фойдаланиш қарамликка етакловчи омилдир. Хусусан, смартфондан тил ўрганиш, онлайн масофадан таълим олиш ёки давлат хизматларидан фойдаланиш қулайлик ва самарадорлик. Аксинча смартфонда “*Tik Tok”, “Instagram”, “Facebook”, “Youtube” ёки* бошқа сайтлардан ноўрин, бемақсад фойдаланиш қарамликни келтириб чиқарувчи омилдир.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations). Тадқиқот олиб бориш жараёнида рақамли муҳит ижтимоий фалсафий феномен сифатида жамиятнинг барча соҳаларига чуқур кириб бораётганлиги ҳамда инсонлар ҳаётининг ажралмас қисмини ташкил этаётганлиги бугунги кундаги реал ижтимоий муносабатлар орқали исботланди. Рақамли муҳит нафақат интернет ёки технологиялар мажмуаси эканлиги балки инсонларнинг кундалик турмуш тарзида қулайлик ва имкониятлар яратувчи, уларнинг маънавий ва ахлоқий қадриятларини бойитувчи замонавий макон эканлиги тасдиқланди.

Олинган тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб қуйидаги **таклифлар** ишлаб чиқилди.

1. Рақамли муҳит шароитида аҳолининг маънавий ахлоқий қадриятларини сақлаб қолиш, уларнинг рақамли маданиятини ошириш ҳамда ахборотдан фойдаланишда шахсий масъулият ҳиссини шакллантириш мақсадида рақамли ахлоқ моделини ишлаб чиқиш. Натижада жамиятда инсонларнинг шахсий маълумотлари сақланиши, жамиятда хавфсизлик ва барқарорликнинг таъминланишига эришилади.

2. Рақамлаштириш муҳитида аҳолига давлат хизматлари, электрон хизматлар кўрсатиш сифатини яхшилаш мақсадида содда ва хавфсиз рақамли платформаларни ишлаб чиқиш ва жамиятга тарғиб қилиш. Натижада аҳолининг рақамли саводхонлик даражасининг ошиши, рақамли технологиялардан фойдаланувчи инсонлар сонининг кўпайишига сабаб бўлади.

3. Жамиятда инновацион технологик ихтиролар, автоматлаштирилган бошқарув аппаратлари ҳамда сунъий интеллектга асосланган қурилмаларнинг яратилишини қўллаб қувватлаш ҳамда уларни фестивал ва кўргазмаларда намойиш этилишини йўлга қўйиш. Натижада мамлакатнинг халқаро майдонда рақамлаштириш индекси даражасининг ошиши, замонавий сунъий интеллектга асосланган кўплаб қурилмаларнинг пайдо бўлишига замин яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Thomas Adolph’s. Digitization of the world: A Phenomenology of digitization. A Dissertation Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of. Doctor of philosophy. P. 20-108. Michigan-2018. P.154.

2. Андреевна Т.Е. Социально-философские проблемы цифровой идентичности личности в контексте революции 4.0. С. 45-48. Журнал «Гуманитарные и социальные науки». Москва-2024. С. 234.

3. Базаров Ф.А. Рақамлаштириш орқали яширин иқтисодиётга барҳам бериш юзасидан тадқиқотлар олиб бориш. Рақамли иқтисодиёт илмий электрон журнали. Б.71-77. Тошкент-2024. Б. 129.

4. Nicholas Negroponte. Being digital. P.60. Navigating the Information Superhighway A Layman’s Survival Guide. Nyu York-1995. P.204.

5. Manuel Castells. The Information AgeEconomy, Society, and Culture. P.27.P.63.Nyu-york-2010. Wiley-blackwell publication. P.625.

6. Претер В.П. В центре циклона. С.16-17. Москва-2023. Идательский дом высшей школы экономике. С. 58

7. CharlesT., PeterB.Authenticity in aDigital Environment.P.44. Washington-2000.Published by:Council on Library and Information Resources. P.88.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 5 октябр кунидаги “Рақамли Ўзбекистон-2030” стратегиясини қабул қилиш тўғрисидаги 6079 сонли фармони. Тошкент-2020.

9. Urte Undine Frömming. Digital Environments and the Futureof Ethnography. P.13.Berlin-2017.

10. By Daniel Bell.The Coming of Post-IndustrialSociety: A Venture in SocialForecasting. P.7-8. Nyu-york-1973.P.89.

11. Мўминов А. Ўзбекистон ахборотлашган жамият сари. Б.127 Тошкент-2013. Турон замин зиё нашриёти. Б.164.

12. Nicholas Carr. What the internet is doing to our brains the shallows. P.13. New York-2010. Publicate W.W. Norton I company. P.158.

13. Электрон манба. https://www.gazeta.uz/uz/2024/09/19/e-governments/ Мурожаат қилинган сана. 30.12.2025. соат12:50

14. Электрон манба. https://ict.xabar.uz/startap/ozbekiston-etakchi-raqamli-davlatlar-reytingida Мурожаат қилинган сана. 30.12.2025. соат13:00

ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАР ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ФАОЛИЯТИДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

(рақамли трансформация ва фуқаролик жамияти шароитида)

Сайдуллаева Дилрабо,

d.saydullaeva@mail.ru

мустақил тадқиқотчи

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Аннотация: Мазкур тезисда жамоатчилик билан алоқалар (PR) тизимининг замонавий шароитдаги трансформацияси, унинг сиёсий партиялар фаолиятидаги ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинган. Рақамли технологиялар ва фуқаролик жамияти ривожи шароитида PRнинг мазмун-моҳияти ўзгариб, у ахборот тарқатиш воситасидан стратегик коммуникация механизмига айланаётгани асослаб берилган. Шунингдек, сиёсий партиялар амалиётида учрайдиган асосий муаммолар – коммуникациянинг бир томонлама характерда қолиши, мулоқотнинг формаллашуви ва жамоатчилик фикрининг етарлича инобатга олинмаслиги кўриб чиқилган. Тезисда мазкур муаммоларни бартараф этиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган бўлиб, улар жонли мулоқотни ривожлантириш, рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш, жамоатчилик иштирокини таъминлаш ҳамда репутацияга асосланган PR стратегиясини шакллантириш каби йўналишларни қамраб олади.

Калит сўзлар: жамоатчилик билан алоқалар, PR, сиёсий партиялар, рақамли трансформация, фуқаролик жамияти, коммуникация, репутация, ишонч, интерактив мулоқот, жамоатчилик фикри.

Кириш

Ҳозирги даврда дунё миқёсида кечаётган туб ўзгаришлар, айниқса глобаллашув жараёнлари ва рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши жамиятнинг барча соҳаларига янги мазмун бахш этмоқда. Ахборот оқимининг

беқиёс даражада ортиши, интернет ва ижтимоий тармоқларнинг кенг оммалашуви натижасида фуқароларнинг сиёсий онги, дунёқараши ва фаоллиги ҳам сезиларли равишда ўзгарди. Бундай шароитда анъанавий сиёсий фаолият усуллари етарли самара бермай қолмоқда, чунки жамоатчилик эндиликда фақат тайёр ахборотни қабул қилувчи эмас, балки уни баҳоловчи, муҳокама қилувчи ва шакллантирувчи фаол субъектга айланди.

Шу нуқтаи назардан, сиёсий партиялар фаолиятида жамоатчилик билан алоқалар тизимига (PR) бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. PR нафақат ахборотни етказиш воситаси, балки жамият билан ўзаро ишончли ва самарали мулоқотни йўлга қўйиш, аҳоли кайфиятини ўрганиш ва ижтимоий фикрни шакллантиришнинг муҳим механизми сифатида намоён бўлмоқда. Айниқса, рақамли платформалар орқали тезкор ва очиқ мулоқотни таъминлаш имконияти партиялар олдига янги вазифаларни қўймоқда.

Бугунги кунда сиёсий партиялар ўз фаолиятини самарали ташкил этиш учун жамоатчилик фикрини мунтазам таҳлил қилиши, фуқаролар эҳтиёж ва манфаатларини чуқур ўрганиши ҳамда уларга мос равишда стратегия ишлаб чиқиши талаб этилмоқда. Бу эса PR фаолиятини оддий коммуникация воситасидан стратегик бошқарув даражасига олиб чиқишни тақозо этади. Шу боис мазкур масала замонавий сиёсий жараёнларни тушуниш ва уларни самарали бошқариш нуқтаи назаридан алоҳида аҳамият касб этади.

Асосий қисм

PR тизимининг замонавий мазмун-моҳияти

Замонавий PR тизимининг вазифалари илмий нуқтаи назардан коммуникация назариялари, ижтимоий психология ва сиёсий бошқарув тамойиллари билан боғлиқ ҳолда қуйидагича изоҳланади:

Жамоатчилик фикрини ўрганиш ва таҳлил қилиш: бу вазифа эмпирик тадқиқот усулларига (сўровномалар, интервьюлар, контент-таҳлил) таянади. Илмий жиҳатдан, жамоатчилик фикрини аниқлаш сиёсий қарорларнинг легитимлиги ва самарадорлигини таъминлашда муҳим ҳисобланади. Чунки реал

ижтимоий кайфият ва эҳтиёжлар ҳисобга олинмаса, коммуникация бир томонлама ва самарасиз бўлиб қолади.

Ахборот алмашинувини таъминлаш: PR тизимида коммуникация бир йўналишли эмас, балки интерактив характерга эга. Яъни, ахборот фақат етказилмайди, балки қайтар алоқа (feedback) орқали қайта ишланади. Бу жараён кибернетик ёндашувга мос келиб, тизимнинг ўз-ўзини тартибга солиш механизмини таъминлайди.

Ишончли муносабатларни шакллантириш: ижтимоий капитал назариясига кўра, ишонч жамиятда барқарор муносабатларнинг асосий омили ҳисобланади. PR орқали шаффофлик, очиқлик ва изчиллик таъминланса, ташкилот (ёки сиёсий партия) ва жамоатчилик ўртасида узоқ муддатли ҳамкорлик муҳити шаклланади.

Қарор қабул қилиш жараёнига таъсир кўрсатиш: PR фақат ахборот бериш эмас, балки кун тартибини шакллантириш (agenda-setting) ва муайян позицияларни илгари суриш орқали қарорларга билвосита таъсир кўрсатади. [4]Бу жараёнда коммуникатив стратегиялар, фрейминг ва перцепцияни бошқариш механизмлари муҳим ўрин тутади.

Фрейминг — бу ахборотни муайян “рамка” (контекст, талқин) ичида тақдим этиш жараёнидир. Илмий жиҳатдан, у бир хил воқеа ёки маълумот турли усулда ёритилганда, унинг мазмуни эмас, балки тушунилиши ўзгаришини англатади. Масалан, иқтисодий ислоҳотни “имкониятлар яратиш” сифатида тақдим этиш билан “қийинчиликлар даври” сифатида кўрсатиш — бу икки хил фрейм ҳисобланади. Шунинг учун PRда фрейминг орқали аудитория диққати муайян жиҳатларга йўналтирилади ва воқеликни талқин қилишга таъсир кўрсатилади.

Перцепция — бу инсоннинг ахборотни қабул қилиши, уни қайта ишлаши ва маъно бериш жараёнидир. У фақат объектив маълумотга эмас, балки шахсий тажриба, қадриятлар, эмоционал ҳолат ва ижтимоий муҳитга ҳам боғлиқ. Илмий

[4] Галумов Э.А. Связи с общественностью: теория и практика. – М., 2004.

нуқтаи назардан, бир хил ахборот турли инсонлар томонидан турлича қабул қилиниши айнан перцепция фарқлари билан изоҳланади.

Фрейминг ва перцепция бир-бири билан узвий боғлиқ тушунчалардир. Яъни фрейминг ахборот қандай тақдим этилишини белгиласа, перцепция унинг қандай қабул қилиниши ва тушунилишига жавоб беради. Шу сабабли PRда тўғри фрейм танлаш орқали аудитория перцепциясига таъсир кўрсатиш мумкин.

Жамоатчиликнинг фаол иштирокчи сифатида намоён бўлиши

Замонавий коммуникация моделида аудитория пассив объект эмас, балки фаол субъект сифатида қаралмоқда. Рақамли платформалар орқали фуқаролар фикр билдириш, баҳс-мунозараларда қатнашиш ва ҳатто сиёсий жараёнларга таъсир ўтказиш имкониятига эга бўлмоқда. Бу ҳолат делибератив демократия тамойиллари билан уйғун равишда PR тизимининг мазмунини янада кенгайтиради.

Делибератив ёндашув моҳияти ҳақида қисқача тўхталиб ўтиш жоиз. Бу ёндашувга кўра, қарорлар фақат расмий институтлар доирасида эмас, балки очиқ, эркин ва асосланган муҳокамалар орқали шаклланиши лозим. Яъни фуқаролар турли нуқтаи назарларни билдириб, далиллар асосида баҳс юритади ва шу жараёнда энг мақбул ечимга келинади.

Рақамли трансформациянинг таъсири

Рақамли муҳитнинг шаклланиши PR тизими эволюциясида сифат жиҳатидан янги босқични бошлаб берди. Ижтимоий тармоқлар ва онлайн платформалар коммуникация жараёнини анъанавий оммавий ахборот воситаларига хос бўлган бир йўналишли моделдан интерактив ва кўп йўналишли моделга ўтказди. Натижада ахборот алмашинуви тезкорлашди, аудитория эса фақат қабул қилувчи эмас, балки мазмун яратувчи ва тарқатувчи субъектга айланди.

Илмий жиҳатдан бу ҳолат коммуникация назариясида “реал вақтда мулоқот” (real-time communication) ва “тармоқлашган жамоатчилик” (networked

public) концепциялари билан изоҳланади.[5] Яъни, ахборот бир зумда кенг аудиторияга етиб боради ва шунинг ўзида турли фикрлар, баҳолар ҳамда муносабатларни келтириб чиқаради. Бу эса PR фаолиятида назорат ва бошқарув даражасини мураккаблаштиради.

Шу сабабли сиёсий партиялар учун рақамли муҳитда тезкор ва аниқ ахборот етказиш, шунингдек, жамоатчилик фикрига оператив муносабат билдириш стратегик аҳамият касб этади. Чунки кечикиб берилган жавоб ёки ноаниқ ахборот ижтимоий тармоқларда салбий перцепция шаклланишига ва ишончнинг пасайишига олиб келиши мумкин. Демак, рақамли муҳит PR тизимини нафақат тезкор, балки мослашувчан ва доимий мониторингга асосланган ёндашувга мажбур қилмоқда.

Ишонч ва репутация масаласи

Замонавий PRда ишонч асосий категория ҳисобланади. Жамоатчилик ишончи партия фаолиятининг самарадорлигини белгилаб беради. Репутация эса узоқ муддатли стратегик актив бўлиб, у изчил ва шаффоф фаолият натижасида шаклланади.

Шунинг учун партиялар учун асосий вазифа – қисқа муддатли имиж яратиш эмас, балки барқарор репутацияни шакллантиришдан иборат.

Бу боарадаги мавжуд муаммолар

Амалиёт шуни кўрсатадики, PR тизимидаги айрим камчиликлар унинг ҳақиқий коммуникацион самарадорлигини чеклаб қўймоқда. Илмий жиҳатдан бу ҳолат кўпинча “бир томонлама коммуникация” муаммоси сифатида изоҳланади.

Расмий баёнотларга ортиқча таяниш: PRни жонли мулоқот воситасидан кўра бюрократик ахборот тарқатиш механизмига айлантиради. Натижада ахборот аудитория эҳтиёжлари ва реал ижтимоий вазиятдан узилиб қолиши мумкин.

[5] Шишкина М.А. Паблик рилейшнз в системе социального управления. – СПб., 2002.

Мулоқотнинг формал тусда бўлиши: бу коммуникациянинг интерактив хусусиятини заифлаштиради. Яъни, фикр алмашинуви ўрнига олдиндан тайёрланган, стандарт жавоблар устувор бўлади. Бу ҳолат коммуникация назариясида “символик мулоқот” деб баҳоланади, чунки реал фикр алмашинуви чекланади.

Жамоатчилик фикрининг етарлича ҳисобга олинмаслиги: PRнинг энг муҳим функцияси — қайтар алоқа (feedback) механизмини сусайтиради.[6]Натижада қарорлар ва коммуникация стратегиялари реал ижтимоий эҳтиёжлардан узилиб қолиши, бу эса ишонч инқирозига олиб келиши мумкин.

Умуман олганда, ушбу муаммолар PR тизимининг самарадорлигини пасайтиради ва жамоатчилик билан ишончли, икки томонлама муносабатлар шаклланишига салбий таъсир кўрсатади.

Таклиф ва тавсиялар

PR тизимини такомиллаштириш учун қуйидаги чора-тадбирлар таклиф этилади:

- жонли ва интерактив мулоқотни йўлга қўйиш;
- жамоатчилик фикрини қарор қабул қилиш жараёнига интеграция қилиш;
- рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш;
- шаффофлик ва очиқликни таъминлаш;
- репутацияга асосланган узоқ муддатли стратегияларни ишлаб чиқиш.

Бу ёндашувлар PR самарадорлигини ошириш билан бирга, жамоатчилик билан барқарор муносабатларни шакллантиришга хизмат қилади.

Юқоридаги муаммолар шуни кўрсатадики, PR тизими амалиётда кўп ҳолларда тўлиқ интерактив мулоқот даражасига чиқмаган. Расмий баёнотларга суяниш, формал мулоқот ва жамоатчилик фикрини етарлича ҳисобга олмаслик натижасида PR ҳақиқий “икки томонлама алоқа” функциясини тўлиқ бажара олмаяпти. Бу эса ахборотнинг самарали етказилишига тўсқинлик қилиб, жамоатчилик ишончи пасайишига олиб келади.

[6] Резепов И.Ш. Паблик рилейшнз: теория и практика. – М., 2008.

Яъни, PR тизими самарали бўлиши учун у фақат ахборот тарқатиш эмас, балки жамоатчилик билан доимий ва реал мулоқотга асосланиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Галумов Э.А. Связи с общественностью: теория и практика. – М., 2004.

2. Шишкина М.А. Паблик рилейшнз в системе социального управления. – СПб., 2002.

3. Резепов И.Ш. Паблик рилейшнз: теория и практика. – М., 2008.

MILLIY REALIYALAR TARJIMASI: FONETIK PRINSIP VA TRANSLITERATSIYA USULI

Babajanova Y.M., katta o’qituvchi

O’zDJTU

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy realiyalarni tarjima qilish muammolari fonetik prinsip va transliteratsiya usuli asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda milliy-madaniy birliklarning boshqa tilga o‘tkazilishida ularning asl shakli va mazmunini saqlab qolish masalalari yoritiladi. Xususan, fonetik prinsip asosida tovush tizimiga moslashtirish hamda transliteratsiya orqali grafika darajasida ifodalash usullarining afzallik va kamchiliklari qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu usullarni qo‘llashda madaniy kontekst, kommunikativ maqsad va o‘quvchi auditoriyasining xususiyatlari muhim omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari milliy realiyalarni adekvat tarjima qilishda samarali yondashuvlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: milliy realiyalar, tarjima, fonetik prinsip, transliteratsiya, lingvomadaniyat, ekvivalentlik, madaniy kontekst, tarjima strategiyasi

Badiiy tarjimada milliy realiyalarni tarjima qilish tarjimon yelkasiga katta mas’uliyat yuklaydi. Milliy realiyalar — bu faqat muayyan xalq, millat yoki madaniyatga xos bo‘lgan tushuncha, predmet, an’ana, hodisa yoki hodisalar majmuidir. “Realiya (lotincha: narsaga, buyumga oid) – u yoki bu millatga xos so‘z va tushunchalar, ya’ni milliy xos so‘zlar. Realiyalar xalqning milliy xususiyatini ifodalab, badiiy asarda milliy koloritni yuzaga chiqaradi. Realiyalarga xalq hayotining moddiy sharoiti va ma’naviy turmush tarzi bilan bog‘liq kishi va joy nomlari, marosimlar, urf-odat va udumlar, kiyimlar, taomlar, ro‘zg‘or anjomlari, cholg‘u asboblari va boshqalar kiradi”[7]. “Milliy realiya”ning ta’rifi va qoidasi berilgan tarjimashunoslik lug’atlarida deyarli bir xil fikrlar uchraydi. Yuqorida tarjimashunos va tarjimon E.Ochilovning fikrlari rus olimi L.L.Nelyubin lug’atidagi qoida bilan deyarli bir xil. Xususan, L.L.Nelyubin lug’atida shunday deyiladi: “Realliklar — 1.

[7] Эргаш Очилов. Таржимашунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2014. – Б. 56.

Boshqa tilda so‘zlashuvchi odamlarning amaliy tajribasida mavjud bo‘lmagan predmetlar, tushunchalar, vaziyatlarni anglatuvchi so‘zlar yoki ifodalar.

2. Tashqi tilshunoslik va tarjimashunoslik tomonidan o‘rganiladigan mazkur mamlakatning davlat tuzilishi, mazkur xalqning tarixi va madaniyati, mazkur tilning tashuvchilarining lisoniy aloqalari va boshqalar kabi xilma-xil omillar ularning mazkur tilda aks ettirilish nuqtai nazaridan.

3. So‘zning nominativ ma’nosining asosi bo‘lib xizmat qiluvchi moddiy madaniyat predmetlari.

4. Hayot va turmushning milliy o‘ziga xos xususiyatlarini anglatuvchi so‘zlar.”[8]

Milliy realiyalar quyidagi turlarga bo’linadi:

1. Geografik realiyalar (joy nomlari, iqlim, tabiiy ob’ektlar)

Misol: *Grand Canyon*, *Mississippi River*

2. Etnografik realiyalar (kiyim, ovqat, urf-odat, diniy an’analar)

Misol: *Thanksgiving*, *Fourth of July barbecue*, *apple pie*

3. Ijtimoiy-siyosiy realiyalar

Misol: *The White House*, *Democrats and Republicans*, *Wall Street*

4. Madaniy realiyalar (film, sport, mashhur shaxslar, adabiyot)

Misol: *Hollywood*, *Broadway*, *Mark Twain*, *Harlem Renaissance*

Milliy realiyalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinsa, ular ma’nosini yo‘qotishi yoki tushunarsiz bo‘lishi mumkin. Shu sabali quyidagi tarjima usullaridan foydalaniladi:

1. Transliteratsiya: so‘z asl shaklida qoldiriladi – *Thanksgiving → Tengksgiving (bayram nomi saqlanadi)*

2. Tavsifiy tarjima (descriptive translation) – *Fourth of July barbecue → 4-iyul kuni (Mustaqillik bayrami) munosabati bilan oilaviy go‘sht pishirish marosimi*

3. Muqobil topish (analogi) – *Apple pie → Amerika milliy shirinligi* deb tarjima qilish mumkin, ammo shirinlik nomini o‘zgartirish tavsiya etilmaydi

4. Izohli tarjima (commented translation) – *The White House → Oq Uy (AQSh prezidentining rasmiy qarorgohi)*

[8] Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. — М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 178.

Quyida bugungi Amerika hikoyalari misolida milliy realiyalarni asliyat va ruscha-o’zbekcha tarjima nusxalarini taqqoslab, realiyalar tarjimasiga doir ilmiy tahlillarimizni taqdim etamiz.

Asliyat: *He sold papers on **Wall Street** since he was twelve. (O.Henry)*

Tarjima nusxa : *U o‘n ikki yoshidan beri **Uoll-Strit**da gazeta sotardi. (Tarjimon…..)*

O.Henrining hikoyasidan olingan parchada Nyu-York ko’chasining nomi asliyatda *“**Wall Street**”* shaklida bo’lsa, o’zbekcha tarjima nusxada *“**Uoll-Strit**”* tarzida o’girilgan. Tarjimon fonetik prinsip asosida ko’cha nomini asliyatdagi aytilishiga ko’ra o’zbekchada shunday ifodalagan. ***Wall Street*** – AQSh moliyaviy markazi hisoblanadi. O’zbek tarjimoni bu so’zga matn ichida izoh bergan. Ya’ni, quyidagicha izohlagan: *Moliyaviy markaz sifatida tanilgan Nyu-York ko‘chasi.*

Asliyat: *Every **Thanksgiving**, the whole family gathered in Grandma’s house. (O.Henry)*

Tarjima nusxa: *Har yili **“Tengksgiving”** bayramida butun oila buvi uyida yig‘ilardi. (Tarjimon…..)*

O.Henri hikoyasida uchraydigan ikkinchi milliy realiya so’z “***Thanksgiving***” amerikaliklarning milliy bayrami bo’lib, oilaviy tadbirlarda urf-odatga aylangan milliy an’ana hisoblanadi. Mutarjim amerikaliklar haytiga doir bu bayram nomini asliyatda qanday bo’lsa, tarjimada aynan o’shanday aks ettirib, matn ichida quyidagicha izoh beradi: “*AQShda noyabr oyining oxirgi payshanbasida o‘tkaziladigan minnatdorchilik bayrami.”*. Demak, hikoyada uchraydigan milliy bayram nomi transliteratsiya usuli bilan izohlab ketilgan.

Asliyat: *She dreamed of making it to **Broadway** one day. (O.Henry)*

Tarjima nusxa: *U bir kuni **Brodvey** sahnasiga chiqishni orzu qilardi. (Tarjimon…..)*

Bu parchada uchraydigan “***Broadway***” ko’cha nomi fonetik prinsip asosida asliyatdan aynan olingan. Chunki, bu so’z ham ko’cha nomi bo’lib, milliy realiya hisoblanadi. Ya’ni, Nyu-Yorkdagi mashhur teatrlar hududidir.

Bugungi Amerika hikoyalarida milliy realiyaning turli turlari uchraydi. Har bir tarjimon o’zining tarjima prinsipi hamda tarjima nazariyasidagi qoidalarga muvofiq tarzda o’zbekchalashtirishgan. Quyida S.Kim, J.Epeshteyn, B.Jensen, R.Kessey, E.Kayl, R.Russo, K.Uolbert kabi Amerika hikoyanavislarining asarlarida uchraydigan milliy realiyalar va ularninig tarjimasiga diqqat qaratamiz.

Shuningdek, Stiven Kim hikoyasidan foydalanib milliy realiyalarni tarjima jarayonidagi ma’nosini tahlil qilamiz:

Asliyat matndan parcha. https://www.jstor.org/stable/20464597	**O’zbekcha tarjima nusxa.** *Amerika hikoyalari. – T.: SMI-Asia, 2011.* “Ukagainam Ilay” (F.Nizomov tarjimasida)	**Milliy realiya so’z**	**Milliy realiyaning turi**
*“I wonder if he bought the **Beretta** in the same neighborhood…”*	*“U **Beretta**ni ham o‘sha yerda olganmikan?”*	*Beretta – Beretta*	Harbiy qurol nomi
*Eli always wore **Borsolino** hats; I wonder if he bought the Beretta in the same neighborhood in Rome where he bought his expensive hats, which, befitting the rake he became, he always wore at a rakish angle*	*Ilay har doim **“Borsalino”** shlyapalarini kiyardi. Qiziq, u to‘pponchasi – “Beretta”ni ham o‘sha Rimdagi qimmatbaho shlyapalarni sotib olgan mahalladan oldimikan?*	*Borsolino – Barsalino*	Milliy bosh kiyim nomi
*“She worked a sixteen-hour day: cooking and washing and cleaning for her family, then after supper taking out her **Singer** sewing machine, which she set up on the kitchen table, doing piecework for Hart, Shaffner & Marx, the men’s clothier, then on Franklin Street.”*	*“U kuniga o’n olti soatlab ishlar, ovqat pishirar, kir yuvar, uy tozalar, kechki ovqatdan so’ng oshxonadagi stolga o’rnatilgan **“Zinger”** tikish mashinasini chiqarib, o’sha paytlari Franklin*	*Singer – Zinger*	*Mayishiy texnika jihoz – tikuv mashinasi nomi*

	ko’chasida joylashgan, erkaklarga kuylak tikadigan “Hart, Shaffner va Marks” shirkatining ishini qilar edi.”		
*“ He had me to his home for dinner on **Jewish holidays**.”*	*“**Yahudiy bayram**larida kechqurunlari birga ovqatlangani uyiga taklif qilar edi.”*	*Jewish holidays - Yahudiy bayram*	*Milliy bayram nomi*
*“I didn’t know about it until one day she turns up at our house for **Passover** with a black eye.”*	*“Men bundan to u yahudiylar pasxasi kuni uyimizga ko‘zi ko‘karib kelmaguncha bexabar ekanman.”*	*Passover - yahudiylar pasxasi kuni*	*Milliy bayram nomi*
*“Everything a person could do for another person without money, Arlene did for Eli: ironed his shirts, helped him buy his clothes, cooked special treats for him, slipped him an extra **buck** or two when she had it.”*	*“Odam odamga beminnat qilib berishi mumkin bo‘lgan nimaiki bo‘lsa, Arlin hammasini Ilayga qilib berar: ko‘ylaklarini dazmollar, kiyim xarid qilishga ko‘maklashar, xush ko‘rib yeydigan taomlarini pishirib berar, puli bo‘lsa, bir yoki ikkita yuztalik **dollar**ni qo‘liga qistirar edi.”*	*buck – dollar*	*Milliy pul birligi*
*“Any **schmageggi** can move the goods if the price is right.”*	*Narxi to’g’ri qo’yilsa, har qanaday “**Shmageggi**” ham molini o’tkaza oladi”*	*Schmageggi - Shmageggi*	*Yahudiycha so’z bo’lib “Bema’nilik, bezovta qiluvchi odam” degan ma’noni*

			anglatadi ba’zan “Behuda gap” ma’nosini ham anglatadi, ko’mik asar qahramoni

Yuqorida jadvalda keltirilgan asliyatda uchraydigan milliy realiya so’zlarning o’zbekcha tarjima nusxada qanday aks etganini qiyosiy tahlillarda yoritib beramiz. Amerika hikoyalarida uchraydigan realiyalarni to‘g‘ri tahlil qilish va adekvat tarjima strategiyasini tanlash, tarjimonning madaniy kompetensiyasini namoyon etadi. Masalan, Beretta —milliy realiya so’z bo’lib, harbiy qurol nomini anglatadi. Tarjimon F.Nizomov bu kabi milliy realiyalarni o’zbekchalashtirishda nihoyatda ehtiyotkorlik bilan ishlagan. Beretta – Italiyaning mashhur o‘qotar qurol ishlab chiqaruvchi firmasining nomi bo’lib, bu firma nomi to’pponchaga ham qo’yilgan.

Badiiy kontekstda “Ukaginam Ilay” hikoyasida bosh qahramon Ilayning quroli bo’lib, u vosvos kasalligiga chalinib, Beretta to’pponchasi bilan o’zini otib o’ldiradi. Tarjimon F.Nizomov to’pponcha nomini tarjima nusxada o’zgartirib berishga haqqi yo’q edi. Shuning uchun u ushbu milliy realiya so’zni asliyatda qanday bo’lsa tarjima nusxada shundayligicha aks ettirgan. Ammo tarjimon matn ostida yoki matn ichida bunday milliy realiyalarga izoh berishi lozim edi. Biroq, tarjimon izohlarni amalga oshirmagan.

Jadvalda berilgan ikkinchi milliy realiya so’z *“Borsalino”*dir. *“Borsalino”* milliy bosh kiyim bo’lib, *“shlyapa”* ma’nosini bildiradi. ***“Borsolino*** – a man's wide-brimmed felt hat”. Demak, *“Borsalino* – erkaklarning keng qirrali kigiz shlyapasi”dir. Tarjimon F.Nizomov hikoya matnida uchraydigan qahramonning bosh kiyimini milliy realiya sifatida asliyatda qanday bo’lsa, tarjima nusxada fonetik prinsip asosida *“Borsalino”* shaklida aks ettirgan.

Jadvaldagi yana bir milliy realiya so’z “***Singer*** – tikuv mashinasi”. “Singer” tikuv mashinasi Amerikaliklar maishiy hayotiga tegishli texnik jihoz. Bu so’zni mutarjim fonetik prinsip asosida ***“Zinger”*** tarzida tarjima nusxada ifodalagan. ***“Zinger”*** so’zini o’qishimiz hamona o’zbek halqining ardoqli yozuvchisi Abdulla

Qahhorning “O’tmishdan ertaklar” avtobiografik qissasida “Zinger”li boy” hikoyasi bor. Bu hikoyada A.Qahhorning otasi Abduqahhor aka “Zinger” mashina sotib oladi. Demak, Yevropadan kirib kelgan “Singer” tikuv mashinasi XX asrning boshlarida mahalliy aholi orasida sotilib, Turkistonliklar orasida ilk tikuv mashinasi sifatida shapka, ityoqa ko’ynak, bo’g’ma kamzul va boshqa kiyim-kechaklar tikish uchun sotib olishgan. Quyida A.Qahhor asaridan bir parchani beramiz: *“Bir kuni Kulala do’kondan halloslaganicha kelib: “Opa, yetti yarim tanga pul berarmishsiz, usta akam “Zinger” oladilar” dedi. Ayam “Zinger” nima ekanini surishtirmay uyga kirib, lattaga o’ralgan bir hovuch tanga-chaqa olib chiqdi, o’zi pul sanashni bilmagani uchun Kulalaga tutdi. Kulalaning hovliqishidan “Zinger” qiziq narsa bo’lsa kerak, degan xayolda uning ketidan chopdim”.*[9]

Demak, o’zbek kitobxonlari uchun “Zinger” tikuv mashinasi notanish so’z emas. Deyarli yuz yildan beri og’zaki va adabiy iste’molda ishlatilib kelinadi. Tarjimonning bu so’zga izoh berishi shart emas.

Jadvaldagi milliy realiya so’zlardan yana biri ***“Jewish holidays”*** — Yahudiylar bayrami bo’lib bu milliy-diniy marosimdir. Bu jumlada umumiy ko’rinishda kelishiga qaramasdan o’z ichiga Pesach (Passover) - Yahudiylarning Misrdan chiqib ozod bo‘lgan kunini eslash; Rosh Hashanah -Yahudiy yangi yili; Yom Kippur - Tavba va kechirim so‘rash kun; Hanukkah - Nurlar bayrami – 8 kun davom etadi; Sukkot, Purim - Qadimiy tarixiy voqealarni eslash bayramlarini oladi. Afsuski, tarjimon ***“Jewish holidays”*** milliy realiyasiga na matn ichida na matn ostida izoh bermagan.

Asliyatda uchraydigan yana biri ***“Passover”*** – yahudiylar pasxasi, diniy-milliy realiya. Tarjimon bu milliy realiyani ham asliyatda qanday bo’lsa, tarjima nusxada fonetik prinsip asosida ifodalagan. Biroq, bu so’zga ham tarjimon izoh bermagan.

Jadvaldagi ***“buck”*** pul birligi tarjima nusxada ***“dollar”*** deb tarjima qilingan.

Aslida asliyatdagi ***“buck”*** - AQSH da norasmiy tilda 1 dollar degan ma’noni bildirib, kichik samimiy yordam hisoblaniladi. Tarjimadagi “bir yoki ikkita yuztalik

[9] Қаҳҳор А. Ўтмишдан эртаклар. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашрёти, 1988. – Б. 201.

dollar” deb tarjima qilinishi bu matnni asliyatdan uzoqlashganini ko’rsatadi. Bizningcha, tarjimon ***“buck”*** tarjima nusxada milliy realiyaning o’zini berib, unga izoh berishi ma’qul yo’l edi.

Asliyatda uchraydigan ***“Schmageggi”*** milliy realiyasi tarjima nusxada aynan shu shaklda ifoda topgan. Tarjimon to’g’ri yo’l tutgan, biroq ***“Schmageggi”*** so’ziga izoh bermagan. Bizningcha, tarjimon Yevropa xalqlarining adabiyoti, tarixi, maishiy turmushi va folklorini chuqur bilgani uchun ham bu so’zga izoh berishni lozim topmagan. Lekin, o’zbek kitobxoni uchun bu milliy realiya so’z mavhum va tushunarsizdir. Shuning uchun mutarjim hikoya matni ichida yoki matn ostida ***“Schmageggi”*** so’ziga izoh berishi ya’ni translitaratsiya usulidan foydalanishi kerak edi. ***“Schmageggi”*** – yahudiycha so’z bo’lib “Bema’nilik, bezovta qiluvchi odam” degan ma’noni anglatadi ba’zan “Behuda gap” ma’nosini ham anglatadi, ko’mik asar qahramoniga nisbatan ishlatiladi.

F.Nizomov *“My brother Eli” (“Ukaginam Ilay”)* asarida uchraydigan ***“Schmageggi”*** milliy realiyasi hikoya kontekstida dovdirroq, komik, masxaromuz odam obraziga badiiy ishora berilgan.

Asliyat matndan parcha. https://www.jstor.org/stable/20152212	**O’zbekcha tarjima nusxa.** *Amerika hikoyalari. – T.: SMI-Asia, 2011.* “Natijalar va taassurotlar” (Sh.Mutalaov tarjimasida)	**Milliy realiya so’z**	**Milliy realiyaning turi**
“Hey,” Alicia says to me, a woman with a yellow parka pulled over her head.”	*“Hoy, – dedi menga Alisiya, boshiga sariq parka kiyib olgan ayol.”*	*Parka – parka*	Milliy bosh kiyim nomi
“Afterwards, we go for cheeseburgers and I buy Nick the works, everything off the menu.”	*“Undan keyin biz chizburger yegani boramiz.”*	*Cheeseburger – chizburger*	Pishloqli taom nomi

“I walked a herd of dogs for yuppies.”	*“Yappilar kuchuklarining to‘dasini aylantirar edim.”*	*Yuppies – Yappilar*	Shaharlik yosh kasb odami
“I remember,” she continues when I don’t respond, “I went to the prom with a family friend my mother basically strongarmed into taking me.”	*“Eslayman,” — davom etdi u, men hech narsa demaganimdan so‘ng. — Onam olib borgin, deb zo‘r berib undagan oila do‘sti bilan talabalar baliga borgan edim.”*	*Prom –bal*	*O’yin-kulgi kechasi*
“For the birthday, Alicia has decided to throw herself a backyard barbeque party.”	*“Tug‘ilgan kuniga Alisiya o‘zini uyining ortidagi hovlida barbekyu bilan siyladi.”*	*Barbeque – barbekyu*	*Milliy taom nomi*
“I show them pictures of Nick in his Halloween costume.”	*“Men ularga Nikning Xellouin kiyimida tushgan suratlarini ko‘rsatdim.”*	*Halloween – Xellouin*	*Milliy bayram nomi*
“Well, I heard you like brownies.”	*“Brauni pirojniysini yaxshi ko‘rasan, deb eshitdim.”*	*Brownies – Brauni*	*Shirinlik nomi*

Yuqoridagi jadvalda asliyat variantda uchraydigan milliy realiyaning bir nechta ko’rinishlari hikoya matnida ishtirok etgan. Masalan, ***“Findings and Impressions”*** (“Natijalar va taassurotlar”) hikoyasini o’zbekchalashtirgan Sh.Mutalov asar matnida uchraydigan *“Parka”, “Cheeseburger”, “Yuppies”, “Prom”, “Barbeque”, “Halloween”, “Brownies”* milliy realiyalarni tarjima nusxada fonetik prinsip asosida

o’zbek tilida qaytadan ifodalagan. Bu milliy realiyalar milliy bosh kiyim, taom, bayram, shirinlik nomlaridir. Mutarjim bu Amerikaliklar ijtimoiy va maishiy hayotida uchraydigan so’zlarni to’g’ri anglagan holda badiiy tarjimani qayta yaratishda aynan olgan. Ammo, ba’zi milliy realiyalar o’zbek kitobxoniga tushunarsiz bo’lgani holda, mutarjim ularga izoh bermasdan o’zbekchalashtirgan. Quyida, tarjimon Sh.Mutalovning milliy realiyalarni o’zbekchalashtirishdagi tarjimonlik mahoratiga to’xtalamiz.

Asliyatda amerikaliklarga xos bo’lgan bosh kiyim *“parka”* tarjima nusxada ham aynan shunday aks topgan. Bizningcha, mutarjim Sh.Mutalov bu so’zga izoh berishi lozim edi. Binobarin, ***“Parka”*** – Amerika va Kanada madaniyatiga xos kiyim turi hisoblanadi.

Aslioyatdagi bugungi kunda keng tarqalgan fastfud taomlardan biri ***“cheeseburgers”*** – ***“chizburger”*** tarzida o’zbek tilida o’z ifodasini topgan. Albatta bu so’zga matnda izohga hojat yo’q sababi dunyo xalqlari orasida keng iste’molga kirib ketgan. Muallif S.Kim ***“cheeseburger”*** orqali zamonaviy Amerika maishiy hayotida tez tayyorlanadigan taomlar yosh va qarriyalar orasida ommabop ekanligini ko’rsatgan.

Asliyatda uchraydigan ***“yuppies”*** realiyasi tarjima nusxada ***“yappilar”*** shaklida ifodalangan. Bizningcha, tarjimon bu so’zga albatta izoh berishi kerak edi. Chunki, ***“yuppies”*** realiyasi juda keng tarqalmagan. Bu so’zni tor sohadagi ingliz tili mutaxassislari tushunadi, ammo boshqa soha vakillari uchun izohtalab so’z sanaladi. ***“Yuppies”*** – Young Urban Professional ya’ni, “Yosh, shaharlik, professional mutaxassis” – degan so’zning qisqartmasidir. Usbu milliy realiya Amerikada qo’llaniladigan realiya so’z hisoblanadi. Ya’ni shaharda ishlaydigan oliy ma’lumotli, karera va boylikga intiluvchan qatlamga nisbatan ishlatiladi.

Tarjimonlar o’zlarining milliy til lug’atini mana shunday yangi neologizm so’zlar hisobiga boyitadi. Shu ma’noda, mutarjim Sh.Mutalov “Natijalar va taassurotlar” hikoyasida uchraydigan amerikacha neologizmlarni tarjimada aks ettirib, o’zbek tilining lug’at boyligiga yangi so’zlarni olib kirgan.

Asliyatda uchraydigan ***“prom”*** realiyasi tarjima nusxada ***“bal”*** shaklida ifodalangan. ***“Prom”*** so‘zi qisqartma so’z bo’lib – Promenade dance uzaytirilgan variant hisoblanadi. Tarjimon “prom” so’ziga teng ekvivalent sifatida “bal” so’zini olgan. O’zbek tilining izohli lug’atida “**Bal** – biror voqea munosabati bilan ommaviy ko’ngil ochish uchun uyushtirilgan raqs kechasi, o’yin-kulgi kechasi” – deb izohlangan.[10] Bizningcha, mutarjim “prom” so’ziga teng ekvivalent sifatida “bal” so’zini olishi maqsadga muvofiq bo’lgan. Bal so’zi o’zbek xalqi orasida ancha yillardan beri ishlatilib kelinadi. Chunki, sovet mustamlakachiligi davrida yangi yil bal maskarad bayramlarini o’tkazish urf bo’lgan. Shuning uchun ***“bal”*** so’ziga hikoyada izoh berish shart emas. Agar mutarjim ***“prom”*** so’zini aynan olganida unga izoh talab etilardi.

Asliyatda uchraydigan ***“barbeque”*** - ***“barbekyu”*** milliy realiyasi tarjima nusxada aynan olinib fonetik prinsip asosida o’zbek tiliga moslashtirilgan. ***“Backyard barbeque party”*** — bu amerikaliklarga xos bo’lgan taom pishirish maqsadida diydorlashuv yig’ilish hisoblanadi. Bu yig’ilish asosan hovli joylarda uyushtiriladi ya’ni Amerika xonadonlarining orqa tamonida shaxsiy uy hovlisida o’tkaziladi. Sababi “barbekyu” taomi olov ustida maxsus grillda tayyorlaniladigan go’shtdir. ***“Backyard barbeque party”*** — bu yerda ***“backyard”-***orqa hovli degan ma’noni bildiradi.

Keyingi milliy realiya so’z ***“Halloween”*** - ***“Xellouin”*** tarjima nusxada aynan olinib fonetik jihatdan moslashtirilib berilgan. **Halloween (All Hallows’ Eve)** – bu realiya ham Amerika bazm kechalaridan biri hisoblanilanib, 31-oktabr sanasida nishonlaniladi. Bu kecha ajinalar kuni deb yuritiladi. Odamlar ush bu kechada g’aroyib obrazlarda namoyon bo’lishadi ya’ni kimdir arvoh ko’rinishda paydo bo’lsa yana kimdir hayvon yoki biron bir kino qahramoni sifatida ko’rinadi. Bu kecha asosan qorong’u kechada chiroqlarsiz nishonlanib kechaning asosiy timsoli qovoq hisoblanadi. Qovoqga ko’z, og’iz va burun o’yilib ichiga sham qo’yiladi. Bu qovoq arvoh ramzi sanaladi. Bu kechaning maxsus kiyimlari qo’rqinchli bo’lishi haqidagi fikr kitobxonga yetkazib berilolmagan.

10

Nihoyat asliyatda uchraydigan so’ngi so’z ***“Brownies”*** – ***“Brauni”*** milliy realiyasi amerikaliklarning kulinariyasiga xos shirinlik nomidir. Bu shokoladli usti va ichi yumshoq pirojniy bo’lib, Amerikada keng tarqalgan. Bu shirinlik nomi butun dunyoga mashhur, shuning uchun hikoya matnida unga izoh berish shart emas.

Milliy realiyalar tarjimasining o‘ziga xos xususiyatlari — bu til vositalaridan tashqari, **madaniyat, tarix, milliy mentalitet** va **jamiyat qadriyatlari** bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan jihatlardir. Ularni tarjima qilishda oddiy so‘zma-so‘z yondashuv yetarli bo‘lmaydi. Quyida bu jarayonning asosiy xususiyatlarini tushuntirib beraman:

1. Madaniy bog‘liqlik (kulturozavisimost’);

2. Semantik ko‘p qatlamlilik;

3. Tarjimonning madaniy kompetensiyasi;

4. Tarjima strategiyalarining xilma-xilligi;

5. O‘quvchi omilini hisobga olish;

6. Funktsional ekvivalentlik tamoyili;

Realiya tarjimasi nafaqat **leksik darajada**, balki **madaniy-funktsional** jihatdan ham **muvofiq bo‘lishi** kerak. Ya’ni, realiyaning asl matndagi vazifasi tarjimada ham saqlanishi lozim: u **hazilmi**, **tanqidmi**, **ramzmi**, **tashviqot vositasi**mi — tarjimada ham shu funktsiyani bajarsin.

Amerika zamonaviy adabiyotida chuqur iz qoldirgan J.London, M.Tven, E.Xeminguey, T.Drayzer, O.Genri kabi yozuvchilarlarning roman, qissa va hikoyalari o’zbek o’quvchilariga juda tanish. Kitobxon bitta millatning tarixi, madaniyati, etnografiyasi kabi masalalarni o’z tilida bilishi va ular bilan tanishishi uchun badiiy adabiyot va tarjimaning roli juda katta.Ushbu yozuvchilarning qisqa hikoyalarini o’zbek tarjimonlaridan keksa avlod Sh.Usmonxo’jayev, A.Abdumajidov, X.Ahrorova yosh avlod F.Nizomov, Sh.Mutalov, A.Obidovlarning tarjimalaridagi milliy realiyalar mahorat bilan o’girilgan.

Milliy realiyalar tarjimasi tarjimashunoslikning eng murakkab masalalaridan biri bo‘lib, u nafaqat lingvistik, balki madaniy, ijtimoiy va tarixiy jihatlarni ham qamrab oladi. Har bir millatga xos bo‘lgan realiyalar — urf-odat, an’ana, diniy qarash, kundalik

turmush vositalari va ijtimoiy munosabatlar tarjima jarayonida o‘z mazmunini to‘liq ifodalashi kerak. Aks holda, asar milliy koloritini yo‘qotadi, muallif niyatining estetik va ma’naviy yuki buziladi.

Milliy realiyalarni tarjima qilishda asosiy maqsad – ularning milliy xususiyatini asrab qolgan holda, boshqa til vakillariga ham tushunarli tarzda yetkazishdir. Bunda turli strategiyalar qo‘llaniladi: transliteratsiya, transkripsiya, izohli tarjima, shuningdek ekvivalent topish kabi usullar. Qaysi yo‘l tanlanishi asarning janri, adresati va madaniy konteksti bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shunday qilib, milliy realiyalar tarjimasi — bu tarjimonning faqat til bilimini emas, balki madaniy tafakkuri, tarixiy saviyasi va ijodiy yondashuvini ham talab qiladigan jarayondir. To‘g‘ri yondashuv natijasida tarjima asar o‘zining milliy ruhini saqlaydi, o‘quvchi esa boshqa xalq madaniyati va dunyoqarashini chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

OLIY TA’LIMDA TADQIQOTGA YO‘NALTIRILGAN O‘QITISH (RBL) VA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARINI BOTANIKA FANI XUSUSIYATLARIDAN KELIB CHIQQAN HOLDA OCHIB BERISH

Obloqulov Jahongir,
Samarqand davlat pedagogika instituti
Tabbiy fanlar fakulteti Biologiya kafedirasi assistenti
jahongirobloqulov1992@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda oliy ta’limda tadqiqotga yo‘naltirilgan o‘qitish (RBL) yondashuvi orqali talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari botanika fanining empirik va nazariy xususiyatlari bilan uyg‘unlikda tahlil qilinadi. Maqsad RBLning didaktik mexanizmlarini asoslash va botanika ta’limida muammo, gipoteza, dalillash hamda xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish modelini yoritishdan iborat.

Аннотация. В тезисе анализируются педагогико-психологические основания развития логического мышления студентов в высшей школе через исследовательско-ориентированное обучение (RBL) с учетом специфики ботаники. Цель состоит в обосновании дидактических механизмов RBL и раскрытии модели формирования умений постановки проблемы, выдвижения гипотезы, аргументации и вывода в ботаническом образовании на основе сочетания эмпирических наблюдений и теоретического объяснения.

Annotatsiya. This thesis examines pedagogical and psychological foundations for developing logical thinking in higher education through research-based learning (RBL), grounded in the specific features of botany. The aim is to justify RBL didactic mechanisms and present a model for cultivating problem formulation, hypothesis building, evidence-based reasoning, and conclusion drawing in botany education by integrating empirical observation with theoretical explanation and reflective inquiry.

Kalit so‘zlar (o‘zbek): tadqiqotga yo‘naltirilgan o‘qitish; botanika didaktikasi; mantiqiy fikrlash; muammoli ta’lim; gipoteza; dalillash; refleksiya

Ключевые слова (rus): исследовательско-ориентированное обучение; дидактика ботаники; логическое мышление; проблемное обучение; гипотеза; аргументация; рефлексия

Keywords (ingliz): research-based learning; botany didactics; logical thinking; problem-based learning; hypothesis; evidence-based reasoning; reflection

Oliy ta’limda fanlarni o‘qitish natijadorligi tobora ko‘proq talabaning tayyor bilimni qayta aytishi bilan emas, balki u bilimni qanday hosil qilishi, tekshirishi va asoslab bera olishi bilan o‘lchanmoqda. Shu nuqtai nazardan tadqiqotga yo‘naltirilgan o‘qitish (RBL) mazmunan laboratoriya yoki dala amaliyotini ko‘paytirish bilangina cheklanmaydi; u o‘quv jarayonining mantiqiy tuzilmasini o‘zgartirib, bilishning ilmiy usullarini ta’limiy vazifaga aylantiradi. Botanika fanining predmeti tirik tabiatning shakl va funksiyasi, muhit bilan o‘zaro aloqalari, xilma-xilligi hamda tarixiy rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganishga qaratilgani uchun RBL aynan shu fanda tabiiy ravishda “yashirin” ilmiy tadqiqot mantiqini ochib berish imkonini beradi. Botanika bo‘yicha kuzatish, taqqoslash, tasniflash, eksperiment, daladan namuna yig‘ish, gerbariylash, mikroskopik tahlil, statistik ishlov singari amallar talabaning mantiqiy fikrlashini bosqichma-bosqich faollashtiradigan kognitiv harakatlar tizimini tashkil etadi. Demak, botanika ta’limi sharoitida RBL nafaqat metod, balki mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarini ishga tushiruvchi integrativ yondashuv sifatida talqin qilinishi lozim.

RBLning pedagogik asosi konstruktivistik va faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim g‘oyalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, unda bilim tashqi axborot sifatida “berilmaydi”, balki muammo vaziyati, izlanish savollari va dalillar bilan ishlash jarayonida quriladi. O‘qituvchi bu jarayonda ma’lumot manbai rolidan ko‘ra, ilmiy bilish faoliyatini loyihalovchi va boshqaruvchi fasilitator vazifasini bajaradi. Bunday o‘zgarish didaktik rejalashtirishga ham ta’sir etadi: maqsadlar kompetensiya sifatida ifodalanadi, natijalar esa mantiqiy amallarni bajarish sifati orqali baholanadi. RBLning psixologik asosi esa motivatsiya va metakognitsiya mexanizmlarida namoyon bo‘ladi: talaba o‘z savoliga javob topish zarurati tufayli ichki motivatsiyani his qiladi, izlanish strategiyalarini

tanlaydi, xatolarni aniqlaydi va tuzatadi, ya’ni o‘z bilish jarayonini nazorat qiladi. Bu jihatlar oliy ta’lim psixologiyasida shaxsning mustaqilligi va o‘zini-o‘zi boshqaradigan o‘qish modeli bilan mos keladi [1; 6]. Ayniqsa, botanika kabi ko‘p manbali, ko‘p omilli va kontekstga bog‘liq hodisalarni o‘rganishda metakognitiv nazorat kuchli bo‘lmasa, talaba faktlar to‘plamini yodlashga berilib ketadi; RBL esa faktlarni izchil tushuntirish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tekshirish va dalillarni saralashga majbur qiladi.

Mantiqiy fikrlash mazmunan tushuncha hosil qilish, hukm yuritish, xulosa chiqarish, dalillash, umumlashtirish va tasniflash kabi amallar birligi sifatida namoyon bo‘ladi. Botanika fani bu amallarni tabiiy tarzda talab qiladi, chunki “nima?” degan savol (morfologik belgi), “nima uchun?” degan savol (moslanish va funksional izoh), “qanday?” degan savol (jarayon mexanizmi) va “qaysi sharoitda?” degan savol (ekologik determinantlar) bir-birini to‘ldiradi. Talaba, masalan, barg plastinkasining qalinligi yoki tuklilik darajasi haqida kuzatish olib borar ekan, u shunchaki belgi qayd etmaydi; u belgi va muhit o‘rtasidagi bog‘lanish bo‘yicha gipoteza ilgari suradi, analog misollar bilan taqqoslaydi, farqlovchi belgilarni ajratadi va xulosaga keladi. Bu jarayon mantiqiy fikrlashning induktiv va deduktiv yo‘nalishlarini uyg‘unlashtiradi: konkret kuzatuvdan umumiy qoida tomon ko‘tarilish va umumiy biologik tamoyildan konkret holatni tushuntirishga qaytish.

RBLni botanika ta’limiga moslashtirishda fan xususiyatlaridan kelib chiqadigan uchta didaktik holat muhimdir. Birinchisi, obyektning ko‘p ko‘rinishliligi va variativligi: bitta tur doirasida ham morfologik o‘zgaruvchanlik mavjud bo‘lib, bu talabaning “bir belgi bitta javob” stereotipini sindiradi va ehtimollik, tipik va atipik holatlarni farqlash madaniyatini shakllantiradi. Ikkinchisi, tasnif va identifikatsiya jarayonining mantiqiy tabiati: dikotomik kalitlar bilan ishlash, diagnostik belgilarni tanlash, sinf-turkum-urug‘-tur ketma-ketligida umumlashtirish botanika mazmunining o‘zida mantiqiy qaror qabul qilishni talab etadi. Uchinchi holat, dala va laboratoriya dalillarini integratsiyalash zarurati: o‘simlikni tabiiy muhitda ko‘rish (ekologik kontekst) va mikroskop ostida to‘qima tuzilishini tekshirish (strukturaviy izoh) bir-birini to‘ldiradi; RBL esa aynan shu integratsiyani o‘quv topshiriqlariga aylantiradi.

Taklif etilayotgan pedagogik-psixologik modelning ichki mantiqi “muammo savoli – izlanish rejasini tuzish – dalil yig‘ish – tahlil va talqin – dalillash – refleksiya” ketma-ketligiga tayanadi. Modelning birinchi bo‘g‘ini muammo savolini didaktik jihatdan to‘g‘ri qo‘yishni talab qiladi: savol kuzatuvga tayanuvchi, tekshiriladigan va mavzuning konseptual markaziga tegishli bo‘lishi lozim. Masalan, “Nega sho‘rxok hududlarda barglar ko‘pincha sukkulentlashadi?” kabi savol talabaning moslanish nazariyasi, suv rejimi, osmotik bosim va anatomik tuzilma haqidagi bilimlarini bir tizimga soladi. Ikkinchi bo‘g‘in izlanish rejasini tuzishda o‘lchov va mezon masalasini kiritadi: talaba qaysi belgilarni tanlashi, namunalar sonini qanday belgilashi, taqqoslash guruhini qanday shakllantirishi haqida qaror qabul qiladi; bu esa metodologik fikrlashni kuchaytiradi va ilmiy mantiqning operatsion tomonini ochib beradi [6]. Uchinchi bo‘g‘inda dalil yig‘ish faqat fakt to‘plash emas, balki faktning ishonchliligini ta’minlash (takror o‘lchash, protokollash, fotosuratlash, herbariy etiketi) orqali mas’uliyatli akademik xulqni ham shakllantiradi.

Tahlil va talqin bosqichida mantiqiy fikrlashning asosiy “sinovi” yuz beradi: talaba yig‘ilgan ma’lumotni jadallashtiradi, oddiy statistik ko‘rsatkichlar yoki vizual taqdimotlar orqali qonuniyat izlaydi, alternativ izohlarni solishtiradi. Bu yerda o‘qituvchining psixologik qo‘llab-quvvatlashi muhim: talaba xatoni “muvaffaqiyatsizlik” emas, balki tekshiruv natijasi sifatida qabul qilsa, kognitiv qat’iyat va izlanishga chidamlilik ortadi. Vygotskiy ta’kidlagan yaqin rivojlanish zonasi nuqtai nazaridan, o‘qituvchi tomonidan beriladigan “skafolding” savollari (Qaysi dalil kuchli? Qaysi faraz zaif? Qanday qarshi misol keltirasan?) talabaning mantiqiy amallarini yuqori darajaga ko‘taradi [2]. Dalillash bosqichida talaba ilmiy matn yoki og‘zaki himoya ko‘rinishida o‘z xulosasini asoslaydi, sabab-oqibat zanjirini mantiqan tiklaydi, tushunchalarni to‘g‘ri ishlatadi, chegara shartlarini ko‘rsatadi. Bu ko‘nikmalar oliy ta’limda akademik yozuv madaniyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, botanika bo‘yicha referat yoki mini-loyiha himoyasi RBLning tabiiy yakuniy mahsuliga aylanadi [5].

Modelning yakuniy bo‘g‘ini refleksiya bo‘lib, u mantiqiy fikrlashni barqarorlashtiradi: talaba qaysi usul ishlaganini, qaysi joyda dalil yetishmaganini, kelgusida tadqiqotni qanday yaxshilash mumkinligini tahlil qiladi. Refleksiya psixologik jihatdan metakognitiv “orqaga qarash” mexanizmini faollashtiradi, natijada keyingi vazifalarda strategiya tanlash ongliroq bo‘ladi. Botanika ta’limida refleksiya dala kundaligi, laboratoriya protokoli, konsept-xarita yoki “gipoteza kartasi” kabi vositalar bilan qo‘llab-quvvatlanishi mumkin; biroq ular formal hisobotga aylanib qolmasligi uchun baholash mezonlari mantiqiy izchillik va dalilga tayanganlikni ustun qo‘yishi zarur. Bu yondashuv Bloom taksonomiyasining yuqori darajalari bilan hamohang bo‘lib, “tushunish” va “qo‘llash”dan “tahlil”, “baholash” va “yaratish”ga o‘tishni tezlashtiradi [4].

Botanika fanining amaliy xususiyati RBLni tashkil etishda ta’lim muhitiga qo‘yiladigan talablarni ham aniqlashtiradi. Dala va laboratoriya resurslari cheklangan sharoitda ham RBLni kichik tadqiqot sikllari orqali yo‘lga qo‘yish mumkin: masalan, kampus hududidagi o‘simliklar xilma-xilligini inventarizatsiya qilish, fenologik kuzatuvlar, tuproq namligi va o‘simlik holati o‘rtasidagi bog‘lanishni tahlil qilish. Muhimi, topshiriq “tayyor yo‘riqnoma”ni bajarishdan iborat bo‘lmasin; talaba kamida bitta mustaqil qaror qabul qilsin: savolni aniqlashtirsin, mezonni tanlasin, dalilni talqin qilsin. Shunda pedagogik jihatdan talabaning subyektiv pozitsiyasi kuchayadi, psixologik jihatdan esa ichki motivatsiya va o‘ziga ishonch ortadi. Shuningdek, RBL jamoaviy izlanishda ham samarali bo‘ladi: rollar taqsimoti (kuzatuvchi, protokollovchi, tahlilchi, taqdimotchi) ijtimoiy-kognitiv o‘rganishni kuchaytiradi, biroq yakuniy natija har bir talabaning individual mantiqiy hissasini aks ettirishi uchun shaxsiy refleksiv yozuv yoki individual himoya komponenti saqlanishi lozim [1; 3].

Xulosa qilib aytganda, botanika fanining empirik dalilga tayanuvchi, tasnifiy-mantiqiy va kontekstual izohga muhtoj xususiyatlari RBLni oliy ta’limda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning tabiiy va ilmiy asoslangan mexanizmiga aylantiradi. Taklif etilgan model muammo savolini qo‘yishdan refleksiyagacha bo‘lgan izlanish sikli orqali talabaning tushuncha hosil qilish, gipoteza ilgari surish, dalil yig‘ish, tahlil va

dalillash ko‘nikmalarini bir tizimda shakllantiradi. Pedagogik jihatdan RBL o‘qituvchining rolini ilmiy bilish faoliyatini loyihalovchi va boshqaruvchi sifatida qayta belgilaydi, psixologik jihatdan esa motivatsiya, metakognitsiya va kognitiv qat’iyatni kuchaytiradi. Natijada botanika ta’limi faktlarni yodlash maydonidan ilmiy tafakkur va akademik madaniyatni rivojlantiruvchi ta’limiy-tadqiqot muhitiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Zimnyaya I. A. Pedagogicheskaya psikhologiya. Moskva, Logos, 2004. 384 s.

2. Vygotskiy L. S. Myshlenie i rech. Moskva, Labirint, 1999. 352 s.

3. Leontyev A. N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. Moskva, Politizdat, 1975. 304 s.

4. Anderson L. W., Krathwohl D. R. A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom’s taxonomy of educational objectives. New York, Longman, 2001. 352 p.

5. Dewey J. Experience and education. New York, Macmillan, 1938. 116 p.

6. Saidahmedov N. S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent, Fan va texnologiya, 2012. 256 b.